

KORUNK

SZÁMADÁS ÉLŐ ÖRÖKSÉGRŐL •
A HIÁNY ÉRTELMEZÉSE • „ÓH,
ZAJTALAN CSILLAGZATOK!” •
CSIKI LÁSZLÓ ÉS SZÓCS GÉZA
VERSEI • TORDASZENTLÁSZLÓ
ÉS KÖRNYÉKE • FÜLÖP ANTAL
ANDOR HAGYATÉKA • KI VOLT
NAGY ALBERT? (KEREKASZTAL-
BESZÉLGETÉS) • EGY TOLMÁCS
HÜTLEN HŰSÉGE • LÁSZLÓFFY
CSABA KÖTETÉRŐL • A DAL-
NOKVERSENY • A NEVELÉS- ÉS
OKTATÁSÜGYI KONGRESSZUSON

1980 • 3

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM • 1980. MÁRCIUS

- RÁCZ GYÖZÖ • Számadás élő örökségről 161
KÁNTOR LAJOS • A hiány értelmezése 166
SZÉLES KLÁRA • „Oh, zajtalan csillagzatok!” (József Attila egy költői szavának ismétlődéséről) 178
CSIKI LÁSZLÓ • József Attila utánzása (Változó életritmusokban; vers) 181
SZILÁGYI JÚLIA • A tüzes tűzben 182
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Tudásnak panaszt tevő 184
PUSZTAI JÁNOS • A költőről 186
SZŐCS GÉZA • Kaguár (vers) 188
* * * Ki volt Nagy Albert? (kerekasztal-beszélgetés; Kántor Lajos bevezetőjével) 189
KALLÓS MIKLÓS • A Nevelés- és Oktatásügyi Kongresszuson (Egy küldött feljegyzéséből) 197

KORUNK-DÉLELŐTTÖK

- CSETRI ELEK • „Az alkotás legnyugodtabb éveit” küszöbén 200
IMREH ISTVÁN • Őszinte köszönettel 202
FRANZ HODJAK • a dalnokverseny (Korunk prózája; Ritoók János fordítása) 204

JEGYZETEK

- MRÁZ LAJOS • Egy látomás tükrében 207
VERESS ZOLTÁN • Tudatomban mindig fiatal 208
HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 209
BALÁZS PÉTER • Fülöp Antal Andor hagyatéka 212
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 213

HAZAI TŰKÖR

- BOLDIZSÁR ZEYK IMRE • Tordaszentlászló és környéke 215

SZEMLE

- VERESS ZOLTÁN • Egy tolmács hűtlen hűsége (Gondolatok a könyvtárban) 223
NAGY MIKLÓS • Vallomás a földekről 228
BEKE MIHÁLY ANDRÁS • Apokrif 231
BORCSA JÁNOS • „Szárnyalj föl, ének” 234
K. L. • Pomogáts Béla: Sorsát kereső irodalom (Könyvről könyvre) 236
K. E. • Eugen Simion: Timpul trăirii, timpul mărturisirii (Jurnal parizian; Könyvről könyvre) 231

LÁTÓHATÁR

KASSAY MIKLÓS: Mitől jó egy kalendárium? (Hargita Kalendárium); Sz. I.: Észrevételek a helyesírásról (Híd); G. E.: Ötvenéves az Annales (Le Nouvel Observateur)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Deák Ferenc, Csomafáy Ferenc, Fülöp Antal Andor, Kozma Erzsébet, Nagy Albert, Sipos László, Törös Gábor, Varga Imre; a József Attila-versoldal grafikai tervét Deák Ferenc készítette

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy György
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

József Attila

József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még
anyámtól örököltem, áldott jó asszony volt,
látod, a világra hozott

Az életet hiába hasonlítjuk cipőhöz vagy vegytisztító
intézethez, mégiscsak másért örülünk neki

Naponta háromszor megváltják a világot, de nem
tudnak gyufát se gyújtani, ha így megy tovább,
nem törődöm velük

Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz,
hogy bennetek lakik, az bizonyos

Minden reggel hideg vízben fürdetem gondolataimat,
így lesznek frissek és épek

A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük
a szívünk alá

Akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen
is gyalog vannak, én a pacsirták hajnali énekében
heverészek, mégis túljutottam a szakadékon

Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan
őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre.

Számadás élő örökségről

Mint ólmos ég alatt lecsapódva, telten,
füst száll a szomorú táj felett,
úgy leng a lelkem,
alacsonyan.
Leng, nem suhan.

Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?

Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.

Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sirhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatsz,
óh lélek! Ez a hazám.

(Elégia)

A költő, aki ezeket az érzékletes konkrétságukban tündökletes és tökéletes-gükben titokzatos sorokat leírta, születésének 75. és halálának 43. évfordulóján világirodalmi jelentőségű líránk legelőbb ható klasszikusa.

De vajon nemcsak az évfordulós megemlékezések kötelező kegyelete kényszeríti ki belőlünk ezt a nagyon magasba emelő értékítéletet? Nem egy megnevezésre nem szoruló elfogultság készítet arra, hogy valóságként ünnepeljük azt, ami esztétikai tartalmú remény csupán? Biztos, hogy nem! József Attila lírájának döntő hatását a mai modern magyar költészetre mára már a legkülönbözőbb világnézeti és pártállású kritikusok és olvasók táborában is egyre kevesebben tagadják. E hatás jelentőségén mit sem változtat, hogy azok között, akik József Attila örökösének vallják magukat, olyanok is vannak, akik tüneményes lírájából arra esküsznek leginkább, ami a költőnek a kórral való viaskodásában jelentkező kudarcait tükrözi. Ezért is abban az irodalomban, amelynek egén egy Petőfi Sándor és egy Ady Endre csillaga is ég — hogy világirodalmi nagyságú költőink közül csak az olümposzi csúcsokat említem —, ezt a „csodát” a megemlékezések idején sem indokolt minden magyarázat nélkül, egyszerű tényként tudomásul vennünk. Mielőtt a hatásmagyarázat támpilléreit magában József Attila lírájában keresnénk, tekint-sünk át csak két nagyon valószínűnek látszó értelmezéskísérletet.

Az első szerint: a magyar költészet európai rangú klasszikusai közül időben József Attila áll hozzánk legközelebb; természetes tehát, hogy az ő problémalátását és formateremtő képzeletét kezdhette ki legkevésbé az *aláomló évek* csöndet borító munkája.

A második „elmélet” szerint József Attila azoknak a hangján szólalt meg, akik a *kultúra* tömegfogyasztási cikké válása idején, a mass media-eszközöket kézben tartó megrendelőkként, ízlésüket, művelődési igényrendszerüket rákényszerít-hetik nemcsak a kultúra forgalmazóira, hanem magukra a kultúra teremtőire is.

Bár mindkét magyarázat látszatra tartalmaz valami nagyon keveset az igaz-ságból, kétségtelen, hogy az első elemzés csak szimplifikáló, a második azonban már az egész József Attila-örökség félreértésére épül.

De vegyük sorra a két magyarázatot.

Ha az első értelmezés igaz volna, minden nemzeti irodalomban és a világ-irodalomban is az a líra hatna a legelőbb örökségként, amelynek klasszikusa idő-ben a legközelebb áll valamilyen viszonyítási alapul választott korszak líraszem-léletéhez. A modern magyar irodalom összefüggéseiben ez azt is jelenthetné például, hogy Radnóti Miklós vagy Kassák Lajos (ez a két nagyon jó és egymástól lírai világszemléletében eltérő költő) előbb hatású örökségként kellene hogy megnyilvá-nuljon, mint József Attila. Az, hogy ez mégsem így van, aligha magyarázható azzal az egyébként sem igaz megállapítással, amely szerint vannak utánozható és utá-nozhatatlan költők. Minden költő utánozható. A kérdés csak az, hogy milyen tar-

talmi és formai problémákat vet fel ennek vagy annak a költőnek az utánzása, és ezzel összefüggésben: milyen stílus utánozható az önleplezés kisebb kockázatával. A Radnóti Miklós- és József Attila-párhuzam éppen azt bizonyítja, hogy József Attila iskolateremtő költő volt, és hogy formaalkotó képzetének gazdagsága és hangütésének eredetisége azt a fajta folytatást is lehetővé tette, amelyet a József Attilát követő magyar lírikusok közül Radnóti Miklós képviselt a legmagasabb szinten és a legtisztább hangon. Még azokban a költeményekben is, amelyekben Radnóti Miklós költői világa a leginkább hasonlított önmagára.

Az első „elmélet” tehát nem érvényes magyarázat József Attila nem múltó varázsára.

A második értelmezés abból az „axiómából” indul ki, hogy József Attila lírájának tartalmi problematikája döntően a *proletariátus* politikai-esztétikai programjához kapcsolódik. Ezért ott, ahol ez a politikai-esztétikai program állampolitikai rangra emelkedett, a József Attila-hatás éppen emiatt előbbrevaló minden más költői hatásnál. A többi között — úgymond — azért is, mert az ő lírai konkrétsága és költészetének „tömegjellege” mentes attól a „szakmai arisztokratizmustól”, amely Ady szimbolizmusában a közérthetőség rovására megy; és ami miatt Ady tömeghatása máig sem érvényesülhet.

Mielőtt ezt a magyarázatot is önmaga logikájára építve elemezném, álljon itt a cáfolat támpilléreként néhány József Attila-sor öt költeményből:

1. *De — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószalagára
szerelve ilyen készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember vörös csillagát!*
(Munkások)

2. *a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.*
(A város peremén)

3. *Nem érzem én, csak értem aggodalmad.
S azért tolom el a csendet, hogy belásd,
öreg vagy és nem az elmúlást
siratod, mint helyedben én siratnám,
hanem a munkát, a főlsszabadulást,
magát az emberi alkotást,
a láthatatlant, mert rátípornak hitvány
és látható hatalmak.*
(Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignótusnak)

4. *Mikor születtem, a kezemben kés volt —
azt mondják, ez költemény.
Biz tollat fogtam, mert a kés kevés volt:
embernek születtem én.*
(Azt mondják)

5. *Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.*
(Thomas Mann üdvözlése)

Az idézett, különböző korszakokból vett verstörödécek egyértelműen bizonyítják, hogy a „proletárköltőként” leszólt József Attila egész politikai és esztétikai programját (az általam aláhúzott szavak tanúsága szerint is) *az ember, az emberiség* képviselőjeként egy új hangú, egyetemes érvényű lírában fogalmazta meg. Ennek a ténynek a művelődéstörténeti jelentőségéből semmit sem von le az, hogy

ebben nemcsak József Attila személyes emberi-költői habitusa játszott szerepet, hanem a kor is, amelyben a jelzett programot megfogalmazta. József Attila történelmében ugyanis (sokkal inkább, mint néhány évtizeddel korábban az Adyében) nyilvánvalóvá lett, hogy a proletariátus csak abban az esetben válhat világtörténelmformáló tényezővé, ha politikai — és esztétikai — programja egybeesik a történelmi fejlődés objektív tendenciáival, ha ennek a programnak a megvalósításából nem szorítják ki a társadalom nem proletár, progresszív erőt, és az új lírai világteremtésben az egyetemes emberi tartalmakra esik a hangsúly.

Egyik töredékében félreérthetetlenül explicitálja ezt a tartalmat:

*Mint a tejút a vonuló
egek tárguló boltozatán
s mint a valóság heveny láz után,
úgy ragyog és világít
lélkemben, mely világot áhít
az emberi felszabadulás.*

(Mint a tejút)

József Attila költői világának tudatosan felépített dialektikus tartalmaira emlékeztet az, hogy az utóbbi sorokat ugyanaz a költő írta, aki a *Bérmunkás-balladát*, és aki számára a polgári társadalomnak ez az ellentmondása is nyilvánvaló volt:

*Dagassz gázlángnál kenyeret,
vagy égess lukas, vörös téglát;
törje kapa a tenyered;
áruld magad, míg leng a szoknyád;
feküdj hanyatt és deszkázz aknát;
cipelj zsákot a piacon;
tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát, —
a tőkéséké a haszon.*

*Költésél epedő verseket;
pácolj prágai módra sonkát;
gyűjts gyógynövényt, fejts kószonet;
vezess főkönyvet s rejtse a titkát;
viselj aranyzsinóros sapkát;
élj Párizsban vagy Szatymazon, —
mire a béredet kikapnád,
a tőkéséké a haszon.*

(A tőkésék hasznáról)

József Attila költői-gondolkodói zsenialitásának legbiztosabb jele, hogy a proletár problematika és az emberiség jövőjének elválaszthatatlan összefüggéseire nem egyszerűen ösztönyszerűen érzett rá, hanem elméleti műveltségének és kivételes költői mélyrelátásának eredményeként ez az összefüggés tudatosult benne, annyira, hogy nemcsak költői, de meglepően érett teoretikus megfogalmazására is képes volt:

„A művészi állandó mozzanata ezek szerint azt jelenti, hogy minden korban minden egyes műalkotás mint a világegészet képviselő szemléleti egész jelenik meg. A művészi változó mozzanata pedig az az adott általános és adott társadalmi, amely a korrallal együtt változik és amelyből alakul ki az egész. Tehát a változó alkotja az állandót és az állandó érvényesíti a változót. A változó szabja meg az állandó valóságát s az állandó adja meg a változó érvényét. Példásképpen kifejezve: Művet csak úgy alkotunk, ha az alkotás pillanatában fennálló formájú társadalomnak valóságos összefüggéseiből alkotjuk. Viszont ezek az összefüggések csak úgy érvényesek a művön (regényen stb.-n) belül, ha egyetlen szemléleti egész alkotnak és mint végső szemléleti jelennek meg. A műalkotás tehát mindig a szemlélet határán jár. Szükséges, hogy minden egyes vonatkozása elbirja a vonatkozó tudomány, mesterség, szakma stb. képviselőjének kritikáját. És valóban — Balzac César Biotteau c. regényének kereskedelmi, illatszerezeti stb. vonatkozásai szakszerűség szempontjából kifogástalanok a kereskedelem képviselőjének a szemében. Lelki vonatkozásai ellen a lélekbűvár kifogást nemigen emelhet. A társadalomtudós szinte forrásnak használhatja. S a bábészködő elbábészkozhatik az eseményeinek folyásán.“

Azt, hogy mindez így van, hogy József Attila nem bizonyos nyilvánvaló történelmi tendenciák költői megsejtésére épített csupán, bizonyítja a többi között

József Attila és a korabeli magyar munkásmozgalom dogmatikus vezetőinek összekülönbözése is az ismert politikai és esztétikai kérdésekben. Igaz, ez az összekülönbözés csak az egyik, és nem is a döntő bizonyíték, amely azt igazolja, hogy József Attila lírája világirodalmi jelentőségű volt. József Attila nemcsak verseinek, hanem tanulmányainak és publicisztikai írásainak tanúsága szerint is a baloldali munkásmozgalom dogmatikus szemléletű vezetőinek álláspontjával szemben mélyen és tisztán látta, hogy már az Ady-lírában jelentkező proletár problematikának — megint csak teljesen függetlenül minden szubjektív óhajtól — találkoznia kell egy egyetemesebb emberi problematika tartalmaival. Ez és az ilyen hangütésű versek kétségtelenül ezt a meggyőződést tükrözik:

*A dolgos test s az alkotó szellem,
mondd, hogy törhetne egymás ellen?
Az elme, ha megért, megbékül,
de nem nyughatik a szív nélkül.
S az indulat múló görcsökbe vész,
ha föl nem oldja eleve az ész.*

(Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak)

Ezért van az, hogy József Attila költeményei között nincs egyetlenegy sem, amely egy anakronisztikusan leszűkített osztályszemlélet kizárólagosságát és intoleranciáját tükrözné. Még az ilyen agitatórikus sorok is, mint a:

*Vers, eredj, légy osztályharcos; a tömegekkel
együtt majd felszállsz!*

egy tágan értelmezett emberi felszabadulás perspektíváját vetítik a jövőbe.

Ugyanez a partikuláris jelentőségű problematikán messze túlmutató világnézetű költői meggyőződés járja át József Attila szerelmi lírájának nagy részét is. Ebben a tárgykörben írt verseinek varázslatos báját a XX. század második felében bekövetkezett radikális életszemléletbeli változások sem kezdhették ki. Íme, bizonyítékkul egyetlen példa a kevésbé gyakran idézett nagy versek közül:

Azt a szép, régi asszonyt szeretném látni ismét,

*— — — — —
Csak látni szeretném őt, nincs vele semmi tervem,
napozva, álmodozva amint ott ül a kertben,
s mint ő maga, becsukva, egy könyv van a kezében
s körül nagy, tömött lombok zúgnak az őszi szélben.
Elnézném, amint egyszer csak tétovázva, lassan
mint aki gondol egyet a susogó lugasban,
föláll és szertepillant és hirtelen megindul
és nekivág az útnak, mely a kert bokrain túl
ott lappang elvezetni a távolokon által
két oldalán a búcsút integető fákkal;
csak úgy szeretném látni, mint holt anyját a gyermek,
azt a szép, régi asszonyt, amint a fényben elmegy.*

(Az a szép, régi asszony)

Mondják, hogy az igazán nagy költő nemcsak újraértelmezi, de meg is változtatja a világot. Azt hiszem, ebben a feltételezésben egy ősrégi, mitológiai eredetű hiedelem él és talán fog is élni mindörökké. Az őskor emberének a hite és reménye, hogy a művészetben ábrázolt valóság *tényleges* uralom az objektív világ felett.

József Attila költészete valóban újraértelmezte azt a világot, amelynek átpoétizálására vállalkozott. Megváltoztatni azonban saját történelmét nem tudta. Azt hiszem, mindenekelőtt azért, mert Petőfi Sándortól és Ady Endrétől *részben* eltérően, József Attila nem azokat a történelmi tendenciákat fejezte ki, amelyek főként a saját hazájában voltak napirenden, hanem az egész világtörténelemben aktuális Jövő politikai és erkölcsi képét vetítette elénk. És nem azokat a tartalmakat, amelyek megvalósulásának közvetlen világtörténelmi feltételei a költői megfogalmazások pillanatában érvényesülhettek.

Ez a legfőbb magyarázata annak, hogy a József Attila költői programjának társadalmi tartalma változatlanul korszerű, szerelmi lírájának emberi-etikai problematikája és hangütése pedig épp olyan modernül is hat, mint megfogalmazása idején. Ma is vallom, hogy ehhez az érvényességhez szervesen hozzátartozik mindaz, amit József Attila születésének 70. évfordulóján már megfogalmaztam:

megvalósította mindazt, amit Rimbaud áhított, Hegel pedig megvalósíthatatlannak tartott: a költői kép nem homályosítja el a fogalom kristálytisza ragyogását. Nem múló varázsának ez az egyik „titka“.

Igen, az egyik titka. A másik az, amelyre utaltam: a József Attila által teremtett költői szimbólumok változatlanul időszerű humanista politikai-emberi-esztétikai törekvéseket fejeznek ki korunk lirájában máig sem meghaladott *költői* szinten.

Eppen emiatt József Attila költészete is változatlanul azt bizonyítja, hogy kétségtelenül vannak idők, amelyekben nem az Írás szorul revízióra, hanem a valóságos történelem (a félremagyarázhatatlanságért hangsúlyozom: a történelemről beszélek, nem a történelemírásról), amelyet nem az Írás elméleti igazságai és erkölcsi parancsai szerint alakítottak.

Tudom, hogy erről a súlyos tartalmú ellentmondásról minden időben könnyebb volt és lesz is írni, mint az eszmények és az élet egységét megteremteni. József Attila történelmi sorsa és költészete mégis beszédes bizonyítéka annak, hogy mindaddig, amíg a humanizmus örhelyein lesznek kultúrateremtő erők, amelyek erre az ellentmondásra figyelmeztetnek, van remény arra, hogy megvalósul József Attila költői álma:

Az én vezérem bensőmből vezérel!

Emberek, nem vadak —

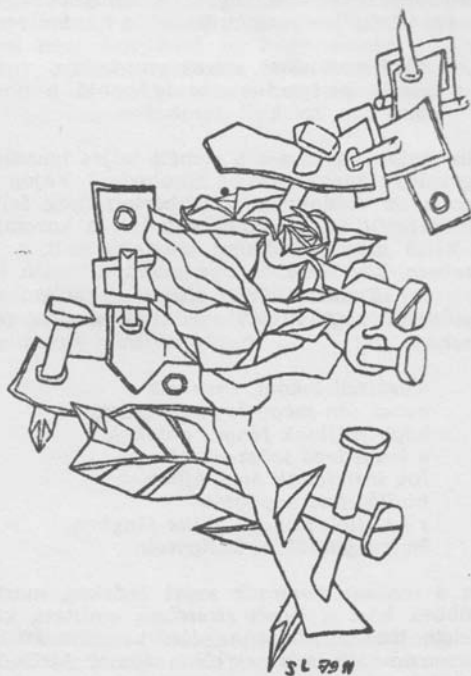
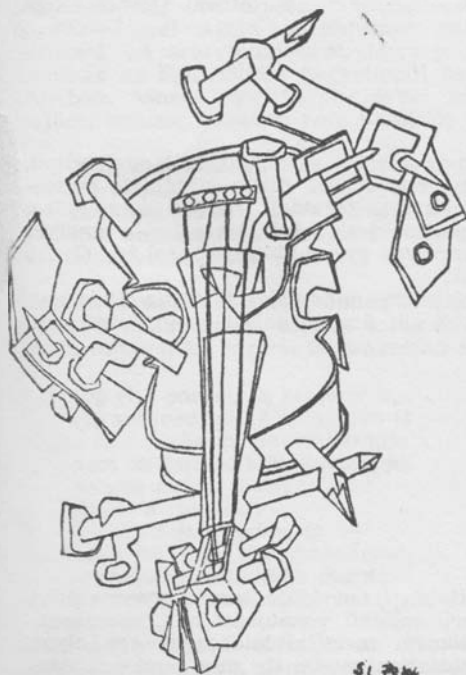
*elmék vagyunk! Szívünk míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat.*

*Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

(Levegőt!)

és akkor egyre kevesebben fogják vallani, hogy a költészet legszebben megfogalmazott tökéletességeszményeinél is előbbrevaló az *akármilyen* valóságos élet.

Ezért is meggyőződésünk, hogy az évfordulós számvetések ünnepi hangulatában sem vétünk a József Attila-életmű szelleme ellen, ha súlypontunkkal a költészetében meghirdetett eszmények és a megvalósult történelem kollízióira is figyelmeztetünk.

A hiány értelmezése

Indulatosan

Mostanában sokat idézik az *Eszmélet* ciklust. A IV. résznek különösen dívatja van:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.*

Az idézések sűrűjében már-már éppolyan közönyössé válunk iránta, mint amikor *A Dunánál* sorait halljuk. Pedig egyik is, másik is a maga módján pontos összegezés, kor- és kórisme, sőt: fenyegető, illetve feloldást remélő vízió. Intelmivel mindkettő a mába ér. De hogy a kettőnek egymáshoz valami köze volna?

(A *Brassói Lapok* három József Attila-nekrológiának a szerzői bizonyára nem is sejtették, hogy milyen közel jártak az életmű egésze szempontjából fontos kapcsolatteremtéshez, 1937 decemберében, az évtizedek során majd költői közhellyé koptatott versszakok kiemelésével azokban a cikkekben, melyek választ próbáltak adni az erdélyi, a romániai magyar újságolvasóknak a kérdésre: *Hogyan élt és hogyan halt meg Ady Endre óta a legnagyobb magyar költő: József Attila?*)

Persze, lehet — talán kényelmesebb is — mindent a betegséggel, a paranoid skizofréniával, no meg a pszichoanalízissel magyarázni; vagy épp ellenkezőleg, a determinizmust csupán társadalmi osztályösszefüggésekre korlátozni. Így is, úgy is egyértelműen magyarázható e három vesszor:

*Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.*

Am vajon hasznos-e a remélt teljes igazság megismerése szempontjából egyértelmű, egyirányú magyarázatra törekedni? Vajon nem épp József Attila költészete parancsolja az utódoknak a többértelműség feltételezését, kutatását? Vajon nem kell-e szüntelenül figyelemmel lennünk a korszak paranoid skizofréniájára is — amelyet a költő már gyerekként megtapasztalt, s jószerével gyerekköltőként Juhász Gyula szellemi közelségében ugyancsak súlyosan átélt?

Az *Eszmélet* XII. részét ritkábban emlegetik, noha József Attila lírájának egyik kulcsmotívumát rendkívül gazdagon, sok-sok árnyalattal, lényegi jelentéssel mutatja fel:

*Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

Ez a szakasz nemcsak azért érdekes, mert kísértetiesen köti össze a gyermekkort (többek közt a *Kései siratóban* említett, keserű emlékü vonatozást az „összekuszálódott Budapest“-re) az életút lezárásával, hanem mert távlatot nyit egy olyan dimenzió felé is, amelyről a József Attila-kutatásban mostanáig alig esett szó. Magyarázkodás helyett a legjobb lesz magát a költőt idézni, aki 1930. június 16-án többek közt ezt írta Dsida Jenőnek, Kolozsvárra: „Ha sorsom fordulna immár

egy kissé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá. Azt hiszem, tifeleitek nem is ösmernek eléggé, annyira, hogy egypár hónapig, amíg körülnézhetnék egész Erdélyben, megélhetést is találjak. Igazán fáj a szívem, hogy Bécsset és Párizst, bár újságot árulván, megjárhattam, de fajtám távolabbi rétjei felé út még nem adatik.“

Vagyis, nem elég a „semmi ágán“ egzisztencialista hangulatairól, világlátásáról, az általános elidegenedés párhuzamairól beszélni, mint ahogy nem elég, nem méltányos József Attila örökségével szemben csupán a harcoss emlékeket megidézni, minden fölé emelni. A költő közösségkeresése sokkal összetettebb, több gyökerű, mint ahogy az ma a köztudatban él, s a hiányt sem szabad a felszínen vagy egy bizonyos közegben maradvá értelmezni. És egyáltalán: érdemes utánanézni, hiány-e a „hiány“, vajon nem sokkal több adat bújik meg a könyvtárak, levéltárak mélyén, sőt magukban a versekben, mint ahogy hittük? Vajon mindmáig jól illesztettük-e egymáshoz az életmű részeit, vajon nem emeltünk olykor mesterséges válaszfalakat oda, ahol József Attila, pályája legjobb szakaszaiban, épp e válaszfalakat akarta ledönteni? Ahogy már régóta természetes Adyt a kortársak legnagyobbjaihoz (és nem Csizmadia Sándorhoz) s a kor teljes problémavilágához mérni, vajon nem volna magától értetődő József Attilát is az irodalom egészének és az őt a világnak adó nagyobb közösség, a nemzet gondjai egészének összefüggésrendszerében tudomásul venni, magunkénak tudni? Szabad-e szembeállítani a költő korai proletár kiszolgáltatottságát, osztályharcos dühét és elméleten élesített internacionalizmusát a sokféle bántáson felülkerekedő hazafiságával? Kell-e, szabad-e folytatni a személyes konfliktusokon, csoportérdekeken s nem utolsósorban a kortárs- és utód-kisajátítók mesterkedésein alapuló, nézet- és magatartáskülönbségeket szakadéknak mutató ütköztetéseket — vagy hasznosabb, irodalomtörténetileg s a közösség jelenjövője szempontjából is igazabb a különbözőzésben az egységre, az egységtörekvésre is figyelni? Lehet-e tartósan megfelekedezni Juhász Gyula szerepéről József Attila költővé érésében és elismertetésében, lehet-e végig nem gondolni az ifjúkori Ady-indíttatás következményeit (gondoljunk csak a *Pogányos hitvallás magyarul* utolsó szakaszára), s nem látni meg a törvényszerűséget abban, hogy élete utolsó szakaszában közel került Móricz Zsigmondhoz? De, továbbhajtván e gondolatmenetet: nyilván nem felel meg sem az életrajzi, sem az irodalomtörténeti tényeknek, ha egyik oldalra állítjuk József Attilát, a másikra Babitsot meg Kassákot meg Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet és Illyés Gyulát. A József Attila—Babits Mihály-, illetve Babits—József Attila-pernek persze éppúgy megvan a maga története, mint a Kassák—József Attila-konfliktusnak, könnyelműen, az utód fölényével nem lehet elintézni, ad acta tenni őket. Mert például nem felelhet el, hogy József Attila nemcsak az *Egy költőre* kegyetlenül kemény, részben igaztalan ítéletét mondta ki, 1930-ban, hanem megírta pár évvel később a *Magad emészthő* helyreigazítását is (sajnos, lapban, kötetben nem közölte):

*Most már értelek.
Pörös felek
szemben álltunk, de te szintén
más ügyben, más talaj felett
tanúskodtál, mint én.*

És nem érdektelen, hogy éppen a Babitshoz írt második versébe iktatta be az *Eszmélet* IV. részének első öt sorát („Akár egy halom hasított fa...“), a filozófiai általánosítás után nagyon is konkrétan értelmezve konfliktusukat:

*Így él a gazdag is, szegény is,
így szenvedünk te is meg én is
s még jó, ha az ember haragja
nem az embert magát harapja,
hanem valaki mást,
dudás a fuvolást,
én téged és engemet te, —
mert mi lenne, mi történhetne,
ha mindig magunkba marna
az értelem iszonyu karma?*

(Hasonló gesztusra Kassák, az 1931-es *Korunkban* József Attilától ledorongolt Kassák adott példát — negyedszázaddal költő-kritikusa halála után. Ez sem csupán személyes érdekű. Íme: „Az egyik késő este néhány fiatal munkással hazafelé indultam az Andrassy úti Lidó-kávéházból, s az Abbázia előtt valaki a nevemet

kiáltozta utánam. József Attila volt, hozzám futott, s akdatáskájából kivett egy már megdedikált versfüzetet, és kért, hogy felejtsem el és bocsássam meg az ellem irótt, ma már tudja, igazságtalan támadását. Kezet fogtunk, s ezután ismét elég sűrűn találkoztunk. József Attilánál a hirtelen nekidühödés és hirtelen megbánás elég gyakori eset volt. — Nemezszer láttam József Attilát lánagló haragba borultan és olyankor, amikor igaz könnyekkel sírt. Indulatai és meghatottsága könnyen a végletekbe sodorták. Sírn láttam a Cserépfalvi-könyvesboltban, panaszolva, hogy szerkesztő létre a Szép Szó nem akarja lehozni verseit, mert a munkatársak intrikálnak ellene, és láttam sírn a Népszava szerkesztőségének folyosóján, mikor egyszerre nyolc versét adták vissza mint közölhetlent.“)

József Attila és Illyés Gyula kapcsolatainak, barátságának, együtt- és különhaladásának a feltérképezése természetesen a jövő feladata, azt azonban éppen a *Korunk*ban kell újra és újra elmondanunk, hogy Gaál Gábor elsőként éppen az ő verseiket tűzte a *Korunk* zászlajára, 1932 decemberében; Illyés elbeszélő költeménye, a *Hősökről beszélek* (első része) nyitotta a folyóiratszámot, s a főlaptest végén, Jeszenszky (Molnár) Erik tanulmánya (*Birtokelosztás a mai Magyarországon*) után tördelve következett az *Invokáció*, amelyben József Attila a százhusz millióért szól, kinek nem jut egy falat kenyér; de:

*Megszületett az a Gyermek, kit nem véd sem Isten, sem Király —
Egész világ ege alatt
Emeld föl műszered, szavadat, —
Ismered a modern pszichológiát, —
Szíved elől nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát!*

S amit tudomásunk szerint az eddigi kutatás nem emelt ki, ugyanennek a *Korunk*-számának a *Szemle*-rovatában Fábry Zoltán (egészen más jellegű művekről, új német és amerikai regényekről számolva be, *A háromszázötven oldal győzelme* címmel) együtt említi a két költőt mint a baloldal reménységét. („Gondoljunk a pesti bátorságjelekre, írókra, akikre sokan már nem is számitottak — Zsolt Bélára, Illyés Gyulára, József Attilára, Szimonidesz Lajosra — akikről a rend és nyugalom bírósága kéri számon a kinyilatkoztatott lelkiismeret. Még nem gyávuultunk el egészen, mindössze annyi történt, hogy a régiek helyére újak kerülnek.“)

Szinte bárhova lapozunk tehát, feltárandó, újraértelmezendő adatok, művelődéstörténeti, életrajzi és esztétikai tények sokaságával találkozunk, amelyek legáltalában árnyalhatják a József Attila-képet. Különösen szükség van erre az említett „hiány“ értelmezésében. Mert igaz ugyan, hogy József Attila sosem jutott el Erdélybe, apja keresésére sem indult el Romániába (noha a *Brassói Lapok* 1936. július 5-i számában közölt, egy nappal korábban Budapesten készült interjú szerint apja tartózkodási helyeül nem Amerikát, hanem Bráilát emlegette!) — de korántsem voltak közömbösek neki e „távolabbi rétek“, fajtája emberei, írói, lapjai. Hogy mennyire nem voltak közömbösek, azt könyvnyi tanulmányban lehetne elmondani; a teljességről, a messze vezető összefüggésrendszer felrajzolásáról többféle kényszerből (itt) lemondva ugyan, jelezni mégis a legfontosabb kapcsolatokat, kezdeteket és kiteljesüléseket azért is elengedhetetlen, mert a szerénynek minősíthető régebbi közlemények egy (nagyobbik?) része töredékes vagy egyenesen hamis képet adott József Attila és a romániai magyar sajtó, irodalom viszonyáról, tényeket hallgatott el, torzán idézett, meglévő világnézeti, esztétikai különbségeket, konfliktusokat ijesztő szakadékként állított be, legfőképpen pedig a (részlegesen) feltárt adatokat csupán adaléknak tekintette, s meg sem próbált összefüggést teremteni az életmű egészével, illetve a romániai magyar irodalom reális történetével.

(A dogmatizmusnak, az irodalomtörténeti prekonceptióknak a legsúlyosabb árat Pataki Bálint fizette; *Az egykori romániai magyar folyóiratok — és József Attila* címmel az *Utunk* 1958. december 4-i számában közölt tanulmány a régi *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* valósággal gyűlölködő szembeállítására épült. Abafáy Gusztáv „adalékai“ — *Adalékok József Attila életéhez és költészetéhez*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1960. 3–4. — tüntetően vállalják a partikularitást, az egyoldalúságot, sőt a ma már megmosolyogtató aktualizálást; a szerző érdeméül tudhatjuk viszont be a harmincas évek romániai magyar politikai sajtójának átnézését, különösen pedig hogy ráirányította a figyelmet a *Brassói Lapok* József Attila-közleményeire. Láng Gusztáv és Jancsik Pál dolgozata megbízható tájékoztatást nyújt *József Attila és a Korunk* kapcsolatáról — *Korunk*, 1962. 12. —, két évtized távolából azonban szükségesnek mutatkozik az újabb kutatások és értelmezések beépítése a Gaál Gábor-i *Korunk*-ból kibontható összképbe, ezen túlmenően azonban a viszonyítás is más lapokhoz, a költői pálya és szemlélet fordulataihoz.)

Higgadtan

Szabolcsi Miklós, József Attila életének és művének lelkiismeretes kutatója a monográfia első kötetében (*Fiatal életek indulója*, Budapest, 1963) a költő pályakezdése korából több versre utal, mint amennyi az akadémiai kiadás, az „összes művek” négy kötetében (1955—1967) megtalálható. A lényegesen új azonban az „összes”-hez képest — az értelmezés. A Szabolcsi és Waldapfel József gondozta *Versek I.* kötetének jegyzeteiben a *Szerelmes keserű hazafiságról* például még ezt olvashatjuk: „A vers azok közé az önképzőkori, 1922 első félévben írt próbálkozások közé tartozhatott, [...] amelyekben a még kiforratlan gimnazista engedményeket tett iskolája, környezete nyomásának. Szinte kötelezően követelték meg a fiatal költőtől az effajta versek írását.” Ha ezt a magyarázatot komolyan vennénk, meglehetősen tartósnak kellene feltételeznünk ezt az „önképzőkori kényszert”, hiszen csak tallózva az 1922 és 1924 közti verstermésben, számos idézet kíváncsokra ide (*Juhász Gyulához, Bús magyar éneke, Magyarok* — az 1923-as, illetve az 1924-es változat —, *Egyszerű ez*); a „semlegesnek” vélhető versekből is, mint amilyen a *Tél* („Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni, / hogy melegednének az emberek”), vagy éppen a már-már osztályharcosokból, például a világszabadság zászlaját meglobogtató *Petőfi tüze*ből; a centenáriumi ébresztést József Attila így kezdi:

*Falvát megörült népe lerombolá,
házunk az nincs, fél fal, ha mi megmaradt,
gonosz Tél van s e kis családnak
tüze, Petőfi — az Eszme: hol van?*

A nemzetieskedő jelszavakon hovatovább nyilván átlát, ám nem úgy, hogy magát a hovatartozást tagadná. (A *Karácsonyban*: „Aki magyar az nem fázik / De a hidegben mindenki ember / Aki fázik melegedni akar“.) Monográfiájában így látja ezt már Szabolcsi is, összegezése pontos, lényegre mutató. Továbbgondolhatósága miatt is érdemes idézni, amit a *Szépség koldusa* ifjú lírikusáról megállapít: „Rossz-érzése egyik összetevője ebben az időszakban kétségtelenül az a sajátos komplexum, amit magyarság-érzésnek nevezünk. Részint társadalmi-egyéni elégedetlenség vetíti át nemzetivé, részint Ady és Juhász tragikus magyarság-szemléletét örökíti tovább — hatása van rá iskolának, közszellemnek, a sajtó hangjának —, s anélkül, hogy mélyen érintené, őt is érinti az, ami csaknem mindenkiben megrendülést okozott [...] Makó határszéli város lett, a lapok tele vannak a határon túli eseményekkel, a határvonal problémáival, — mindez ott élt a légkörben.“ Legfeljebb azon vitatkozhatnánk Szabolcsival, hogyan is értelmezzük e kitétel: „anélkül, hogy mélyen érintené“. A *Szerelmes keserű hazafiságból* például ha nemcsak az első három, hanem az első négy sort olvassuk újra, bizonyára másképp hat a vers hangütése:

*Engem nem hívnak Párizsok, Velencék,
hol mint szökökút, gyöngyöz életár,
reám Hazám tarolt mezője vár —
O, csak tarolt ne volna! én is mennék!*

Meggyőződésünkben erősíthet a már említett fiatalkori versek hozzáolvasása az idézethez; s jöllehet József Attila itt még valóban nem a saját hangján szól, az utánérzés nem feltétlenül a másoktól kiművelt forma egyeduralmáról, a benne megfogalmazott gondolatok és érzések felületességéről vall.

Az viszont vitathatatlan, hogy nem a *Bús magyar éneke*-szerű költemények (zsengek) teremtik meg József Attila híret Erdélyben. Eppenséggel nem. (E versek többsége különben máig ismeretlen a hazai magyar olvasóközönség szélesebb köreiben.) Az első, általunk ismert adat korántsem tekinthető a revizionizmus, a hivatalos magyarországi kurzus támogatásának; ellenkezőleg, Gaál Gábor 1926. november 2-i cikke — már megjelenésének helyénél fogva („*Új Kelet* — zsidó politikai hetilap” — áll e kolozsvári újság fejlécén) — alkalmatlan ilyenfajta hangulatkelésre. A *Tiszta szívvel* cím alatt a következő szerkesztőségi megjegyzés olvasható: „Az alábbi rendkívül érdekes cikket Gaál Gábor, az emigrációban élő jónévű magyar esztéta írta az *Új Kelet*nek. A cikk jellemző fotográfiáját adja a háború utáni magyar irodalom egy darabjának.“ Magában a cikkben előfordul az „orgovány-ideológia” kifejezés, de határozottan politikai színezetű a gondolatmenet egésze, s a *Nyugatban* megjelent Ignó-cikk alapján elemzett József Attila-vers, a *Tiszta szívvel* ezt lehetővé is teszi. E fontos politikai vetület mellett azonban észre kell vennünk Gaál Gábor határozott esztétikai-irodalompolitikai-irodalomtörténeti mi-

nősítését is: „József Attila e ritka verséről, mely a nagy magyar népi örökség ősi vadonából egy igaz virágot jelent, még e sorok írója is sűrű oldalakat írhatna, s e sorok az újabkori magyar irodalom történetének egy vezérfejezetét vezetnék be (az irodalom mindig formák és érzelmek története).“ A cikk végén Gaál Gábor idézi mind a négy versszakot, az első erdélyi kritika ilyenformán az első itteni József Attila-közlés is. (Egy korábbi, 1926. április 23-án Bécsből keltezett, Mikes Lajosnak címzett József Attila-levél utal ugyan bizonyos Magyarországon kívüli magyar nyelvű megjelenésekre — „Különben több laptól várok pénzt...“ —, valószínűleg azonban, hogy itt nem romániai, hanem csehszlovákiai lapokról van szó.)

József Attila és Gaál Gábor további találkozásainak ellenőrizhető, igazolható színhelye majd a Gaál szerkesztette *Korunk* lesz, 1931-gyel (a Kassák-kritika éve), illetve 1932-vel kezdődőleg; de ha nem csupán a József Attilától, hanem a József Attiláról közölt írásokat számítjuk, 1929-re hozható elő a folytatás (Nádass József kritikája a *Nincsen apám se anyám* kötetéről). A *Korunk* József Attila-anyagának mennyisége és minősége (a hat vers: *Invokáció*, *Elégia*, *Óda*, *Egy kisgyerek sír*, *A tőkések hasznáról*, *Vigasz*; a kortárs cseh és román költészetből, illetve németből készült fordítások; négy József Attila-tanulmány, kritika), a költő műveivel való meglehetősen sűrű foglalkozás s a fennmaradt egyetlen, ám jelentős Gaál Gábor-levél (melyben a *Korunkban* hozott József Attila-versek kötetbe gyűjtését ajánlja fel, 1933. március 11-én — ahogy Illyés Gyulától is megjelentette a *Hősökről beszélek*-et) — mindez nem hagy kétséget afelől, hogy Gaál költőnk egyik legértőbb, legfontosabb szerkesztője volt.

De nem az egyedüli Erdélyben, a húszas évek végén, a harmincasok elején, aki felfigyel József Attila tehetségére. Az adatok tulajdonképpen csak most kezdenek összeállni, és remélhető, hogy újabbak is előbukkannak még; ám az eddigiek ismeretében is határozottan állíthatjuk, hogy Gaál Gábor mellett éppen az „ellenlábás“ Kuncz Aladár, az *Ellenzék* című kolozsvári napilap kitűnő vasárnapi mellékletének, majd 1929 augusztusától, Áprily távozása után, az *Erdélyi Helikon*-nak a szerkesztője volt az, aki egyengette József Attila erdélyi útját, lírájának megismertetését, értékelését. Legbiztosabb támpontunk a költő levele Kuncz Aladárhoz, 1928. április 25-én: „Kedves Kuncz Aladár, örömmel hallottam, hogy föl-tűzted zászlómat az *Ellenzék* magoslataira és szintazonképp örömmel várom a pénzcsekkeket. Azonban, mint talán Te is sejtjed, ez az öröm, a pénzvárás öröme immár igen hosszúra nyúlik és különösen hasizmaim szenvednek emez állandó örvendezéstől, merthogy hosszas és sanyarú állapotaimban igen kevés előkészítő gyakorlatom volt vala, verékergetés foglalkozású lévén, ilyen hashullámzatú derűhöz.“ Ez a — *Tiszta szívvel* hangulatával rokon, mégis derűsebb — hang közvetlen baráti kapcsolatra utal, amely áthidalja a tizenkilenc év korkülönbséget, a társadalmi és irodalmi (1928-as!) rangkülönbséget; a további sorok még egyértelműbbé teszik viszonyukat: „A Pásztortűzben jött néhány versemet egy-két nappal ezelőtt láttam csupán, az egyetemi könyvtárban böngészvén. Azonkívül hogy jólesett, semmi köszönetet nem mondok, nehogy elbizd magadat. Különben is erre, szép sorjában, adódnak majd módok.“ Előfizetési ívet is küld, a *Nincsen apám se anyám* című kötetére, s üdvözlétét küldi Áprily Lajosnak — aki ekkor a *Helikont* szerkeszti, s társszerkesztője a *Pásztortűznek*. („Áprilynak add át kérlek üdvözlömetem, hacsak nem sértődik meg egy foglalkozására nézve járókelő-számláló fiatalember ilyen irányú és barátságos szándékain.“)

1928. január 29-én, egy Molter-novella, Reményik-versek mellett valóban megtalálható két József Attila-vers az *Ellenzékben*, pár szavas bemutatással: „Budapestben élő, székeley származású poeta. A legfiatalabb — húszéves — nemzedék egyik legtehetségesebb tagja.“ Alatta olvasható a *Kövek s a Miért mondottál rosszat nekem*; ez utóbbi, ha nem is mondható osztályharcos versnek, több, mint alkalmi hangulat („s hazaballagunk éppolyan fáradtan, / miként a kapás, szóvalan munkások, / akik a földék békés erejébe / százannyit termő magokat vetettek“). De nem ez a legfigyelemreméltóbb a közlésben. Minthogy néhány évvel korábban írt, más lapokban már közreadott s a *Nem én kiáltok* (1925) című József Attila-kötetben is megtalálható versek ezek, feltételezhető — az idézett levél nem zárja ki —, hogy a szerkesztő kezdeményéről van szó. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a *Pásztortűz* első József Attila-közléseit tartalmazó, 1928. 2. számon szintén január 29-i dátumot találunk, s a *József Attila versei* cím alatt közölt négy vers (*Üvegöntök*, *Nyolceztendő's lányok*, *Mikor az utcán átment a kedves*, *Megfáradt ember*) közül három ugyancsak a *Nem én kiáltok* kötetből való; igaz, a *Mikor az utcán átment a kedves* csak a *Nincsen apám se anyám* (1929) kötet hozta, ez korábban a *Malóci Friss Újságban* s a *Népszavában* 1925-ben, a *Kassai Naplóban* 1927-ben jelent meg. Az akadémiai kiadás jegyzetei szerint az utóbbi vers valószínűleg az első közlés nyomán került a *Pásztortűzbe*. Ennek viszont ellentmond a

Pásztortűz említett számának „Irodalom-művészet“ rovatában, a lap végén rejtőző, aláíratlan kis cikk (címe: *József Attila*), amelyből arra következtethetünk, hogy az itt közlésre került verseket (esetleg az *Ellenzék*hez kerültek is?) maga a költő küldte el a szerkesztőségbe, valószínűleg a szerkesztő kérésére. (Lehet-e véletlen az egyezés az *Ellenzék* s a *Pásztortűz* bemutató szövegében?) De akárhogy jutottak el a kéziratok Kolozsvárra, a tény tény marad, s a verseket kísérő szöveg önmagáért beszél:

József Attila

A Pásztortűz programja szerint nem feledkeznek meg arról, hogy időről időre bemutassa olvasóinak azokat az írókat és költőket, akik Magyarországon tehetőségük biztató jelével föltűnnek. Mai számunkban József Attilától közlünk több verset, aki a mai magyar költői nemzedéknek egyik legfiatalabb tagja. Mindössze húszéves. Levelében, amelyet hozzánk beküldött, verseihez mellékelve, késedelmét azzal indokolja, hogy „kollokváltogatott az egyetemen mellesleg teljesen s közben alapvizgára készült“. Ahogy mondani szokták, az „iskola padjaiban van még a legfiatalabb magyar lírikus, de versein cseppet sem látszik meg ez az iskolapados fiatalosság. József Attila a háború utáni fiatalok közül való, akik hamar értek, mert az élményből és a megpróbáltatásból bőven kijutott nekik. És örömmel állapíthatjuk meg, hogy ebben a korai érésben nincs semmi fanyarság vagy beteges rezignáció. Igazi, erőteljes fiatal lélek szól hozzánk e versekből, akinek érettsége csak annyiban áll, hogy elkerüli a fiatalosság szokott hibáit. Egyszerű dolgokról, egyszerűen dalol, de biztos kifejező készséggel. Ha költészetének sajátosságaiban azokat a szálakat keressük, amelyekkel elődeihez kapcsolódik, a magyar modern líra primitívizmáira kell gondolnunk. Csakhogy, ami ezeknél inkább szerep volt s az elfinomult érzékek játékos önámításá, ugyanez József Attilánál komoly és őszinte tartalommal válik. Az öregebbek eszközeivel, de fiatalos lelkeséggel és élni akaró hittel versel a legfiatalabb magyar lírikus, aki egyébként éppen úgy, mint Erdélyi József, innen Erdélyből szakadt Magyarországra, s a kifogyhatatlan székely talantum újabb bizonyosságaként kér helyet a magyar irodalom jövőjében.

Egy-két életrajzi adat téves, a lényeg azonban, a jellemzés esztétikai és társadalmi érzékenységre, felelősségre vall. Ezen csak az csodálkozhat el, akinek nem került kezébe a húszas évek végének, a harmincasok legelejének a *Pásztortűze* (amelynek Gaál Gábor állandó munkatársa volt, még *Korunk*-szerkesztő korában, 1928-ban is, de neve 1930-ban szintén feltűnik itt!), s aki elhitte a nem is olyan régi, torzító jellemzéseket. A cikk szerzőségét egyelőre nem tudjuk megállapítani; a huszonegy éves Dsida Jenő ugyan ekkor már dolgozik a lapnál, a szöveg azonban József Attilánál idősebb irodalmárt sejtet — vagy pedig a fiatalon befütt, önmagában erősen bizó költő-szerkesztő szerepjátszását lássuk mögötte? A József Attiláról írt későbbi Dsida-kritika eltéréseket is mutat a jellemzésben; Áprilyra vagy esetleg Kunczra gyanakodjunk tehát? Kuncz szerepe mindenesetre továbbra is jelentős József Attila erdélyi szereplésében. Az *Ellenzék* 1928. február 27-én ismét József Attila-verset közöl, a *Fiatalságom énekét*. S noha 1928-ban az újság hasábjain nem lát napvilágot több verse (a Fehér Erzsébet-től sajtó alá rendezett *József Attila válogatott levelezése*. Budapest, 1976. szerint a költő tíz verset mellékel a Kuncznak írt 1928. április 25-i levélhez), József Attilát a melléklet szerkesztője bizonyára nem „ejti“ — mert akkor nem emelné ki (a május 20-i számban) a *Nyugat* 1928. május 16-i füzetét ismertető kis hírből József Attila versét (augusztus 12-én a teljes tartalomjegyzéket közlik, természetesen költőnk feltüntetésével) — legfőképpen azonban nem biztosítana teref számára új lapjában; az *Erdélyi Helikonban*.

József Attila neve először 1929 októberében jelenik meg a *Helikonban* — egy időben tehát a *Korunk*-beli Nádass-cikkkel. Egyszerre két könyvkritikában szerepel a neve — az egyikben ő a főszereplő: Szentimrei Jenő ismerteti a Bartha Miklós Társaság negyedévi kiadványát, az *Új Magyar Földet*, pár lappal odébb pedig, a „Könyvek és írók“ rovat végén, a *Nincsen apám se anyám* című verskötetet. Az első cikk a magyar főiskolai ifjúság reális jövőkeresését méltatja. Szentimrei szerint „ez a könyv [az *Új Magyar Föld*] a legbiztatóbb jelenségek egyike a magyar horizonton“. Lelkesedésének magyarázata nyíltan társadalompolitikai: „Az itt felszínre hozott gondolatokkal és elképzelésekkel foglalkozni kell, részletesen és több oldalról, hogy a magyar köztudat erjesztőjévé váljanak. Tengelyükben a magyar faluprobléma áll, szélesen demokratikus államrendben elképzelte megoldással, mely további összefüggésekben a kelet-európai agrárállamok konföderációja felé vezetne.

Ezen belül a nemzeti és szociális kérdések elrendezésére sorakoznak fel nagyon figyelemreméltó gondolatok, és a kötetet olyan poéták versei díszítik, akiknek költészete a tanulmányírókkal azonos koncepcióból sarjad ki.

Addig is, míg egyenként foglalkoznak a könyv írásaival szakemberek, álljon itt néhány név, amelyeknek — nem is kell hozzá különösebb látnoki tehetség — bizonyosan szerep jut a jövőben a magyarság sorsának formálásában. Fábíán Dániel, Pintér Ferenc, Kodolányi János, Szabó Bertalan, Békássy Sándor, Szigethy Endre értekezései, Illyés Gyula, József Attila, Lakatos Péter Pál és Erdélyi József versei néha már túl is járnak az ígérlet határán, és örvendetesen kész értékeket csillogtatnak meg.

E fiatal poéták egyikéről, József Attiláról Szentimreinek nem kevésbé elismerő szavai vannak. Személyesen nem ismeri („néhány hangjából“ feltételezi, hogy Erdélyből származott el), két-három versét olvasta korábban, s most a rácsodálkozás, a felfedezés izgalmával elemzi verskötetét. Nem osztályköltő, véli József Attiláról, az egész világ ellen berzenkedik. Gazdag kedélye Csonkaira, játékos hányavetisége Tamási Aronra emlékezteti, s úgy látja, „formáiban valami új népdal születik“. A *Ringatót* idézi (ez is a Kuncznak küldött kéziratok közt volt, még *Holott náddal ringat* címmel). A cikk befejező pár mondata irodalomtörténeti előrelátással jövendőli meg József Attila rendkívüli nagyságát: „És látszik a lépte is, ahogy egyre szélesedő munkatér felé igyekszik, ahogy keresi a feladatokat, az előjövendő, nagy költőhöz méltó feladatokat. Ma még gyerek, de fog még oroszlán-erővel ketrecet is rázni egész bizonyosan.“

A *Helikon* e számában egy harmadik Szentimrei-cikk is található, ami elgondolkoztathatja a kutatót, vajon Szentimrei ebben az időszakban nem folyt-e bele a szerkesztésbe, tanácsadói minőségben, vajon nem neki is tulajdonítható, hogy az így megünnepelt ifjú költő a következő *Helikon*-évfolyamban többször is hangot kap? És nem is akármilyen összefüggésben. Hiszen a már ebben a számban, a hírekben beígért — a következő, 1929. novemberi számra tervezett — ankét nem akármilyen vállalkozás: a szerkesztő bízik benne, hogy különös érdeklődést fog kiváltani a fiatal magyar írók „vallomásszerű nyilatkozatsorozata a magyar irodalom jövőjéről és irodalmi eszményeiről. Az Erdélyi Helikon kitűzött céljához, amely egyetemes magyar irodalmi összefogó szempontokat keres, ezzel az ankétal közelebb akar jutni.“ Az ankét, Babits ugyancsak előre bejelentett cikkével együtt (*Európaiság és regionalizmus*), végül is 1930 januárjára marad: Kuncz Aladár nyilván alaposan elő akarja készíteni az összeállítást. (Decemberben ismét hirdetik: „Januári számunk az Erdélyi Helikon új korszakának ígéretes megnyitója lesz.“) Az eredmény méltó a vállalkozáshoz — és a hosszú előkészítéshez. A teljes ankét értékelése — az egész szám összefüggésében (figyelmezve a Kuncz szerkesztése óta egyre nyilvánvalóbb törekvésekre) — külön tanulmányt érdemel, itt meg kell elégednünk a nevek felsorolásával, a problémák jelzésével. A felsorakoztatott fiatal írók (akik közül néhányan szerepeltek már az *Ellenzék* mellékletében is): Balázs Ferenc (Székelyudvarhely), Csuka Zoltán (Újvidék, Jugoszlávia), Dárkó István (Kassa, Csehszlovákia), Dsida Jenő (Kolozsvár), Fekete Lajos (Újvidék), Győry Dezső (Rimaszombat-Prága, Csehszlovákia), Hevesi András (Budapest), Illyés Gyula (Budapest), Ignóty Pál (Budapest), Jancsó Béla (Kolozsvár), József Attila (Budapest), Ormos Iván (Temesvár). E „fiatal magyarok“ közül, Dsida mellett, József Attila a legfiatalabb. A választát megelőző jellemzésben ez áll: „Szül. 1905-ben Budapesten. Rikkancs, hajóinas, kenyeres, borfiú, kukoricacsösz, házitánító, fahordó, kövezőinas, bélyegárus, fixes újságkihordó, mezei napszámos, kifutó, bankhivatalnok, vásárcsarnoki kisegítő, magyar-francia levelező, könyvelő, takarító, műfordító, vizárus moziban, tanárjelölt. Egyetemi tanulmányokat végzett a szegedi, a bécsi, a párisi és a budapesti bölcsészeti karokon. Megjelent egy verskötete.“ Összevetve a többiek bemutatásával, feltűnik a „foglalkozások“ bő felsorolása (Győry Dezsónél találunk némileg hasonlókat) és bizarr megfogalmazása. Mintha a *Tiszta szívvel* költőjének s a Kunczhoz írt levél szerzőjének a szavai volnának! József Attila szerzőségének azonban ellentmond, hogy egykötetes íróként szerepel itt, holott — a *Helikon*-olvasóktól is ismert *Nincsen apám se anyám*mal együtt — már harmadik versesköteténél tart, s ilyen tévedés vagy nagyvonalúság elképzelhetetlen pályája elején tartó írónál. Honnan hát a jellemzésbeli hetyke hang? Alighanem a költő leveléből került át a *Helikon*ba; ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert maga a válasz sem nélkülözi az iróniát-öniróniát: „Elt, szeretett és meg fog halni. Amit mást mondhatok magamról, az mind csak ennek a részletezése.“ Az első mondat, kissé másképp formálva, majd a *Kész a leltár* utolsó soraként jelenik meg („Éltem — és ebbe más is belehalt már.“) A „Magamban bíztam eleitől fogva“ verssor — amely egyértelműen a zsoltárral polemizál (a *Tebenned bíztunk* egyik magyar fordítását különben József Attilának

köszönhetjük!) — a nyilatkozatból ugyancsak kikövetkeztethető; mintha élvezné is ezt a logikai játékot, az én és a ti — az ők — szembeállítását, a „tisza költészet” s a közösség, a társadalom szembesítését, az értékek és igazságok relativitásának kimutatását: „Hiszek a tiszta észben, aminthogy mindenki hinne benne, ha véle élni nem volna fáradságos. A tiszta költészetben, mert ő teremtette meg azt a közösséget, amely a társadalom antagonizmusa fölött derűs erő, valóságos egész és mennyei egészség. A tiszta szellemben, amelynek szabadsága korlátlan, amely a testet is föloldozgatja azáltal, hogy önfegyelemmel mintázódik a történetiség porhanyó plasztikáján. Sokat szenvedek, de pusztán csak magamért, és így az nem számít semmit. Az értékek és igazságok elhagyatottsága miatt kétségbeesnem pedig oktalanság volna: azok, akár akarjuk, akár nem, önmaguktól is rengő virágzásba pattannak, mint isten tekintetére a rózsaliget.” S bár azt állítja, hogy az emberiség nem érdekli, csak az értékteremtés, vagyis „Költészetet a költészetért, igazságot az igazságért, értéket az értékért” akar létrehozni, ezt mégsem függetleníti a társadalomtól — csupán a talmi igazságoktól („a történetiség porhanyó plasztikája”). Különállását — „mást nem vállalhatok semmiféle szándék jegyében” — hangsúlyozottan történelmi keretbe állítja, amikor a keltezését és helyszínt beépíti nyilatkozatába: „1929-ben, Magyarországon.” Van azonban e nyilatkozatnak egy félmondata, amely éppen nem elzárkózást mutat a társadalmi-politikai küzdelmekről: „nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek”.

A *Helikon* következő József Attila-adata 1930 októberéből való. Ezt azonban megelőzi a bevezetőben már idézett, Dsidához szóló levél, amelyet József Attila Hódmezővásárhelyről ad fel 1930. június 16-án: „Itt küldök tizennégy verset, helyezd el őket kérlek tetszésed szerint. Midőn találkozunk, a *Helikonról* s a Pásztorútról szólottál volt, én mindkét lapotokba örömmel dolgoznék.” És a június 29-i *Pásztorútr*ben már benne is van egy József Attila-vers, a *Nyár* — s egy szerkesztői üzenet (Áprily és I. Szemlér Ferenc is üzenetet kap, tehát Dsida mint szerkesztő meghonosítja az ilyenfajta üzenetváltást is): „*József Attila*. Hálásan köszönjük a beküldött kéziratokat. Nagy örömmünkre szolgál, hogy az új magyar költészet egyik legtehetségesebb, fiatal beérkezettje munkatársaink sorába szegődik. Érintkezésbe léptünk az Erdélyi Helikonnal és kérését, melyet a magunk részéről kész örömmel teljesítünk, ott is tolmácsoltuk. Kérjük továbbra is munkatársi működését és szeretettel köszöntjük.” A következő, kettős folyóiratszámában ismét szerepel József Attila, *Füst* című versével. (Ugyanebben a július 27-i számban találkozunk Gaál Gábor nevével is, három Iwan Goll-fordítását adja közre.)

Arra vonatkozólag, hogy Dsida hány verset adott át Kuncznak, nincs adatunk. Csak a folyóiratból tájékozódhatunk (egyelőre?), ahol *József Attila két verse* cím alatt, szép tördelésben következnek egymás után az *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz* (a *Medvetáncban: Bánat*) és az *Esik*. (Gáborjáni Szabó Kálmán *Lovak* című dinamikus fametszete hangulatilag és stílusosan pontosan illik a versekhez, grafikaikailag is hangsúlyt ad a két József Attila-oldalnak. A *magyar fametszet a XX. században* címen közreadott tanulmányában Rosner Károly egyébként ezt írja, pár oldallal előbb e *Helikon*-számban: „Külön fejezet a magyar fametszés új korszakában a Debrecenben élő Gáborjáni Szabó Kálmán [...] teljesen kiforrott egyéni stílusával hivatott arra, hogy a külföld előtt a magyar fametszet reprezentánsa legyen.”) Mindkét vers József Attila lírájának számottevő darabja — az *Esik* éppenséggel a társadalmi töltetű tájversek s a lázongó szegényember-versek jegyeit hordozza. Mindennek, csak apolitikusnak nem mondhatók az ilyen sorok:

*Feszeng a tők, busong a boglya,
esik a meztlábásokra,
a munkátalan munkásokra,
esik a magántulajdonra,
a lány talajra, a toronyra,
gödörlakó kubikosokra,
párnás, polgári lakásokra.
Esik, esik, hisz az a dolga.*

*Lassudá, országos eső,
nehézkedve és panaszkodva.*

Ezt a *Helikon*-számot is hasznos volna alaposabban szemügyre venni. De ha erre nincs is most lehetőségünk, álljunk meg azért Németh Andor esszéjénél (*Ady örök-fiatalága*), pontosabban Németh Andor nevével; az egykori budapesti francia

szakos tanárjelölt, majd Kuncz Aladár fogolytársa a „fekete kolostorban“ — már előbb is szerepel Kuncz folyóiratában. József Attila pártfogója a bécsi korszakban, a költő hűségese kritikusa és egyik legjobb barátja, a XX. századi magyar irodalom első harmadának nagy összekötője — a *Nyugat*, a *Dokumentum*, a *Diogenes*, a *Szép Szó* munkatársa — Kuncz Aladár halálakor verset ír a *Helikon*-ba (1931. augusztus—szeptember), cikket a *Nyugat*-ba, emlékirataiban pedig a *Fekete kolostor* szerzőjéről s az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjéről szóló részt így kezdi: „Kunczot végtelenül szerettem.“ *József Attila és kora* című terjedelmes tanulmányában meglepően kevés szava van a *Korunkról* (pedig ő is munkatársa volt), a „Férfikor“ fejezetben megemlíti viszont, hogy József Attila „időnként vendégszerepel az *Erdélyi Helikon*-ban is“, sőt idézi és kommentálja 1929 végén írt, 30-ban megjelent nyilatkozatát. Mindezek után nem indokolt-e Németh Andorban sejtteni a közvetítőt?

Persze, nem kevésbé fontos volna tisztázni a Dsida Jenő szerepét is József Attila korai erdélyi, helikoni kapcsolataiban. (A *Pásztortűz* bibliográfiai adatait a Dsidáról szóló doktori disszertáció szerzője, Láng Gusztáv bocsátotta rendelkezésemre.) Dsida szövegei, úgy tűnik, nem tökéletesen irányadók, alighanem be kell számítanunk a költői-kritikusi szerepjátszást is. Itt van például sokat emlegetett kritikája a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötetéről, az *Erdélyi Helikon*-ban, 1931-ben. Az eddig elmondottak — a levél, a *Pásztortűz*-, *Ellenzék*- és *Helikon*-közlések — tudatában vajon szó szerint vehetjük-e, hogy Dsida ilyen tájékozatlan fiatal költőtársa pályáját illetően? Mert a cikk e szabadkozással kezdődik: „*József Attila* fiatal költő. Amint verskötetének utolsó oldalán látom, már 1929-ben jelent meg verseskönyve. Sajnos, azt nem ismerem, s így József Attilát sem ismerem egészen: kétévi futásának grafikonját nem látom, abból előre következtetni nem tudok, s az összehasonlítás élvezetéről is le kell mondanom. De így is van valami tenyérszálászzerű érdekesség, valami grafológus-izgalom abban, amint negyvenoldalas kis füzetét kezembem tartom.“ Figyelembe véve a szóban forgó kötet valamennyi versét, s nem is annyira az osztályharcosakat (bár Dsidának valóban szemet szúr „egy-egy költőiesített, tudákos marxi szólam, vagy „elvtárs«-megszólítás“), hanem elsősorban a Babitsot támadó *Egy költőre* címűt, jobban megérthetjük az óvatosságát („kétévi futásának grafikonját nem látom“) — s a régi értelmezőknél (például Patakinál) jóval többre értékelhetjük Dsida kritikáját. Igaz, a kritikus majd minden lelkes dicséretét egy fenntartással ellensúlyozza, ilyen értelemben elfogadjuk Bóka László jellemzését róla („A kis kritika megdöbbszent küzdelem József Attila költészetével“), mégis, jó néhány kijelentését a rákövetkező nem érvényteleníti; azt például, hogy „Az utolsó évek magyar verstermésében alig emlékszem vissza könyvre, mely annyire leköttött volna...“, sem azt, hogy „Egy-egy versén igaz művészet csillog. De csillogása nem a drágaköveké, hanem a füvek reggeli harmatáé.“ Dsidától nyilván idegen „a nincstelen csavargók szájas, zamatos, helyenként drasztikus beszéde“, viszont javára írja, hogy nyoma sincs benne „Ady individuális önistenítésének“, s hogy „akasztó-fahumorról figurázik saját magán“, és hogy „a sokak hangján“ akar beszélni, mint a népköltészet. Dsida e cikkében a magyar költői nyelv fejlődésének két ágát különbözteti meg, „a magyar nyelv zamatos, erős ősi törvényei“-t beteljesítő Adyt szembeállítva a nyugatos ággal (Tóth Árpád, Babits, Kosztolányi). „József Attila az Ady Endre költői útjának első igazi és helyes folytatója. Nem szellemet és nem ideológiát kapott József Attila Adytól, hanem intelmet: visszafigyelni őseink nehézkongású, bibliás, de mégis üde és vadvirágszagú beszédére.“ És ez a legnagyobb dicséret Dsidától, ezt támasztja alá a „Futtam, mint a szarvasok...“ muzsikájának felidézésével. A „gorombán döcögő, betyáros“ Villon-fordításait viszont élesen szembehelyezi Tóth Árpád és Szabó Lőrinc hibátlanul csillogó soraival; Dsida szerint a fordító túllőtt a célon: „erősen József Attila lesz Villonból, túlságosan szegénylegény, nagyon is hortobágyi levegővel...“ (Jóllehet újra a szerepjátszásnak tulajdoníthatjuk — hiszen Dsida nyilván nem érthetett egyet például az *Egy költőre* irányával —, ne hallgassuk el, hogy a cikkíró egy furcsa zárójelben kijelenti, épp a „marxi szólam“ s a „megtanult program“ kifogásolása után, hogy József Attila „programjával talán sokkal inkább egyetértünk, mint egyetérzünk költészetével“.)

Dsida Jenő és József Attila alakját megrajzoló emlékezésében Bóka László hivatkozik 1934-es levélváltására Dsidával, amelynek során a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kritikusa így válaszolt: „Ma már nemcsak programjával, de költészetével is egyetérttek. Nincs nagyobb költészet ma az övénél. Gloria! Gloria! Gloria! Michael pápa [nyilván Babits — K. L.] egyet lép hátra, mögé, én lábához ülök, mint cselédke.“ De Bóka szerint a másik fél ugyanilyen melegséggel nyilatkozott: „József Attila rajongva beszélt róla. »Barátom« — mondta.“ A továbbiakból kiviláglik, hogy József Attila dicséretnek olvasta — mint ahogy az is volt — a füvek reg-

geli harmatának a csillogását. Rövid portrévázlatában Bóka említi József Attila és Dsida levelezését is („Tudta például, hogy Dsidát Benedek Elek fedezte fel, tudott Dsida egy szerelméről, elmondta, hogy Dsida meghívta, de egyelőre nincs pénze az útra“), a levelek nyomára viszont ő sem akadt. Hogy 1931 után kapcsolatkuknak, barátságuknak maradt-e írásos, felkutatatható dokumentuma, a jövő mutatja meg. Am így is meggondolkoztató történet ez irodalmunk húszas-harmincas évekbeli fejezetében. Tanulságai a mába érnek.

(Nem mellékes, csakhogy többségében már ismert tény József Attila románból készült műfordításainak megjelenése erdélyi folyóiratokban. A *Korunk*-közléssel párhuzamosan az *Erdélyi Helikon* is közzétett négyet e fordítások közül, 1934-ben. A kézirat útjáról nem tudunk meg semmit, *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládájából* sem.)

Irodalomtörténetileg, az eddig összefoglaltakhoz képest, mellékág, de szintén külön elemzést érdemel az *Erdélyi Fiatalok* felfigyelése József Attilára — az 1930-ban indult lap „Fiatal magyarok“ (!) rovatában. Ennek megértéséhez vissza kell majd térni a Bartha Miklós Társaságra és a *Ki a faluba* című, 1930-as, Fábiani Dániellel együtt írt József Attila-röpiratra. Nemcsak általában a magyar és közvetlenül az erdélyi magyar falukutatással függ ez össze (illetve az *Erdélyi Fiatalok* falukutatása kap biztatást, segítséget ezen az úton is), hanem József Attila közöség- és nemzetszemléletével kell ismét szembenézni, reálsan, elfogultságok nélkül. Szentimrei Jenő már említett *Helikon*-cikke mellett (1929) a fiatalok falukutatása 1931-ben ugyancsak felmerül az *Erdélyi Helikon* hasábjain, amikor Balogh Edgár mondja el a csehszlovákiai *Sarló* tapasztalatait („A mai európai fiatalság útja“ ankét keretében); a *Korunk* anyaga ebben a vonatkozásban igazán gazdag, bár meglehetősen ellentmondásos, igaztalan kritikáktól nem mentes. (Haraszi Sándor súlyosan vádaskodó cikke mellett újra kell olvasnunk a Balogh Edgárét is, amelyben — 1937-ben — József Attila „a magyar národnyikok“ úttörőjének nevezetetik; a *Ki a faluba* társszerzője nem jár sokkal jobban a *Hét* próbában sem...)

A *Korunk* szerepét József Attila pályáján természetesen nem ezekből a röpirat-visszhangokból, hanem főképpen a versközlésekből kell megítélnünk. Közöséget kínált a *Korunk* József Attilának — az Odából (*A város peremén*), az Elégéből ismert értelemében:

*Ím itt vagyunk, gyanakvón s együtt,
az anyag gyermekei...*

És:

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben lőknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
oh lélek! Ez a hazám.*

„A tömény bánatot“ próbálta elkeverni József Attila milliókéval. És ebben itt, Erdélyben is barátokra talált. Az „Íme, hát meglettem hazámat“ mégsem lehet csak a bánat elkeverésének eredménye, s nemcsak a hité, hogy „Az egész emberi világ itt készül“, s „egy megszerkesztett, szép, szilárd jövőt“ várunk. Pedig József Attila megpróbált hittel hinni benne, s keményen hadakozott érette — olykor azok ellen is, akikkel pedig lényegében egy táborba tartozott.

E régi, le teljesen ma sem zárukt viták, pörök újralefolytatásához még aligha van kellő erőnk. Valamennyit okulni azonban a részletekből is lehet. Ezúttal a „hiány“ értelmezése végett közeledve például „*Új Szellemi Front*“ (1935) című vitacikkéhez, meg kell állnunk a Tamási Áronról szóló résznél. Noha Tamásihoz nem fűzte József Attilát személyes barátság, harcostársi emlék, mégis a legtöbb megértéssel az ő követelését („Népi szellemet a Duna mentén“) fogadja: „Tamási erdélyi író. A nehéz kisebbségi sors, egy fiatal kapitalista-nacionalista államban, éretté nevelte, gondolkodása az ellenforradalom sorvasztó szellemétől érintetlenül fejlődhetett. Az egész táborban az ő magatartása az igazán rokonszenves. Ő küzdeni kíván »a magyar népnek és minden népnek szociálisan és szellemileg jobb és emberibb életéért.« Tőle, a kisebbségi írótól hallhatjuk, hogy az író szabad megnyilatkozása tekintetében »a magyarországi szellemet mulasztások terhelik.« Jó-

zsef Attila egyetértéssel idézi Tamási óhaját, hogy a dunamenti népek végre egymásra találjanak: „S mert nem lát »közeli és komoly lehetőséget arra, hogy a politika közelebb hozhatná ezeket a népeket egymáshoz«, azt a vállalkozást javasolja az írónak, hogy »a politikai és uralkodó rétegek megkerülésével kizárólag a szellem eszközeivel és hódító erejével közeledjünk.« »Nem látom be — kiált föl —, hogy amíg a politika zajlik, azalatt miért ne találkozhatték a nép a néppel!« József Attila nem e szép illúzió idealizmusát bírálja, hanem azt, hogy Tamási — a székely falu természetesen jogos szeretetében — megmarad a „népiesek“ táborában, s a „népies szellemet“ azonosnak hiszi a demokráciával.

De gondoljuk tovább a művelődés- és irodalomtörténetet. És emlékezzünk rá, hogy ez a Tamási Áron lesz az 1937-es Vásárhelyi Találkozó elindítója, mozgatója, szónoka — elsősorban a *Brassói Lapok* hasábjain, József Attila pedig megírja azóta is a dunamenti népek barátságának hitvallásaként emlegetett versét (Tamási idézett gondolatmenetének lényegében nem mondva ellent). *A Dunánál* a *Szép Szó* 1936. június—szeptemberi számának bevezetőjeként jelent meg — és a *Brassói Lapok* már 1936. július 5-i számában közli, vastag kerettel kiemelve. Ma már néhez a rárakódott pátosztól mentesíteni magunkban ezt az őszinte számvetést („A világ vagyok — minden, ami volt, van: / a sok nemzetiség, mely egymásra tör“) és bejelentést („... Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a multat be kell val-lani“), mégis újra és újra meg kell próbálkoznunk vele. Hiszen *A Dunánál* a *Hazám* ikerverse, ugyanabból a helyzetből született (helyzetdalos indításuk rokon volta sem véletlen!) — közösségkereső segélykiáltás mindkettő, s József Attila személyes sorsából fakadt költői igazságait magunknak érezhetjük. Költőnk itt, a pálya majdnem utolsó állomásán érkezett el a szintézishez, a tiltakozó és követelő hazafisághoz, mely nem tagadása korábbi elveinek, nem elárulása, hanem beleteljesítése közösségeszményének:

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,*

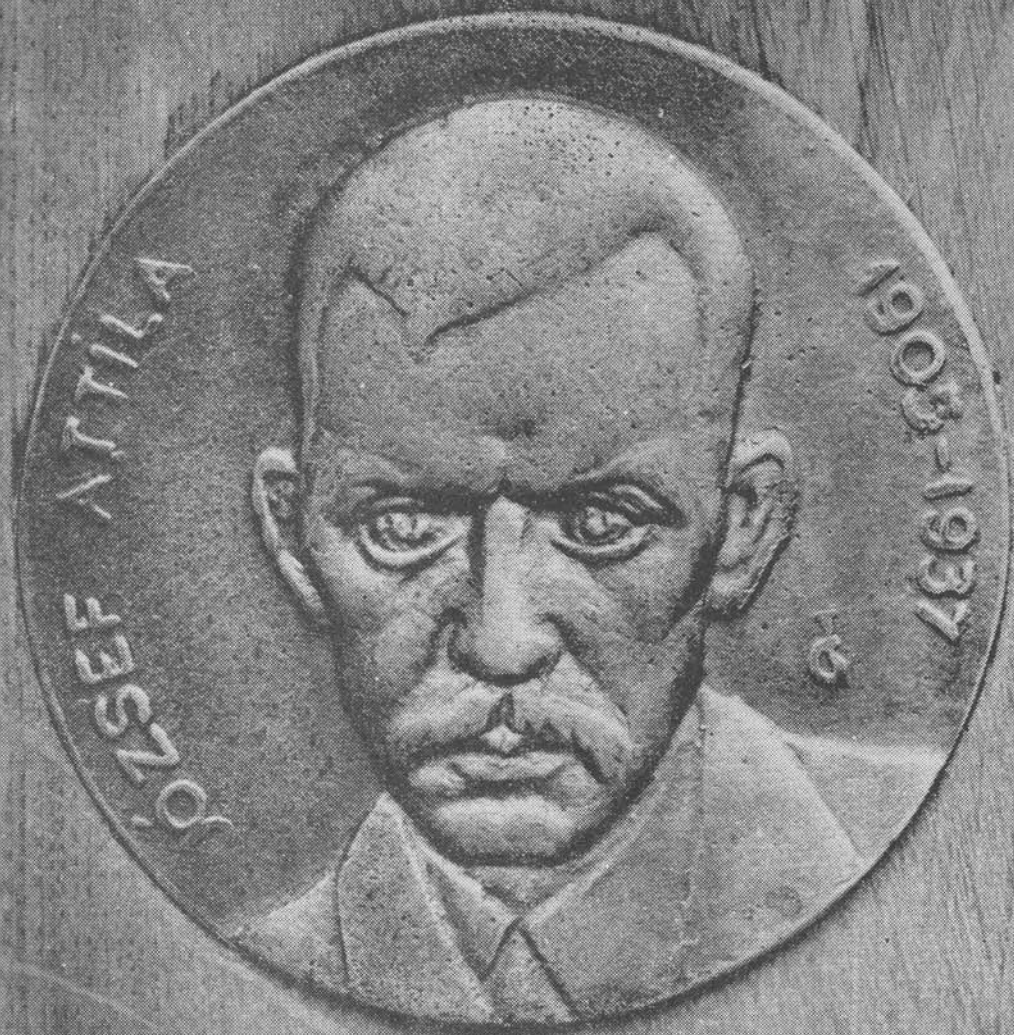
*hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem!*

Ez a vers is napvilágot látott a *Brassói Lapokban*, három hónappal a *Szép Szó* 1937. júniusi különszáma után, még a költő életében — abban az antifasiszta és nacionalizmusellenes, a kisebbségi jogokat hevesen védő vonatlatban (1937. szeptember 26-án), amelyet a Kacsó Sándor szerkesztette bátor és példamutatóan igényes napilap következetesen vitt végig. Ebben a brassói lapban jelent meg g. i. [Gábor István] nekrológja, amely 1937 decemberének első napjaiban József Attilát így búcsúztatja: „Anyja kun volt, apja félig székely, félig román. Ő »mai magyar«, akiben benne kavargott már a nemzetiségek kibékülésének eszméje.“ (*Egy »mai magyar« a mozdony kerekei alatt*. *Brassói Lapok*, 1937. december 6.)

„Hiány“ értelmzésünk utolsó fejezeteként a befogadás új fejezetét kellene alaposan kijegyzetelnünk, mérlegelnünk: a József Attila szárszói öngyilkosságának hírére fogadó döbbenet. Az élre — tudom, meglepő — a *Pásztortűz* nekrológja kerül. Nem a legkorábbi (folyóirat nem versenyezhet a napilappal), de feltétlenül korai, hiszen az 1937. december 15—31-re dátumozott karácsonyi kettős számban már olvasható, irodalomtörténeti-művelődéstörténeti jelentőségét azonban nem a reagálás gyorsaságának köszönheti. Bár a súlyosan beteg Kovács Józsefnek, a prózairó-esztétának, aki nevét adta Gaál Gábor *Korunkjához* mint a törvény előtt felelős szerkesztő s írásait a marxista folyóiratba, és aki „mellesleg“ Dsida barátja volt — a mostohán elfelejtett, lexikonokból azóta is kihagyott Kovács Józsefnek igazán sietnie kellett, hogy megírhasa még a *Döntsd a tőkét, ne sáránkozz* költőjének emlékezetét. (Kovács Józsefet 1937 karácsonyán már temették. Ugyanabban a *Korunk*-számban, mint József Attilát, vagyis 1938 januárjában már őt is gászolja a lap, Kovács Katona Jenő kis krónikájában.) E személyi „érdekeségén“ túl azonban a Kovács József írta búcsúztató tartalma a lényeges. Az is, hogy már első mondatában „az új magyar költőnemzedék vezéregyéniségé“ nek nevezi József Attilát, de sokkal inkább az a rejtett, mégis tartásos és nyilvánvaló polémia, ahogy Dsida Jenő *Helikon*-beli kritikájának megállapításaira visszatér. Tulajdonképpen a Dsidától említett „két ág“ összeérését ismeri fel a már halott lírikus életművében: „Villon és Petőfi nyomán szabadul fel világa, míg bizonyos modern népiességen keresztül eljut az új magyar klasszicizmusnak abba a szakába, melyet Kosztolányi emelt a legmagasabb fokra. A francia szimbolizmus és a legpuritánabb magyar egyszerűség vegyülete ez a stílus...“ József Attila nem távoli csillag Kovács

VARGA IMRE: JÓZSEF ATTILA (SZOBORRÉSZLET)

József számára, hanem sorskérdések kifejezője. „A magyarsághoz való viszonyát Ady világánál rendezti. S bár művészileg nagyon kevés köze van Adyhoz, az ember érzi, hogy letagadhatatlanul rokona, sőt legközelebbi rokona. [...] A faj sorsát érintő egyetemes felelősség és kötelezettség feszíti lírai egyéniségüket.“ Lázadozását nem csupán általános költői jegyként érzékeli („József Attila lázadó, mint mindenki, aki műveltségét szabadon használja és aki költő“), konkrét társadalmi-politikai vonatkozásaira is van füle, s van bátorsága ezt határozottan ki is mondani, akár a konzervatívnak tudott *Pásztortűz*-ben. Mint esszéírás is kiemelkedő a nekrológ zárórésze: „A kóborlásai idejéből való emlék egyik legfrissebb verse. Az erdők munkásait, a favágókat nézi. A munka üteme magával ragadja őt is, biztató szavakat mond nekik, majd felkiált: »Döntsd a tőkét, ne siránkozz!« A felkiáltásból verscím, a verscimből kötetcím, a kötetcimből a világgazdasági pangás idején, a társadalmi lehangoltság tetőfokán jelszó lesz. Verseskönyve napok alatt elfogyott. Így válik népszerűvé a szabadság után törekvő költő, akinek a tiszta szépség utáni vágyakozása rossz rendet feszítő hittel telik meg, de aki a keserves napok idején is megmarad elsősorban művésznek. Üldözési mániája volt. S valóban a rendőrség részéről figyelt költők közé tartozott. Másik mániája az volt, hogy az új nemzedék legnagyobb költője. Ebben a kérdésben az idő fog dönteni.“ (Véletlen-e vagy kiszámított, ravasz írói fogás ez az utolsó mondat? Amelyre a saját választát már cikke első mondatában megadta... Az utóbbira gyanakszunk, Kováts József tudatosságát egy mondat erejéig sincs miért kétségbevonunk.) És még egy fontos „adalék“: Dsida egykori lapja (ő már szintén nagybeteg, neve nem is szerepel a *Pásztortűz*-ön) két József Attila-vers újraközlésével is adózik az egykori fiatal munkatárs, a vezéregyéniséggé vált s immár halott költő művészetének: a *Kosztolányi* és a *Kész* a *lettár* egészíti ki a karácsonyi lapszámában a József Attila- nekrológot.

Az *Erdélyi Fiatalok* szintén még 1937-es jelzetű (IV.) számában méltatta József Attila életművét (Ádám Zsigmond cikkével) — a *Helikon* viszont meglepően hallgat. Kuncz Aladár már rég halott. Mindössze három sor jut a jelzésre, 1938 februárjában, a *Válasz* januári füzeté ismertető szemlében. (Szenczei László kezdi ezzel recenzióját: „*Boldizsár Iván* József Attilát, a tragikusan elhunyt nagy magyar költőt búcsúztatja férfias rokonérzéssel.“) A szinte megmagyarázhatatlan s aligha menthető mulasztáson csak 1941-ben enyhít Szabó István tanulmányértékű könyvkritikája, az összegyűjtött versekről. (Nem egyszerű „kisajátítás“ ez a méltatás, mint Pataki Bálint állította — noha nem ér fel Kováts József esszéjének esztétikai-társadalmi vállalásával.)

Természetesen a *Korunk* gyásza a legmélyebb — nem csupán a leglátványosabb. A személyes veszteség, sőt a személyes felelősség szól a versekből (Faludy György, Méliusz József, Salamon Ernő, Brassai Viktor, Berda József), Déry Tibor és Remenyik Zsigmond cikkéből, az 1938. januári szám élén, s egy hónappal később, a munkásság nevében megrendülten, önmardosó számonkéréssel szóló Nagy István vallomásából. Remenyik sem kíméletesebb, higgadt bevezetés után átkot szór mindenkire, akit felelősnek-bűnösnek érez József Attila halálában. De nemcsak személyeket ítél meg, kérlelhetetlenül: „Költőnek nem adatik meg az, ami megadatik akármelyik semmiházi politikusnak, párttűtő tábornoknak, megalomániás vezérnek és utazgató szélhámos politikai ügynöknek, hogy híre és neve a népesség egyetemessége előtt ismert legyen. A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép. A költő a világ titkait, a természet és a társadalom kapcsolatait bolygatta, az emberi élet szerencsétlenségeit tárta és kendőzgette, csoda-e, ha a költőt nem ismerte a világ. Méltánylást aligha várhatott a költő ettől a világtól. Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így vesszni és süllyedni hagyta.“ Déry Tibor, aki talán még közelebb állt József Attilához, ragyogó írásban tárítja a személyes emlékeket s az esztétikai igazságot: „Nagy költő volt, töredékes műve a magyar irodalom legnagyobbjai közé igyekszik.“ Méliusz versének Berzsenyi-motívuma ugyanezt mondja — miközben a hely szellemét hangsúlyozza, pátozzal:

Oh költőnk, barátunk, mily tragikus e dunai táj! Hazánk!

Kérdés

Az epilógus nem zárult le. Sorait sokan róják, hogy szűnjön a hiány, ne borzongasson az úr. Új költők indultak nyomában, ezen a tájon is, húsz-harminc-negyen esztendővel József Attila halála után.

De vajon távol az irodalom műhelyeitől, figyelnek-e egyáltalán a költőkre?

„Óh, zajtalan csillagzatok!”

József Attila egy költői szavának ismétlődéséről

A költői szó

különbözik a köznapi értelemben vett szótól. A lírikus szókinccse, bizonyos szavak kiválasztása egyik megnyilvánulási módja, látható jele mindannak, ami alkotói tevékenységét megkülönbözteti a véletlenszerű, esetleges cselekvéstől. Mindez mintha fokozottan mutatkozna meg egy-egy költő kedvenc szavai esetében, az előszerzetettel alkalmazott, az életmű során önkéntelenül újra meg újra visszatérő, jellegzetes szavaknál. Igaz-e az, hogy minél egyénibb, szuverénebb költői világról van szó, annál erőteljesebben bukkan elénk már egyes szavai, szóhasználata miniatűr képében is az egész életműben kirajzolódó, azt alakító egyedi karakterisztikum? Tény az, hogy amikor az egyszerű nyelvi elemből poétikai elem lesz (és minél jelentékenyebb poézis minél jelentékenyebb eleme, annál inkább), megnövekszik a jelentéseket felidéző ereje, fokozottan tapasztalhatjuk, hogy már maga a költői szó is, adott szövegösszefüggésében, „képzet- és viszonsűrítő”; az „association implicite” jelenségével állunk szemben (Papp István, Charles Bally).

Milyenfajta képzetek és viszonyok milyen természetű sűrítéséről van szó? Milyenképpen lehet ezt nyomon követni? József Attila egy gyakran ismétlődő szavát, a „csillag” szót próbáljuk ebből a szempontból figyelemmel kísérni.

Képzet- és viszonsűrítések

Az első, legszembetűnőbb jelenség az, hogy mind a szó szerinti „csillag” ismétlődő előfordulásánál, mind pedig a „csillagvilág”, „csillagkörök”, „csillagfellegek”, „csillagzat”, „csillagkép” változatoknál, majd a „bolygó(k)”, „Göncölök”, „Fiastyúk”, „Tejút” versbéli felbukkanásainál, de még a „nap”, „hold”, „égitest”, sőt: „ég”, „égbolt”, „űr” kifejezések józsefatillás alkalmazásainál hasonló képzetek, hasonló viszonyok hasonló sűrítődéseivel találkozunk. A szavak, a költői helyek visszatéréseinek makacsságában a lírai világ sarkalatos pontjai mutatkoznak meg.

Első példaként felidézünk egymással párhuzamosan egy korai és egy, a pálya végéről való versrészletet.

*Merrefelé menjek? Balra-e vagy jobbra?
Fönn csillagok vannak fölnézek azokra,
fénylő csillagokra.*

*Merre nincs csillagfény — arra fogok menni,
ott fognak igazán engemet szeretni.
Igazán szeretni.*

(Bolyongok, 1921.)

Igy ír a tizenhat éves József Attila. Halála előtt egy évvel pedig ezt olvashatjuk:

*Csillagok rácsa csillog az egen:
ilyen pincében tart az értelem!
A mindenséget, asszonyok,
ki vetné szét velem?*

(Jaj, majdnem..., 1936.)

Milyen hasonló képzet- és viszonsűrítéseket találunk?

Legközvetlenebbül:

az emberi szabadság — szeretet, szerelem — mindenség — társulási vágy áhításának, keresésének egymással szorosan összetapadó képzetekének társulásait. Ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, hogy szintén mindkét versben jelen van a kiemelt képzetkörök poláris ellentéte is, kettejük belső feszültsége. Akár — az előbbi soroknál — egy szorongató dilemmából kiszabadulás alaphelyzete idéződik

fel, akár pedig a „csillagok rácsa“ képében megjelenő „börtön“ esetében, a szabadság a rabság képzetével együtt jelenik meg. Mint ahogy a szeretet, szerelem mögött égő hiányos szorítása; a mindenség megostromlásával egyidejűleg a semmi fenyegetése; a társulási vágy kifejezésében egyúttal a végletes magányrét megvállása is testet ölt. Vagyis, a két vers tanúsága szerint, a „csillagok“ felizzása egy-egy lírai darabban, az életmű kezdetén csakúgy, mint az életút végén, egymással egybevágó módon jelzi, sűrít bizonyos alapvető, egymást vonzó képzetköröknek s ugyanekkor szöges ellentéteiknek a felbukkasását is. Azaz, az ismétlődő szavakban képzettartományok elevenednek fel és implikálódnak, miközben — természettudományból kölcsönzött szóval — bipoláris természetű jelenségként történik mind megelevenedésük, mind implikálódásuk.

A megállapítás érvénye nem korlátozódik a kiemelt két versre. Ellenőrizhetjük a megfigyelést sok más példán is. Az ifjúkori darabok közül a *Falak*, *Megfáradt ember*, *Enek magamhoz*, *Szomorúfűz* stb. esetében, illetve az érett költő számos művében (*Háló*, *Ragyog az ég*, *Óda*, *Téli éjszaka*, *Reménytelenül*, *Eszmélet*, *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* *Ignotusnak*, *Iszonyat*, *Majd emlékezni jó lesz*, *Osztás után*, *Flórának* stb.). Ugyanakkor, ha további példákat állítunk egymás mellé, fel kell figyelnünk a megidezett képzetkörök sorának bővülésére.

Egyfelől mennyiségileg növekednek a költői csillagok által képviselt, bennük megtestesítendő képzettartományok. Akár ha újra egy ifjúkori és egy késői költemény sorait olvassuk el egymás után:

*Bokrok előtt alázkodok,
csillagokhoz fohászokodok:
Hé csillagok, jó csillagok,
patakra már hol akadok?*

(Szomorúfűz, 1924.)

*Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére —
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a múlt szövőszéke.*

(Eszmélet, 1934.)

Mindegyiknél ott találjuk az eddig megjelölt képzetcsoportok (és ellentéteik) sűrítődését, azaz:

a szabadság/rabság — szeretet/szeretethiány — mindenség/semmisség — társulási vágy/magány

feszültségeinek jelenlétét, némelyiket burkolt vagy áttételes formában. (Például a szeretet, szerelem a *Szomorúfűz*ben mint éltető patakvíz keresése, kivirágzás után vágyódás mutatkozik, mivel a költő maga a címadó fa: szomorúfűz képébe öltözik.) Az *Eszmélet* esetében pedig a vers többi részének ide kapcsolódó, ide visszautaló helyei, vázlatok, töredékek hasonló sorai árulják el explicite is az itt implicit módon tartalmazott beleértéseket. Például itt, közvetlenül a csillagok a „csilló véletlen szálaiból“ törvényt szövő „múlt szövőszéke“-t idézik fel, s nem említődik az ebben a múltban benne rejlő, vele együtt felrémlő szeretetvágy és -hiány. Később, közvetve, ehhez s a csillag képéhez úgy asszociálódik a szeretetáhítás, hogy a vele, az „egék fogaskereké“-vel vizionált, „fölfeslő“, „meghasadó“ múlthoz kötődik:

*Láttam, hogy a múlt meghasadt
s csak képzetet lehet feledni;
s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt —*

Ugyanakkor az egyetlen költői kifejezéshez tapadó jelentések sűrítődése fokozódik az általuk felidézett képzetcsoportok bővülésével. A kiemelt verssorokban felfigyelhetünk arra, hogy jelen van bennük az egész életút iránykeresése várakozásának és az irányvesztés kockázatának drámai alternatívája. Alapvető, szorongó kérdésekre választ keresve fohászodik a „csillagokhoz“; illetve tekint föl „az egek fogaskerekére“. S ha visszatekintünk vagy előrepillantunk az életműben, a többi csillag kép esetében is ott találjuk ezt az iránykeresés/irányvesztés

bipolaritást. Már a *Bolyongok* című versben is a csillagokhoz fordulva kérdezte: „Merrefelé menjek? Balra-e vagy jobbra?“, s később, a fojtogató reménytelenség

szorításában is, az útkeresés végső tanácsalanságaiban is a csillagokat szólítja meg:

Óh, zajtalan csillagzatok!

(Reménytelenül, 1933.)

Óh, csillagok ti!...

(Ős patkány terjeszt kört..., 1937.)

Ebben a gesztusban természetesen benne érezzük a szabadon választott, mégis magasabb kényszerűségnek engedő mindenséghez mértiséget, szembenállást az „ólálkodó semmi“-vel. Együttal a konkrét felfelé tekintésben a kitágított, átvitt értelmű, személyes és egyetemes felemelkedés vágyát, illetve az aláhullás roppant veszélyét is benne leljük. Ilyen értelemben kapcsolódik a felidézett képzetkörök közé a:

fölfelé tekintés!/lefelé szédülés, avagy

a fölemelkedés/lehullás

egyszerre bizakodásra és rettegésre készítő esélye.

Az előbbihez, akárcsak a vele szorosan összefonódó szabadsághoz, szeretethez, mindenséghez, társulási vágyhoz kötődik a „csillogás“ költői értelmű megjelenítése is, az elválaszthatatlanul vele járó „csillogás hiánya“-val, „homály“-lyal együtt.

*Az árnyékok kinyúlanak,
a csillagok kigyúlanak,
föllobognak a lángok,
s megbonthatatlan rend szerint,
mint űrben égítést, kering
a telkemben hiányod*

— olvashatjuk *Az árnyékok...-ban* (1937). S már magában a csillagok csillogásában (itt: kigyulásában) benne vibrál a teljes felszabadulás és bebörtönözöttség ambivalenciája. Önellentmondó módon „*Csillagok rácsa csillog*“ az égen: csillogásával éppen a homályra, a minden csillogástól oly távoli pincére figyelmeztetve („Ilyen pincében tart az értelem.“ — *Jaj, majdnem...*). Teljesen oly módon, mint ahogy az *Eszméletben* is „a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött“. S ha itt a cella *hallgatagsága* joggal felelhet meg a *csillagzatok zajtalanságának*, ahol a csupán „fogam közt“ *szikrát* vető szó tehetetlensége, magabafulladására ítéltsége társul ismét a bezártsággal, s a „szikra“ a „csillogással“ (*Reménytelenül*), akkor külön felfigyelhetünk arra a változatra is, amikor maga a „rács“, a csillagokból fönt ketrec jelenik meg homlokegyenest ellenkező értelemmel is, az asszociációlánc fordítottját felmutatva:

*Este van, mindent körüláll a csillag,
lásd, a mindenség aranyos kalitka,
binnen itt vagy, én csevegöm, óh itt vagy,
rabmadaracskám!*

(Én, ki emberként..., 1937.)

Itt a rideg csillogás „aranyos“ fényre hasonul, önmagában is implikálva már a játékosan varázsolódott „rabság“-ban a szeretetet, mindenséget, társulási vágy beteljesülését birtokba vevő, áradó szabadság átélését. Másutt ellenkező előjellel sodródóknak össze a bipoláris beleértések. A *Tiszazugban* például maga a „homály“ van a „csillagra“ akasztva.

A példák felsorolásakor csupán az egyik jelenség az, hogy a kiválasztott szó mágneses körébe vonzódo képzetcsoportok száma növekszik. Azaz: a fölfelé tekintés/lefelé szédülés — fölemelkedés/lehullás — csillogás/csillogás hiánya, homály stb.

asszociációlánc gyarapodik, elvileg a végtelenig. (Hiszen akárcsak az eddigi idézetek nyomán is kiemelhetjük még a szintén csillaghoz kötődő:

megbonthatatlan rend, törvény/mindezek megbontása — szüntelen mozgás/mozdulatlanság

képzetköröket. (Vö. *Az árnyékok, Eszmélet, El innen, Osztás után, Téli éjszaka, töredékek stb.*)

A másik szembetűnő észrevétel az, hogy a példák követése nyomán az összefüggéslanckok másféle gazdagodását is tapasztalhatjuk. Ezt nevezhetjük *mélyülésnek*: az egyes ellentéppárokon belül, illetve a különböző csoportok között létező jelentés-tani kapcsolatok sokasodnak, elágazások és visszacsatolások formájában. Például a csillagok „zajtalanok“ a *Reménytelenül*-ben, mint ahogy „hallgatag“ cella fölött

fénylenek rácsként az *Eszméletben*. S e némaság ellentétéként a „mindenség aranyos kalitkájában” „csevegő”-ként jelenik meg a boldog felszabadulást megtestesítő „rabmadaracska”, hasonlóan ahhoz, amikor másutt „fecsegő csillagfellegek” mellé ül le a költő, a „nyugalom partjára” (*Flórának*). Tehát megtaláljuk a csillagokhoz s egyben a szabadság/rabsághoz, szeretet/szeretethiányhoz stb. kapcsolódó:

zajtalan/fecsegő
(hallgatag/csevegő)
képzettársításokat. Ugyanakkor ennek a hallgatagság/csevegés párnak éppúgy megfelelünk a versvilágon belül továbbágazó asszociációs összefüggéseit, mint ahogy akármelyik eddig említett bipolaritás esetében. („Bennem a múlt hull, mint a kő / az úrön által *hangtalan*”, illetve: „sarjaink bizóan *csacsogva* / jó gépen tovább szállanak / a művelhető csillagokba.” — *Vas-szinű égboltban*, Március.) A „hangtalan-ság” itt is a rabsággal, szeretethiánnyal, magánnyal, lefelé szédüléssel, lehullással stb. társul, míg a „csacsogás” a szabadság, szeretet, társulás, felemelkedés stb. birodalmát idézi meg. Hasonló tapasztalatokat gyűjthetünk a fölemelkedés/lehullás, iránytalálás/irányvesztés stb. esetében is, külön-külön, új és új párokra bukkanva, dúsítva és továbbterjesztve az eddig jelzett jelentésszűfűgés-rendszert. (Könnyűség/elnehezedés — elillanás, tovatűnés/leülepedés — felépülés/aláomlás — földoldódás/lerakódás stb.)

Vagyis, kiindulva egyetlen költői szóból, kibontva a benne, mögötte rejlő, sűrűsödő képzetcsoportok egy részét, egyre továbbszövődő jellegzetes lírai asszociációs hálózatra találunk.

A költői szó mikrovilága

tehát egyféle jelentésszövevényként mutatkozhat. Nemcsak abban különbözik a köznapi szótól, hogy erőteljesebb a jelentésszűfűgés képessége, több, többféle, távolibb képzetet sűrít egyidejűleg; hanem abban is, hogy ezek a jelentések, képzetek kapcsolódási módjukban bizonyos rendszerszerűséget tükröznek.

Nem mondhatjuk ezt el minden költő minden egyes versbeli szaváról. Minél eredetibb s egyben irodalomtörténetileg számottevőbb lírikus minél jellegzetesebb szóhasználatát ragadjuk meg, annál inkább bizonyulhat akár ez az egy pont is éppen e jellegzetesség góciának. A benne sűrűsödő utalások, képzetek az alkotó szuverén világának, szemléletének sarkalatos pontjait — a képzetek kapcsolódási módjai, asszociálódásai pedig a művek, az életmű felépítését, szerveződését vetítetik fel miniatűr modellként.

CSIKI LÁSZLÓ

JÓZSEF ATTILA UTÁNZÁSA

Változó életritmusokban

Ne szeress engem, csak láss — elég!
Ma egy felhőt is megértenék.

— — — — —
Hogy a pénz, a rák, hogy a fák, a nép —
mindenem volt, s már mindenből elég.

Csak szavam nincs — és egy az életem:
„Életben tart a halálfélelem” —
Halálom élem s toldott éveken
eltűnt vonat: jön a végtelen.

Készültem-e szólni, menve halni, naponta
megkérdi az, ki rám ezt kimondta,
kis sorsomat egy égien ronda
nagy magasba feltépve, fonva ...

A mindenhez köt, aki most kitép
a birkagyapjuból — így jó és ég az ég!
Ki összenyálaz, csigaútként
annak mászom fölfelé a fényt.

Agyamat fentről félve, fényben látom
remegni egy fa bevetőlapátán —
összegyűrott életem, halálom
madárlátta s ide lopott álom.

Mert a szép teremtés engem már megölhet
Égett kenyér s földre döntött tölgyek
meséje ez — ne utáld, ne féljed:
rostjaimból szövök ruhád a férgék.

Többet tudva, mint lehet s szabad,
mozgó mély hazában, akár a halak,
sírásig némán, emberek alatt,
tükrömben ám, s úgy, mi benne megmarad,

— — — — —
vagy odalenn-idefenn idegen egyedül én
ennyi vagyok s leszek: vaj Isten fején.

A tüzes tűzben

Tűz van.

És ti a tüzes tűzben jártok.
 Ha engem láttok, bolondot láttok,
 mert én tudom a ti haláltok,
 szemetek elé este állott,
 fületekre a csönd leszállott,
 nem érzitek a faló lángot,
 ó, én tudom a ti haláltok,
 mégis a fületekbe állok
 s dühödten bögve, konokul,
 ríszketve, félve csak kiáltok:
 Tűz van! Tűz van! Tűz van!
 (1924)

JÓZSEF ATTILA

Passiót írtak Róla hivatott és hívatlan evangélisták. Most már szeretik a szeretőt is; akik egykor kitaszították, büszkén vallják a magukénak: több már a kisajátítója, mint ahányan életében valaha is közösséget vállaltak vele. Mecénásai jötevőkként számítottak Pöcze Borbála és József Áron fiának hálájára. Okos urak, akik között játszott a bambát, lázadó indulatát a modortalansággal tévesztették össze — és ez még a jobbik esete volt az értelenségnek. Osztálya hivatásos és önjelölt képviselői egy ideig lihegve loholtak József Attila hétmérföldes csizmája nyomában; aztán — minthogy zsenije nem igazodott a szabvány-bárd előírt méreteihez és távirányítani sem lehetett Azt, akit a vezére bensőjéből vezérel — ki-marták abból az egyetlen közösségből, amely az életéből hiányzó minden melegséget pótolhatott volna. Ma már nem az a kérdés, miért ölte meg magát József Attila, hanem a másik, amelyet körüljárunk és kerülgetünk: ki ölte meg? Mi ölte meg József Attilát?

Országos volt a pusztulásban? Halhatatlanságában világnak világa már. S hogy végre meglelte hazája, látnunk kell, *népe van* — nemcsak közönsége! — ott is, ahol nem hibátlanul írják a nevét. Akkor hát hetvenöt évvel az után, hogy „... megszületett az a Gyermeke, / kit nem véd sem Isten, sem Király“, miért tör fel belőlünk elégtétel helyett s a diadalérzettel együtt a keserűség? A harag! Ha nevét kimondjuk s versébe kapaszkodunk, mert rászorulunk roppant erejére, miért nem szűnik „ez a zaj, ez a kín, e világrecsegés“? Nagy ügyeket nem lehet vértanúk nélkül győzelemre vinni? Nos, a vértanúk nem hiányoznak. De hol a győzelem? Kié? Arra, ahogyan már tizennégy éves fővel elvegyülni próbált, s a történelmileg jogos osztozkodásból csak vesztesként tudott kikerülni, jellemző a Vágó Mártának elbeszél emléke.

„Elmondta, hogy egy csomó mezítlásos sráccal egy kaszárnya elé került a forradalom kitörése napján. Valaki felfedezte, hogy bent, az emeleten bakancsraktár van. Be akarták törni a kaput, de nem volt rá szükség, könnyen kinyílt vagy kinyitották belülről, ellenállás nélkül. Néhányan fölszaladtak, és az ablakból ledobálták a madzaggal összekötözött bakancspárokat. Attila az ablak előtt állt, és a többiekkel együtt elkapkodta a lerepülő bakancsokat és továbbdobálta mind, mind... Sokan voltak mezítlásosok a téren október utolsó napján. A végén mind zsákmánnyal vonultak el. Akadt olyan is, aki a lábára is húzott és a vállán is lóbált egy-egy párat, csak Attilánál nem maradt egy fél sem... — Akkor éreztem először — mondta —, hogy különbség van a többiek és köztem.“

Azontúl mind gyakrabban s egyre fájdalmasabban kellett ezt a különbséget éreznie: azt, hogy kisemmizik az élelmesebbek, az életrevalóbbak a jussából, abból, ami Őt is — vagy elsősorban Őt — megilletné. A polgári, hivatalos irodalom elismeréséből csak az alamizsnának számító (s akként Fodor Józseftől vissza is utasított) „kis“ Baumgarten-díj jutott; a baloldal legméltóbb író-képviselőinek nagy utazásáról, a moszkvai nemzetközi írótalálkozóról ugyancsak lemaradt, legnagyobbként s máig is világviszonylatban páratlan proletárköltőként. Hadd maradjon most említetlen szerencsétlen szerelmeinek sora, s mindazoknak a neve, akik fukarul osztogatott vagy éppenséggel megtagadott kegyeikkel bekerültek általa a Halhatatlan Kedvesek közé. S egyáltalán: minek vegyük lajstromba megszámlálhatatlan sebeiből akár a megszámlálhatókat, ha már — „Eltöm a föld és elmorzsol a ten-

ger" — ezek a sebek csak bennünk, örök adásaiban fájnak? Idézzük fel bölcs tanácsként fogyo élete sokasodó leltárainak egyik sorát: „En nem emlékezem és nem felejték." József Attila tábort vagy azokat, akik e táborba tartozónak vallják magukat, osztályozni lehetne (a szó mindkét jelentésében!) aszerint, hogy kinek mi sikerült: nem emlékezni vagy nem felejténi.

„Majd emlékezni jó lesz" — írja élete utolsó esztendejében. Tudja már ekkor:

*Közeledik az én időm. Ha már
ennyi a kin, világot vált valóra —
én nem csalódom — minden szervem óra,
mely csillagokhoz igazítva jár.*

Eljött-e már vagy még mindig csak közeledik a Messiás-költő ideje? A világin — s benne az egyéni arcú, a személyes — a jelek szerint nehezen váltja meg magát. A szenvedés szaporodik, a szabadság szürkül. Segítség! — kiáltják, s írják nevüket lázadó szavak alá a lelkiismeret mindenkori ügyeletei. Tudják-e, hogy „Aki segíteni akar, az ne tegye elvvé a segítséget és ne válasszon ki magának bizonyos esetsoportot, mert így sohasem fogja megtudni, hogy vajon köd-e vagy pedig fényesség az, amibe legmagányosabb pillanataiban, amikor édestestvére lesz az abszolútumnak és így mindenkinek, akivel ez bármikor megtörténik, belebámul" — ahogy József Attila írta egyik levelében. Éppen Ó, akin annyian „segítették", sejtven vagy sem, hogy törlesztik csupán saját roppant adósságukat, mindannyiunkét, akik a megfizethetetlen Jóból, melyet ránktestált, részesedünk. Halálragyórtó demiurgoszként mindenséget teremtett, s meghagyta, hogy azzal mérjük magunkat; a mindenséggel, amelyben ott van az öröm lehetősége és a rettenet valósága, a megfogható emberi nyomorúság és a szellem csúcsein tündöklő filozófia. Számára, akinek az éhség nem szociális probléma volt, hanem mindennapi tény, a bölcsélet sem lehetett egyéb kielégítendő emberi szükségletnél, mint a táplálkozás. A csoda éppen az, ahogyan létre tudta hozni ezt a szintézist, amelynek kísérlete bárki más műhelyében frivol játék lett volna vagy durva vulgarizálás. Csakhogyan Ó nem kísérletezett! Amit átélte, millió tömegek tapasztalata volt — „Aki szegény, az a legszegényebb" —, s ahogyan megformálta, az a legkifinomultabb tökélyű tolmácsolása a kimondhatatlannak. Legrosszabb emlékeink arról a korszakról, amely a maga szellemi sivárságához igyekezett silányítani, profanizáló buzgalmában éppen azokat riasztván el Tőle, akik általa juthattak volna nagy művészet értőiként nagy igazságok birtokába, sem felejtethetik el velünk, hogy József Attila megszólalásával társadalom és költészet megújulása elválaszthatatlan ügyé vált: az ember *tényleges* ügyévé. „Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet" — kiáltjuk, valahányszor fuldokolva tudónk *Levegőt!* követel.

Mert nem tudott mást, csak szeretni, görnyedve terhei alatt, becipelte osztálya nyomorát a magaskultúra szentelt csarnokába. És nem dől össze, hanem kitágult az a csarnok: jobb lett az akusztikája. Olyan szavaknak kelt visszhangja benne, amelyeket addig senki sem mert a magyar költői nyelv korszakos lehetőségeiként számba venni: *bárányganéj és szublimál(om), ösztön(öm), kőkeréshason, munkabér, nemzeti nyomor és belek, molekulák, jogállam, determinált...* S mert nemcsak szavakban volt forradalmár, előre látta: „Mit oltalmazunk, nincs jelen / azt most már támadóink védik." Honnan tudhatta volna, hogy nincsenek „testvéri tankok"? Mi sem tudjuk a nyolcvanas évek elején, vajon pártfogón tekint Rá e század, melyből mint végtelennek tűnő alagútból, kifelé botorkálunk, egymás kezét fogva s eleresztve, ahogyan éppen a sötétben is látó, mert érző szolidaritás vagy a fényben is szorongó magány parancsolja.

Már tizenkilenc éves korában megírta azt a verset, amelyben sorsára-sorsunkra ismerünk. A *tüzes tűzben* nem szerepel szavalóművészek repertoárjában. Vízivőrs; félelmetes próféciák sisteregnek strófiáiból. „Tűz van! Tűz van! Tűz van!" — kiáltotta reszketve, félve, dühödten böge, konokul, egy éhező diák valahol Közép-Kelet-Európában. S a vaskalapos józan ész kinézett az ablakon, majd megnyugodva állapította meg: Nincs tűz. Ez az ember bolond. „Ha engem láttok, bolondot láttok, / mert én tudom a ti haláltok" — s egy fél évszázad múltán még mindig azt vitatják — hívei! —, *mennyire* volt bolond korunk történelmi piro-mániájának korai leleplezője.

Epilógus, emlékfoslányokból

Egyetemünk színpadán Nagy Kálmán áll (körülbelül azon a helyen, ahová pár év múlva kiáll majd tanára, Szabédi László), és verset mond: József Attila-verset. Végzetes vonatok alatt dübörög a föld, tömbház-emeletek zuhannak tizesével fölfelé, de Kálmán csak mondja a magáét, a magunkét, a József Attiláét, *Flórának*.

Nem szaval, mesél nekünk, akik hallgatjuk „az elmúlástól tetten érten“ azon a kerek évfordulón. Telnek az évek, változik a szín. Vizsgálunk a huszadik század magyar irodalmából. Szilágyi Domokos József Attila-verset elemez. „Én nem így értelmeztem ezt a verset!“ — szakítja félbe raccsolva a vizsgálót. „Én így értelmezem“ — válaszol halkán, higgadtan a renitens Vizsgáló. Osztályzat: 7-es. Újabb színváltás. Hangadó kritikusok találkoznak egy tudomásul veendő korosztály képviselőivel. „Ki a példaképéd?“ — faggatják Lászlóffy Aladárt. „József Attila.“ — „Akkor miért írsz szabad verset?“ Összenézünk. Eszünkbe jut-e a verssor: „De annyi mindenfélét hall az ember, / hogy erre csak hallgatók?“

Hát hallgassunk. És figyeljünk. „Nem én kiáltok, a föld dübörög...“

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Tudásnak panaszt tevő

Még mindig nagyon fáj, ami nagyon fáj, „sebed, a világ ég hevül s te lelkedet érzed, a lázat“. Pontos diagnózissal szolgálni s a művészet biotikumával is, egyre sürgetőbb tennivaló abban a XX. században, öröklött anyagból tenyésző emberi világban, mely még mindig nem annyira épül az egzaktra, a cselekményre, mint amennyire a pszichikumra, pszichózisra, a manipulációra és rávehetőségre. A József Attila korabeli kedves, pici abesszin és spanyol válságok post mortem, az életmű életében a lényegig szennyezett apokalipszis légkörévé tudnak válni. Hetvenötödik esztendejére szinte naivnak volna tekinthető konfliktus-tapasztalata, sajnálnivalóan egyszerűnek az az idegketrec, kutyaszorító, melyből lám, máris nem lehetett szabadulni; mi ez az azóta átélte, személyes életetekbe koncentrálandó és emberiség-életrajzba belestresszelő több és borzalmasabb mellett! Szerencsére ilyesmirelő szó sincs, akkora személyes szenvedések és művészi értékek fedezetének védelmében, amekkorától Ő nem egy évszázadszilánk vidéki notabilitása, hanem a jelenkor egyik Nagy Menthetetlenje, Mementója.

A költő, Aki A Tudásnak Akart Panaszt Tenni. Erre biztatott, ezzel érvelt és fenyegetőzött. Észjárása, mely ilyesmire ragadtatja a költőt, a legnaivabbak és leglogikusabbak közül való: embercentrikus, emberi méltóság centrikus. Nagyon rossz kor az, amikor már meg se teheti, legtöbb helyén az időnek-történelmi térnek még hagyják, hiszen gyakorlatilag úgysem ér egy fületlen gombot valóságot átszövő apparátusokkal, tankokkal, még testvéri tankokkal szemben sem, melyek rímeit dübörgik szerte, vagy sem, valamit itt-ott csak letaposnak, hogy aztán újfent legalább költők szavát kell felemleni ellenük, meg az újonnan letört kalászkat, ledöntött falakat, fiókokból kiszórt kisémbert holmit. Ez az észjárás mégis az egyik kiutat jelentő konvenció marad. Csak természetesen: „költői“ megoldás. Ám manapság már legalább maguk a költők átgondolják, hogy ugyanbizony mi lenne, ha önszavukat komolyan vennék, s aszerint kezdenének élni, amilyen magas eszményekről tesznek, a versben egy tapodtat sem engedve, tanúságot. Mégsem póz ez, és mégis szomorú.

Ki is a Tudás: 1935—36-ban „már hárommilliárd“, ma már négy, az ezredfordulóra, mondjuk, hét lesz; — ha nem volna többnyire megfélemlített kisémberek összegének végösszege, akkor valóban valami jóindulatú óriás lehetne, ám nagy bütykös ujjaival úgysem tudna odanyúlmi minden megszegett szerződésért, meghurcolt áldozatért, behullt szőrszálért a be nem avatkozás sok kis levesébe.

De bár a logosz közös, úgy él a sok-sok ember, mintha külön gondolkodása volna — mondja melankolikusan már Hérakleitosz. A költők pedig úgy tesznek, mintha egyetlen gondolkozásba fogható volna a világ, csak egy-két szép meggyőző szóra van még szükség. Ebben hasonlítanak a diktátorokhoz, az egyedül üdvözítő paradicsomok erőltetőihez. Szerencsére hatalomtalanok, lúdtalpasak, zseniálisak s nyugalmat nem lelnek, csak papot. Az észjárások s gondolatmenetek pedig úgy különböznek, mint az ízlések és pofonok. Montaigne, jól benn az árnyalt eszeveszettség sűrűjében, már pontosabban pedzi: „Az igazat mondom. Nem úgy, ahogy tudom, csak úgy, amennyire merem. De ahogy öregszem, évről évre egy kicsivel mindig jobban és jobban merem.“ Kettőjük között, mintegy a dolgok ritmusának láthatatlan szimmetriatengelyében ott van Róma bukása, mikor egy Odoáker bácsi globális kultúrfölénye ellen először volt tehetetlen a haladó világközvélemény. Annyi minden után, egy újabb szimmetriatengely szaggatott vona-

lánál, ott, ahol szakadni szokott, ott bátorodik az utca és a föld fia, kinek nem volt azürké paplana, és költeményben, zseniálisban, érvényesben, szinte megismételhetetlen teljesítményében egy önmagát nagyon komolyan vévő kis kultúrának, nyelvnek — tehát versben elkészíti újra az etikai leltárt! „Az ám, hazám!“ De hát csak költészet az is... „Nagy égi! Negyven éve prózában beszélek, és nem tudtam róla!“ — égbekiált Molière úrhatnám polgára. Mert hát az észjárások és gondolatmenetek különböznek. Valamint a korok. S a sorsok. Ilyen különbözés az Ő személyes sorsa is, benne az Egész borulása újra. A vasúttól kicsit távolabb. Még egy, romlandóságon múló kísérlete a kozmikus logikának! Pedig egyre megengedhetlenebb a megfutamodás. Kivégzőosztag elől a halálba. Vagy a sifirózott értelmetlenségbe. Mindkettő végzetes. Nagyon ritkán engedhetjük meg magunknak, hogy az állandósult konfliktushelyzetben ne legyünk józan ítélőképességünk teljes birtokában. Ez a nagyon ritka még sohasem fordult elő. Annál többször az olyan helyzet: „Légy fegyelmzett!“ A Don-kanyar napóleoni idővé változott: körülbelül annyira van, mint a napóleoni idők negyvennyolc-negyvenkilencben. A költészet feladatait különböző bizottságok és tekintélyek hozzák, ünnepélyes lassú gyászzenével a költő hetvenötödik születésnapjának talapzatára, koszorúzni. Elöl a költészet horatiusi feladatai. Aztán a költészet rilkei feladatai. Valahol hátul a költészet jenőkei feladatai, helyi szóvirágkertészetekből. Az idők szépen megkülönböztethetők: vérzivataros, daliás, régi szép, békebeli, satöbbi idők. Van ami, sajnos, nem talál, annyira nem talál egy-egy alkotóhoz, mint az olyasmi, hogy dr. Petőfi. Ennyire nem talál nagy költőnkhez az utólag is közelméréskedő helyiérdekűség. Jól van, hogy ott tetten érve, J. A. alkalmi hőmunkás vagy bútorszállító, ha költőként nevezi meg magát X. Y. hatósági közeg, alispán, államtitkár, esetleg főszerkesztő előtt, nem hiszik el neki. És a mindig főleg kikapcsolódni kívánckozó köztudat számára figyelemre méltóbb, miszerint Márta, Gréta, Hanna toalettje bájos volt a leányszövetség, a nyugdíjas ítéletvégrehajtó idei, kétvilágháborúközi jótékony célú estélyén; de hát utólag is, a helyreállítás, a jóvátétel, az ismeretterjesztő vándorkiállításokon bemutatott mélyrétegek, az elnevezett utcák, terek, lakótelepek, díjak, akadémiaiák, izék után is, és meddig?

Aki hetvenöt éves, de történetesen vagy szerencsére már nincs, még fiatalon elhunyt, sajnálatos, ám esetleg nagyobb tragédiákat, személyes és ösztönzeti megaláztatásokat megtakarító körülmények közt — az mégsem „nagy öreg“ ugyebár, valamelyik vidék elmaradhatatlan védőszentje? Talán. Hisz „oly rövid dal a lét“ (Határ Győző), alig elég világrengetésre, hogyan lehetne szomorú új stílust teremteni — triste stil nuovo — a kornak, ha folyton a régi hangulatában kell sirva-nevetve fűrödni, abban forgatják meg a szót, a színt, az élet játékszíneit. Inkább módot kellene találni rá, hogy ne csak utólag, emlékiratból és adomából derüljön ki, hogyan bántak a költővel s miért... Mint minden negyed, fél, háromnegyed és egész centenáriumon, arra koncentrálvá folyik a szó, hogy mennyire szeretjük, értjük, vállaljuk, valljuk. Még azokat is, akik nem voltak minden mércén hibátlanul „haladók“, s ezért száműzetettek a hidegháborús tankönyvekből: a kokakólával együtt rehabilitált jelenkori Ovidiusok.

És milyen érdekes, nem ma van április 11., de a $\frac{3}{4}$ centenárium ma lesz, itt van, itt is van, ebben is van. Ők, azaz mi, tegnap és holnap ünnepelnek. Akkorra készültünk el az ünneppel. A vaníliai koszorúkkal. Úgy elképzelhető azért, hogy aki valóban RÁ akar gondolni tisztelettel, kegyelettel és némi szófogadással, hogy na ma épp hetvenöt éve volt, hogy kinyitotta pörös kis száját, az itt áll s bizony annyiféleképpen tehet, mennyi minden amatőr, civil fura formában, elképesztő érzélgős és primitív szertartások közepette teheti — akárcsak a nagvérdemű nyilvánosság, mely a lényegét még mindig aligha fedezheti fel hangosan is J. A.-ban, -ben, -ból, -ból. Ezért azt is el lehet képzelni: hogy az elidegenedés itt szükséges rossz; hogy hányan de hányan vannak mégis, szerte a világban, akik otthon és önként, olvasva, fellapozva ünnepelnek. És tanulnak, készülnek. Szárszóra, Segesvárra, Kerepesire, Házsongárdra. Tiszteletet kivívni, méltóságot, nyugalmat megőrizni, a megpróbáltatásokban s a diadalokban, az üldözés s az ünneplés közepette egyaránt erkölcsi bátorságot tanúsítani.

Mert ugyebár frigid, aki nem tud részt venni, minden körülmények közt is, az áhítatban. Csak mert esetleg nem feledheti, hogy még mindig a semmi ágán ül szíve, ezért szomorúan és hatalomtalanul üzeni: a XX. század végén már valóban nincs bocsánat semmilyen inkvizícióra, a tudás várja a panaszt, de nem ígér magyarázatot. A többi néma csönd, hamleti sápadás, áprilisi illat vagy tréfa, hűvösi vonatfűtő, ünneprontás, annak, ki mindig fűtve lakik őt szobát, és szélmalom-harc, medvetánc. Miért szabadkozott? A humanizmus (a költészet s minden egyéb nem kívánt törlendő) nem az informatika technikai tökéletesedésében működik tovább. Hanem a meghagyott fejekben.

A költőről

József Attila nemcsak proletárköltő. József Attila magyar költő. Maradjunk ebben. Egyébként nagyon is értem én: vérlázítóan tudjuk kicsinyíteni egymást. Marosi Péter például az *Utunk* 1979. évi 48. számában egyszerűen legyárimunkászott; he, he, ravaszkodott, azért se nevezem írónak. Cikke rólam szóló részében különösen annak örül, hogy „Pusztai János [...] régóta üzemben dolgozik már, távol az irodalmi boszorkánykonyháktól”. Ugye, milyen felemelő! És ezt én akartam! Én akartam, annak ellenére, hogy ha nem is hetente, de legalább havonta lapszerkesztési, lapalapítási (üsssem meg a számat) ajánlatokkal bombáztak párnázott ajtajú dolgozószobámban az irodalmi „boszorkánykonyhák” főszakácsai, miközben barna bőrkabátos, széles vállú, széles karimájú kalapot viselő diplomata-táskás fiatalemberek Budapestre, Bécsbe, Párizsba, Londonba, New Yorkba, Havannába, Kuala Lumpurba, Mátészalkára szóló útlevelekkel várakoztak rám illedelmesen, türelmesen az előszobában. Mint József Attilára a vonatok. Többször leírtam, még többször elmondtam: azért vagyok munkás, hogy zavartalanul eltarthassam a családom. De nem vagyok MUNKÁSÍRÓ. Magyar író vagyok. Eszembe jut: valamikor, íróvá készülődésem idején, fiatalságom fanyar-édes napjaiban levelet kaptam Földes Lászlótól, az *Utunk* főszerkesztőtől; verseimre választ, figyeljem meg, írta, József Attila következő sorait: „A város peremén, ahol élek, / beomló alkonyokon / mint pici denevérek, puha / szárnyakon száll a korom, / s lerakódik, mint a *guanó* / keményen, vastagon.” Álltam nagyréti házunk földes konyhájában, forgattam a fejleces, gépelt levelet, és éreztem, mint tudatosul benem: így, ilyen pontosan kell nekem is fogalmaznom. Azután szerettem volna tudni, ki ez a költő? Forgolódtam, néztem jobbra, néztem balra, kérdezősködni akartam, teljesen reménytelenül, hiszen a környezetemben csak félanalfabéták sűrűsödtek, kimentem az udvarra, a négyszögű, kerékhasgatta, tehéntrágyás, forgács-szemetes, napraforgókóróval körülkerített térségre, őgyelegtem, versorokat, pontos, szigorú kifejezéseket kerestem, akár réges-régen, három és fél éves (engedtesék ez meg nekem) koromban, a költő, a harminckét éves ember halálakor, kimentem, kiszaladtam, kirontottam a hóba, a telkünk előtt húzódo árok jegére, csúszkáltam, csizmám meglazult, zörgő patkójával kásás nyomokat hagytam magam után, nem messze, a tanyák körül, a szántóföldeken idegen, számomra érthetetlen nyelvű katonák gyakorlatoztak, gépfegyverfészeket ástak, pihenőkor szuronyos fegyverüket gúlába rakták, rágyújtottak, engem néztek, valamiket kiáltottak is, de egyetlen szavukat sem értettem, a költő vajon tudott erről? Tudnia kellett, bár soha nem említette, őt elsősorban a szegénység foglalkoztatta, a szegények szószólója volt, a szatmári *Dolgozó Nép* című kisformátumú hetilap szerkesztőségének erkélyén, a Sugárút fölött, éppen erről beszéltem Chila Gábor barátomnak, a lelkes, buzgó, magát minden körülmények között feltaláló riportnernek, ő azonban, mert mindig tájékozottabb, úgy tűnt: tanultabb volt, rám szólt: — Ne túlozz! Ezt is ő írta: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít? / Miféle lélek és miféle fény / s ámulatra méltó tünemény, / hogy bejárhatom a semmisség kódén / termékeny tested lankás tájait? / S mint megnyílt értelembe az ige / alászállhatok rejtelmeibe!”... Ezek a sorok megbizsergettek, valami új, fényes világot villantottak fel előttem, valahonnan, talán éppen újságíró társamtól megszereztem egy 1945-ös kiadású József-kötetet, rengeteget olvastam, próbáltam megérteni a verseket, a költői képek lenyűgöztek, valósággal belebódultam az igyekezetbe: írjak én is ilyen pontosan: „szeretlek mint a fényt a termék”, nem sikerült, évekig nem sikerült, hiába kinlódtam, elsősorban nem volt mondanivalóm akkor, amikor a kicsépelet hatvan mázsa búzából csupán húsz mázsát vihettünk haza a géptől, lépten-nyomon káromkodva, a fennálló állapotok ellen acsarkodva lerészegedő férfiakat, a pergeltéztát, habart paszulyt, töklevest átkozódva főző asszonyokat láttam, elszorult a szívem: ez az a világ, amelyre József Attila vágyott? Ez az a világ, amelyben a szegények megdicsőülnek? Merem állítani: tőlünk szegényebbek nem voltak a világon. Szegét ütött a fejembe: miért nem ismerik a szegények a szegénység költőjét? Petőfinek egyes verseit (*Szeptember végén, Talpra magyar!, Egy gondolat bánt engemet*) az írástudatlanok is fújták. Már akkor rájöttem a titokra: Petőfi Sándor az egész nemzet nevében szólott. Boldoggá tett a felfedezésem, ugyanakkor el is keserített: József Attila, a magyar nyelv titánja szó nélkül hagyta

hazája gondját, a hódítók tombolását, dölyfösködését, az ország repülőgépeinek, vasútvonalainak, szerelvényeinek megsemmisítését, megpocsékolását? Hogy viselkedett volna Petőfi Sándor hasonló helyzetben? Ez foglalkoztatott már abban az időben, és íróvá érlelődve sem mondhatok mást: a költőnek, az írónak teljes egészében a népet, a nemzetét kell képviselnie!

Hadd ágaskodjanak, hegyezzék fülüket a szellemi megcsontosodottak, vicso-rogjanak, akkor is kimondom: legalább egy emberöltőre tönkretették József Attila hírnevét, azt hirdették: József Attilát az irányversei teszik nagy költővé, maradandóvá, ez rágalom, az irányversei azok, amelyek nem engedték közel kerülni hozzá a népet. Mert József Attilát nem ismeri a nép. Az emberek tudják a nevét, megtanulják az iskolában, a verseit nem ismerik. Tíz osztályt végzett ipari tanulót kérdeztem: tud József Attila-verseket? Szinte hancegve válaszolt: ő aztán egyet sem! Hova jutottunk! A József Attila életművét magyarázók, tanítók valahol hibáznak, szerintem akkor, amikor csak a költő mozgalmi életét, tevékenységét hangsúlyozzák, és igyekeznek elfeledkezni az emberről, a mindenünnen kidaszított, megcsúfolt, lenézett emberről, az esendőről, akit ha kedvünk tartja, vagy éppen olyan szelek fújnak, hatalmi céljainkra is felhasználhatunk. Igyekeznek elfeledkezni arról, hogy a jelentős alkotók életművei oszthatatlanok, mint épeszű korokban az országok, a nemzetek. Újra és újra olvasom József Attilát, szeretném egyre nagyobbak, egyre fénylőbb világirodalmi jelenségnek tudni, látni, szeretném elfelejteni, hogy nem vált nemzeti költővé, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, aztán próbálom felmenteni: nem volt rá ideje, módja, környezete. Igen, a környezet. Hány piszkos láb kész az alkotóba rúgni, arcába taposni, hány szőrös mancs készül megfojtani, de legalább ÚTJARÓL visszarántani, szegényfához kötözni, börtönbe vetni, kalodába zárni.

Úgy látszik, képtelen vagyok József Attiláról higgadtan, úgymond: fegyelmezetten írni. Tegyük ezt mások. Én, úgy érzem, joggal, az ő életét végigszenvedő ember jogán korholhatom vagy felmenthetem. Akik nem így gondolják, azok kiöregedtek.

Fülöp Antal Andor utolsó fényképe: Szabó T. Attila és Aurel Ciupe között, gyűjteményes kiállítás 1979. december 15-i megnyitóján (Csomafáy Ferenc felvétele)

SZŐCS GÉZA

KAGUÁR

mikor bacsányi bessenyei és általában a testőrírók
beültek a rathaus kellerbe
és különösen szentjóbi szabó tamásnak — á dehogy: lászlónak —
voltak lehangoló látomásai kufsteinről s ezeket
annyit mind részletezte
hogyan azt már tűrhetetlen volt hallgatni
akkor bacsányi akinek kilógott szájából a XX. század
így szólt anakronisztikusan: fiúk nagy verset írtam
és felolvasta a
... .. című versét
de ezt már nem állta meg szó nélkül a pincér
pesti fiú bizonyos józsef
engedjék meg a testőr urak hogy felolvassak egy későbbi versemből
— hajolt hozzájuk — s kezdte is: ősz patkány terjeszt kört — — —

a testőrírók hűvös wilkinson- meg solingen-tekintettel
átnéztek rajta kéken
és így szóltak a még bajuzatlan pincérlegényhez
még tizenkét pár virslit és hat korsó frissen csapoltat

szerkezet:
mikor xy xz stb.
akkor
nn, a majdani kiváló:
így meg így
erre
xy és/vagy xz yz stb.
(értetlenül):
zöld cílmók légszavari, Noferratu?

mikor b.a. és sz.g. találkoztak a szecesszióban
a szecesszió nevű villamosmegállóban
(„kedves alpár fél kettőkor várlak a szecesszióban
kétezer schillinggel“)
és egy újságárus fiú megállt („úgy értem
te hozd a kettőezret“) megállt mellettük arra rohantában:
döngölő péter vagyok — mutatkozott be —
döngölő péter vagyok és egyik alapversemet szeretném felolvasni
és neki is fogott a versnek:
jég volt bécsben, január
fázott minden január — kezdődött a vers —:
olvasson több kassátot fiatalember — tanácsolta b.a. szeliden
— és kevesebb kányádit — vihogott sz.g., aztán:
azt a halottaknapit verset, inkább utánozza azt — komolyodott el olesón
és nem volna jobb kaguárt írni? mégis, kevésbé ismert
állat, nem olyan völkisch,
és mért ne népszerűsítsük?
a kazuára gondolsz? kérdezte b.a. s ebből vérremenő
állattani vita kerekedett („bréhm, kérelek, azt írja“)
miután meg a fiú eloldalgott, sokatmondóan néztek össze:
na, ez sem lesz meghíva a következő műhely-találkozóra
de legalább vehettünk volna újságot tőle
figyelted milyen furcsa újságokat árult

Ki volt Nagy Albert?

1975-ben, halálának ötödik évfordulóján rendeztük meg a Korunk Galériában Nagy Albert műveiből azt a kiállítást, amely alkalmat adott arra, hogy festők, írók, filozófusok, publicisták részvételével felvessünk néhány kérdést az 1970 februárjában elhunyt kiváló kolozsvári festő addig is sokat vitatott életművével kapcsolatban. A magnószalagról lemasolt szöveg mostanáig a szerkesztő fiókjában hevert: nem akartunk érveket adni a Nagy Albert művészetét ellenzőknek. Írásban szeretnénk volna később folytatni a vitát, teljesebb, mélyebb kifejtést kérve mindenekelőtt Bretter Györgytől (aki szerkesztőségi galériánk állandó látogatója, támogatója, vitatkozója volt); betegsége és korai halála ezt a tervet megghiúsította. Most azonban, a Nagy Albert-évfordulón úgy érezzük, a fennmaradt magnószöveg nem árthat már sem a festőnek, sem a vitáiból, töprengéseiből ugyancsak gazdag életművet ránk hagyott filozófuskritikusnak. Az eredeti lejegyzést mégis megtoldottuk két mai véleménnyel: Jakobovits Miklós, az országos hírvésető festő Nagy Albert egyik legközvetlenebb ismerője, Gazda József évek óta foglalkozik Nagy Albert művészetével.

A dokumentum megőrzésén, illetve a Nagy Albert-i festészet többoldalú megközelítésén túl ennek a közleménynek az is a célja, hogy ráirányítsa a figyelmet műkritikánk feladataira, hiányaira, a nézetek szembesítésének ilyen-szerű lehetőségére is, amelyre többek közt a Korunk Galéria ugyancsak alkalmat és teret biztosíthat — ahogy korábban tette néhányszor (Deák Ferenc, Incze János, Puskás Sándor, Balázs Imre kiállítása alkalmából).

K. L.

MURÁDIN JENŐ

Talán bevezetőben annyit a Nagy Albert-i életmű sorsáról, hogy nagy festőink között volt, tényleg a legnagyobbak között, és róla mégis igen keveset tudunk. Kétségtelen, hogy egyike volt azoknak, akiket nagyon intenzíven foglalkoztatott az alkotás kérdése. Nem lehetett úgy elmenni hozzá — magam is többször jártam a műtermében —, hogy ne vonatkoztattunk volna el attól a képtől, amelyet megmutatott, és rögtön ne bocsátkoztunk volna esztétikai kérdésekbe; és mindig ilyen ugratói voltak, hogy na lám, meg mered-e írni azt, hogy a modern művészet irányzatai olykor mint hidrogénbomba pusztítják el a korábbi kísérleteket, az előttük levő irányzatokat. Tehát szinte belerántotta az embert abba, hogy vajon azt, amin ő tépelődött, azt más meg meri-e írni. Kétségtelen, hogy elméleti ember is volt.

Ami pedig festészetét illeti: életében is sokat vitatkoztak róla, kevesebben ismerték és kevesebben szerették, mint mondjuk kortársai közül akár Mohit, akár Incze Jánost. És végeredményben egy kis kör kivételével sohasem lett népszerű, mint kortársai közül talán kisebb tehetségű alkotók. Pontosan nem tudnám megmondani, hogy miért. Néha az ember úgy érezte, hogy kepei nehezen megközelíthetők, vagy legalábbis bizonyos dolgokat túlfilozofált, vagy bizonyos dolgokat egészen tárgyiasan, szinte a naiv festők modorában festett meg. Nem tudom, szabad-e elmondani ezt róla, no de talán mégis meg kell mondani: egészen tárgyias volt. Fényképszerű volt. Emlékszem egy képre, talán *A vegyész* volt a címe a megyei kiállításon, nagyon nehéz volt elfogadni, hogy hozzámérhető ez a kép olyan Nagy Albert-i magasságokhoz, mint a múzeumban levő képe, a *Libák*, a zúzmarás hidas táj, a *Főnix* vagy az egyik legkiválóbb festménye, *A győztes*. Sok tisztáznivaló van még Nagy Albert művészetével kapcsolatban. Lehetséges, hogy ez a kiállítás és ez a vita is hozzájárul ahhoz, hogy egy-két dolgot elmondjunk róla, ha nem is tisztázzuk a kérdéseket.

BÖLÖNI SÁNDOR

Szeretnék egy egészen gyakorlati kérdést felvetni a Nagy Albert-kiállítással kapcsolatban. Mint távolabbi városban élő munkatárs, gyakran hallok-olvasok a Korunk Galériáról. Engem mindig foglalkoztatott, hogy ezeknek a szerkesztőségi kiállításoknak tulajdonképpen milyen hatóerejük, milyen kisugárzásuk van. Azt hiszem, hogy a Korunknak ez a nagyon szép sorozata nagyon belterjes is, azok az emberek kerülnek vele közelebbi kapcsolatba, akik ide bejárnak ebbe a szerkesztőségbe. Azért vetem fel ezt a kérdést éppen Nagy Albert kiállításával kapcsolatban, mert azt hiszem, hogy itt a legfontosabb kérdés, amiről vitatkozni kellene, az, hogy hogyan jut el ennek a művésznek, ennek a nagyon jelentős festőművésznek a munkássága a szélesebb tömegekhez. Murádin említette, hogy Nagy Albertet

kevesen ismertük életében, kevésbé foglalkoztunk művészetének népszerűsítésével, és az a szomorú helyzet, hogy jelen pillanatban, hakála után még kevesebbet. Azt hiszem, ha már ennyien összegyűltünk itt újságírók, szerkesztők, arról is beszélni lehetne és kellene is, hogy valóban hogyan lehetne a lapok hasábjain többet tenni Nagy Albert művészetének megértéséért. Lehetne beszélni arról is, ki volna az illetékes arra, hogy elindítson egy országos retrospektív kiállítást. Meggyőződésem, hogy az átlagemberek nem ismerik Nagy Albertet. Ha egy szép komoly retrospektív kiállítást nyitnánk Nagyváradon, amelyhez megfelelő sajtót biztosíthatnánk, sokat tudnánk tenni ezért a művészetért. Nem tudom, hogy valaki ilyen értelemben foglalkozik-e a Nagy Albert-i életművel. Én elsősorban kérdéseket szerettem volna ehhez az eszmecseréhez hozzáfűzni.

BRETTER GYÖRGY

Szólj hozzá, légy szíves, ahhoz, amit itt látsz. Kijelentetted, hogy jelentős...

BÖLÖNI SÁNDOR

Hogy miért jelentős... nekem van egy olyan érzésem, hogy még írásban is nehezen tudjuk elmondani — így élőszóban még kevésbé — azt, hogy a festészetben mi miért szép...

BRETTER GYÖRGY

Én nem említettem a szép szót...

BÖLÖNI SÁNDOR

Igen. Én azért érzem jelentősnek, mert az a festőnk, aki európai szinten minket fejez ki. Talán ez az egyetlen tömör mondat, ahogy megfogalmazhatom.

BRETTER GYÖRGY

De a tömegek nem akarják, hogy őket európai szinten fejezzék ki.

BÖLÖNI SÁNDOR

Van egy érdekes feltevés. Ha Nagy Albertet elvinnéd Kovászna megyébe vagy Csíkba, s a kisvárosi közönség látná, nem találkoznánk az értetlenség jegeivel. Azt hiszem, hogy ezt a művészetet befogadná az a tömeg, amelyről beszélünk, noha ez egy európai szintű művészet.

BRETTER GYÖRGY

Én meg vagyok győződve egyébként arról, hogy ha ezt így, ahogy van, kitennek Csíkba valahova, és elmenne valaki innen, és vállalná azt, hogy megmagyarázza, hogy nézzétek meg ezt és ezt, hozzátennéd ezt a szöveget, azonnal nemzeti festőnk lenne. Azonnal, mert ez egy teljesen közérthető festészet, némi szimbólumokkal, inkább allegóriákkal feldobva, irodalmi szövegek vannak itt elmondva. Éppen ez zavar engem, ez mindig is zavart. Én mindig azt képzeltem el a festészetéről — nem tudom, hogy miért vannak nekem ilyen totálisan naív elképzeléseim —, hogy nem a téma a döntő, márpedig itt mindenhol a témák a döntők. Itt van egy ilyen nagyon furcsa dolog. A téma, azt szokták mondani, hogy általában ürügy kell legyen valamiről valamit elmondani, de mindez ürügy, mert végeredményben vagy léteznek egy olyan eredeti színvilág, egy olyan mit tudom én, akkor egy ilyenfajta festészet számára a téma tényleg ürügy. Nagy Albertnél mindig azt érzem, hogy a téma dominál. Azt mondtad, hogy *A győztes* az egyik jó kép. Ez egy egyszerű irodalmi allegória. Ott van egy nagyon szép felső sarok, nagyon kis guszttusos figurák vannak, bájos kis feltartott kezek, ezen túl — nem akarok tréfálni, de a legjobb a trikója, a majója. Ez egy fehér majó, némi kis szürkével, szóval olyan, mint egy megvert győztes. Én egészében ezt a festészetet nem tartom jónak. Úgy ahogy van, nem érzem festészetnek... Részleteket... Azt tartom én jónak, azt a szokott kis téli játékaikat, azt gyönyörűnek tartom, olyan szépen fehéreket nem festett senki. A fehéreit én mindig becsültem. Azt a felső kicsit (*Anyá*) tartom jónak... Ezek a testek, amik itt megjelennek, ezek azért meg vannak csinálva; annak a pásztornak is meg van festve a teste. Ezen túl én nem értem, pontosabban nem értékelem festészetnek. Sem reprezentatív, sem nem reprezentatív. A melodramatikus hatásoknak egy ilyen keresése, mint azon, (*Csodálatos mandarin*)... szintizta melodramának érzem ezt is, ezt a nagy szarvast. Nem beszélve, hogy erősen giccsesnek látom azt a sarkot. Ezeket én nem a mi létproblémáink ilyen vagy olyan kifejezésének érzem, hanem egy elbeszélő műfajnak, amelyről szinte azt mondhatnám, hogy irodalmi alkotásokhoz lehetne illusztráció, hogyha ez nem lenne bűn, hiszen ilyen nagy irodalmi illusztrációkat ilyen kicsiben nem lehet lehozni. Az, hogy bevezetés lehet a festészet szeretetébe egy ilyenfajta életmű, azt én elhiszem. De azt is elhiszem, hogy egy rendkívül tudatos művész volt. Az ellenvéleményemet azért mondom itt el, mert mi hajlamosak vagyunk arra, hogy mi-

tizáljunk életműveket. Az életműveket nem kellene mitizálnunk, nem hiszem, hogy ez az a fajta művészet, amelyet mitizálnunk kellene, amit mint példát kellene felhozunk és elemlegetnünk. Úgyis van hajlamunk arra, hogy nálunk minden szép lassan közvetlen allegóriák formájában jelenjen meg, ez irodalmunknak is egy nagy tragédiája, s általában művészetünknek is tragédiája, hogy nem hajlandó önmaga lenni, hanem mindig alájátszik, megértet, odateszi azokat a plusz elemeket, ami lehetővé teszi azt — a művész úgy képzei, hogy lehetővé teszi azt —, hogy valamilyen formában közvetlenül megértsék, hogy ezt elfogadják. Általában az emberek nem vállalják saját magukat. Nagy Albertnél azt látom, hogy ő valahol biztos, hogy nagy festő lehetett volna, de nem vállalta saját magát, énnekem mindig ez volt az érzésem nála, annál is inkább, mert figyelemmel követem tizenöt éve azt, hogy ő mit csinált, minden kiállítását láttam. Egészen katasztrofálisan nem vállalta magát, egy adott pillanatban quasi a békeharc-mozgalom illusztrátora is volt, mindenfajta békeharcosokat is megfestett, kifejezetten rosszul. Itt szerencsére legalább ilyen képet nem látok.

MURÁDIN JENŐ

Közismert, hogy Nagy Albert rosszul rajzolt, de az egészet kell néznünk.

BÖLÖNI SÁNDOR

Tulajdonképpen azzal érveltél, hogy mi előző fejtegetésünkben a témát méltattuk, és a te ellenvetésed is a téma ellen irányult, tehát a témát kifogásolod első-sorban, és nem a festői minőségről beszélsz.

BRETTER GYÖRGY

A téma uralmát, amely meghatározza, hogy hogyan fessen meg egy képet. Itt a téma dominál. Ő egy irodalmi témából indult ki, és ezt festi. Ezért mondtam, hogy illusztráció. Egész pontosan, ahol az irodalmi szöveg dominál, és azt illusztrálják, több-kevesebb művészettel. A téma dominál és sehol sem a festészet.

BÖLÖNI SÁNDOR

Siqueirosnál is a téma dominál.

BRETTER GYÖRGY

Bocsánatot kérek, a téma nálunk nem allegória formájában, hanem a maga közvetlen formájában jelenik meg. A téma közvetlenül radikálisan forradalmi. Ezt el tudom fogadni. A téma közvetlenül forradalmi mer lenni, és ezt a festő és a művészet vállalja. Elvont, nagy, emberi humánus problémáknak az allegorizálása az, amit kifogásolok. Az ember forradalmár, én emellett vagyok ebben a percben, hogy nagyon forradalmi művészek raja szálljon ki, és valami újat tudjon mondani azon a területen, ami ma a világon mégis a legizgalmasabb. A radikális képzőművészetet ma hallatlanul nagyra értékelem, mert ez hozzájárulás lehetne az emberiség nagy kérdéseinek a megoldásához.

KÁNTOR LAJOS

Mennyiben irodalmi téma a kakas vagy a libák?

BRETTER GYÖRGY

Ezek a másodrendű dolgok. Nagyon bájos kakas. Na? Egy jól sikerült kakas.

PALOTÁS DEZSÓ

Véleményem szerint a Nagy Albert tudatossága egy mítosz, ami éppen most születik, semmi alapja nincs. Megpróbálnám bizonyítani is két képpel. Az egyik az, amit a legjobbnak tartanak, *A győztes*; szerintem egy gyalázatosan elpuskázott kép, a másik pedig ez a kakas, amit remekműnek tartok. Veszem először *A győztest*. Én nem nevezném irodalminak, mindenesetre túlexponált témának tartom. Több ellenvetésem is van. Az egyik, hogy a témának, ha már témáról van szó, nem a legmegfelelőbb műfaji kifejezését választotta. El tudok képzei egy tökéletes fotót ezzel a témával, és én tudok képzei egy karikatúrát is ugyanezzel a témával. Ez egy nemes karikatúra volna. Viszont nem tudom elfogadni, hogy valaki egy karikatúra- vagy fotótémát csináljon meg a festészetben. Nem véletlen, hogy Benczédi a maga szoborkarikatúrát kis formában csinálja. Rendben van, a festészet ki akarja tölteni érzelmi gazdagsággal a témát. De akkor felmerül egy csomó hiba, ott van például a bíró karja... Hogyan tudta viszont megcsinálni a kakast? Tudatosságról semmi esetre sem lehet beszélni. Hogy miért szép, azt nehezen tudnám megmagyarázni. Ahhoz az irodalomhoz hasonlítani, amely látszólag mentes mindenféle esztétizálástól, itt lényegében motívum, és nem téma van jelen. Valami olyasmi van itt, mint a Thomas Mann *Józsefje*. Elmesélek egy történetet, de halvány célzást sem teszek arra, hogy itt valami többről van szó. Végig ott érezzük viszont, hogy hatalmas anyag van az elmesélt sztori mögött. Amennyiben értel-

mezni próbálnám ezt a képet, nagyon sokféle értelmezés volna lehetséges, és éppen ezért találok jó képek. Csodálom azt a kiegyensúlyozottságot benne, amit Nagy Albertnél meglepőnek találok; ez a kakas annak ellenére, hogy nem statikus, mégis rendelkezik a statikus képek minden előnyével, és pedig azzal, hogy milyen csodálatosan el van találva a kakas lépéshossza. Ha ez a kép egy kicsit kisebb, egy ázott baromfiudvarszerű kispolgári fülledtség lesz a képből, ha egy kicsit megnyújtja a lépést, akkor egy tyúkrohanás. Így, ahogy lép, az megfontolt középszerű, de azzal, hogy ezt a középszerűséget megfejtem, már mitizálok.

BALÁZS PÉTER

A jövőben is lesznek mexikói festők, lesznek japán festők, és a XX. században az a levegő, az a táj, amelyben élünk, hatni fog; őszinteség nélkül, kinézett, kiolvasott, kiagyalt elméletek alapján igazi művészetet nem lehet csinálni. „Egyesek azt mondják, például az egyik kolléga is — mondta nekem Nagy Albert —, hogy igen illusztratív a munkáid egy része.” Amire azt válaszolnám, ma is, de ő is azt válaszolta, felemelt fővel: na és ha illusztratív? na és ha irodalmi? Miért, ez tilos? Attól függ, hogy milyen a kép. Milyen a kép minősége. Vannak ilyen skatulyák, ilyen szabályok, hogy ettől a századtól kezdve tilos ez vagy amaz? Nincs. Most majdnem idéztem szó szerint Nagy Albertet. És ennek nagy részével egyetértek. Annak ellenére, hogy egyes képeit én is túl komplikáltaknak találok, de viszont ebben van egy jó is. Végül is elért egy pár olyan műhöz, ami maradandó, kiemelkedő, legalábbis a romániai magyar képzőművészetben. Sőt, merném mondani, igenis a bokszolóra, hogy az egy európai szintű kép. Hogy a bíró fordítva nyúl be a képbe, azt én nem is látom. Mint ahogy azokat a hátsó kis ágáló embereket sem látom. A kisemberről van itt szó, a kisemberek társadalma ki van téve a végzetnek, a kiszámíthatatlannak, a sorsnak. Nem azt csinálja, amit akar, nem úgy él, ahogyan szeretne. Nagy Albertet mindig is foglalkoztatták az emberek, az emberiség sorskérdései. Műveibe beleépítette az emberek és az emberi tevékenység majdnem minden kategóriáját. Allegorikus képi világából éppen olyan nagy melegség és aggodalom sugárzik a falu balladisztikus világa felé (váznainak jelentős részét aranyos-zéki, gyalui, hóstáti, györgyfalvi parasztcok, alakok népesítik be), mint a magányos kisemberek vagy a modern nagyüzemek és laboratóriumok (mosónó, ablakos, szerelő, kémikus, atomkutató stb.) már sokkal drámaibb felfogásban ábrázolt embersors-kategóriái felé. Emlékszem, annak idején valósággal felujjongott, amikor az ember első ízben kirepült a világűrbe, vagy ezt követőleg leszállt a Holdra, de nemsokára már szinte a teljes megsemmisülés lehetőségének, bolygónk elképzelt felrobbanásának a félelemérzetével látott hozzá legdrámaibb erejű kompozíciói megvalósításához.

Ilyen, akár önarcképnek is vehető nagy drámai mű itt kiállított festménye, *A győztes* is, amelyből sorsának („így győztem én”) jelképes megfogalmazásán túl, egy vészjelző világbasikolást próbált meghallatni nézőivel. A képen élénk állított „győztes”: a felszakadt szemhéjú és szétpüfölt arcú bokszoló alakja megrázó hatású sorstűkőr, amelyben mind felismerhetjük magunkat. Én ebben tehát szimbólumot látok. Azonkívül festőinek, abszolút eredetinek, érdekesnek, izgalmasnak látom.

És azzal a libás képpel és azzal a parasztasszonyfejjel ottan és egy pár munkával... Csak Derkovitsnál látunk ilyen parasztasszony-fejeket. Nem véletlenül merül fel a Derkovits neve. Ha néhány munkáját megnézem, azok közül is, amelyek most nincsenek itten, akkor József Attila neve is eszembe jut. Emlékezzünk például a *Mosónóra*, a *Fütyülő asztalosra*...

JAKOBOVITS MIKLÓS

Mivel képzőművész vagyok és képekben gondolkodom, roppant nehezemre esik egy nézőponttal, egy leírt szöveggel vitába szállnom; szeretem az élő vitákat, az archa- és szembe-nézést, a gesztusokat, a titkos tudat alatti ráhatást s a metafizikus megérzések képi kifejezését. E vitakellékek annál is inkább indokoltak, mint-hogy Nagy Albert mágikus művészetéről beszélünk, egy olyan művészetéről, melyet szavakba foglalni nehéz, melynek titkos áramlái és sugárzói útjai vannak, s amelyet előítéletekkel megközelíteni nem lehet. Nagy Albert, akár tetszik, akár nem: *Nagyhatalom*, a gyengébb periódusaival, elméleti gyötrelmeivel együtt, amihez önként vállalt tisztelettel kell közelednünk.

Nagy Albert emberei sajátos teremtmények, benső törvényeik vannak, sajátos térben mozognak, olyan szuggesztíven, sajátos mozdulatokkal, amihez fogható csak a művészet-történet nagyjainál látunk. Ez a mágikus szuggesztivitás ment mindent, a helyenkénti túlfilozofálást, a fénykép utáni munkát, a deklamáló tartalmat. Így, egységében, ahogy van, a legjelentősebb festői életmű Erdélyben.

Nehezemre esik olyan emberekkel vitába szállnom, akiknek munkásságát nagyon tiszteltem, s főleg az azóta tragikus korán elhunyt Bretter Györgynek nehe-

NAGY ALBERT: MOSÓNÓ

FÜLÖP ANTAL ANDOR: CSENDELET (1973)

zemre esik a válasz. De mégis válaszolni kell, mert itt nemcsak néhány kiváló gondolkodó ember véleményével kell szembeszállnom, hanem az szemlélettel, amely a művészettörténet folyamán végigvezethető mint a szép és a különösség értelmezése. Miért van az, hogy a ma képzőművészehez, a ma emberéhez közelebb áll az archaikus görög szobrászat, mint a hellenisztikus, a román kori szobrászat, mint a barokk, a primitív olasz mesterek közelebb, mint Leonardo vagy Raffael, Goya közelebb, mint David? Egyszerűen azért, mert kifejezőbbek. Tömörségre vágyó korunkban különösségükkel mélyen és gyorsan adnak információkat az ember lelki alkatáról, vágyairól. Miért nincs akkor joga Nagy Albertnek a XX. században, két világháború századában, hogy fagyos-forrósággal vagy harmonikus-disszonanciákkal fejezzen ki hasonló lelkiállapotokat?

Megítélésem szerint vitatársaim véleménye mind helytálló, de beállítás szempontjából helytelen: olyan oldalról próbálják a Nagy Albert-i pályát megközeleltetni, amelyek vagy elteitii, vagy lekcinsnylőn vállon veregeti ezt a rendkívüli embert. Ilyen értelemben próbálok válaszolni a vitapartnereknek.

Murádin Jenő a tárgyas kifejezést használja; nem derül ki, hogy ezen a rendkívüli anyagelkűsűséget, anyagérzeteket érti-e, mint például a *Fütyölő asztal*osnál a deszkák ábrázolása? *Fényképszerű a szemlélete* — ez a meghatározás, gondolom, csak az utóbbi évekre vonatkozik, amikor a belső művészi tartalom, a mondani-való szűrkült. A *Kémikusnál*, mely a váradi múzeumban van, nem érzem ezt zavarónak, itt inkább egy démonian jeges érzet tölt el valóban; a Nagy Albert-i mondani-való értéke, hogy „mi desztillálódik a lombikból az emberiség számára”? A *Libák* első változata, amely 1956-ban készült, és most a bukaresti múzeum raktárában található, nem hasonlítható össze a későbbi replikával; a második csinálatabb, kellemetlen a fehérek ragacsos kezelése, és hiányzik itt az első áhítatos, teremtmény jellege.

Nagy Albert rajongva szerette mestersége szerszámaát és eszközeit, saját tervezésű eseteket készítettett (Balognál), vásznakat alapozott, rámozott, szerette érezni az anyagot. Nála a kezelési nehézség, a festékréteg helyenkénti kellemetlen felhordása a lélek szemérméből fakadt, annyira törekedett a lelki puritánságra, az eszköztelenségre, hogy számára minden könnyed ecsetvonás a súlytalan manírt jelentette volna.

Nem lehet egy életművet egyetlen műre, jelen esetben a bokszolóra korlátozni, egy művész életében inkább periódusokról beszélhetünk. A *győztes* szerintem nem a legjobb képe; talán a legérdekesebb, legkörülírhatóbb, legmegfoghatóbb tartalma, de vannak festőileg titkosabb, hangulatilag áttételesebb, különböző érzelmi értékkel, lelki mélységgel átítatott nagy kolorista művei, ahol a színeknek belső, időtánségból jövő tartalma és ragyogása van.

Az elfelejtés — amiről Bölöni Sándor beszélt — nem érvényes Nagy Albertre vonatkozóan mind többen foglalkoznak életművével, köztük rengeteg fiatal. Rendkívüli szuggesztivitása hovatovább jobban hat. Sepsiszentgyörgyön négy emlékereményt rendeztek be munkáinak. Sajnos, a még Kolozsvárt található festményeinek elhelyezése, állandó kiállítása egyelőre nem oldódott meg.

Nagyszerű volt a Raoul Șorban szövegével tartalmazott tévéadás, és reméljük, csakhamar megjelenik az évforduló tiszteletére Gazda József művészeti monográfiája is. Nagyon lényeges volna magyar és román nyelven diapozitívvetítéseket, illetve szimpozionokat rendezni, hasonlókat ahhoz, amelyeket Pamfil François és Raoul Șorban tartott. Nagyváradon különben volt egy hatalmas, az egész életművet átfogó kiállítás, Hora Coriolan rendezésében, még 1968-ban — amire, sajnos, újságíróink nem reagáltak.

Bretternek válaszolva: minden tartalmi jegy ellenére nem a téma a döntő Nagy Albertnél, hanem a festői értékek. Önmagában hordta a témát állandóan, de az alkotás pillanatában a tudatalattira, sőt a véletlenekre is alapozott. Különben nem hallhattam volna tőle ilyen felkiáltásokat: „Na ez jól kisikeredett”, „Ez szerencsés pillanatban készült.” Ha állandóan működött volna az értelmi kontroll, nem lett volna „szerencsés pillanat”. Ezt különben Nagy Albert munkásságának nálam sokkal hivatottabb ismerői, László Gyula és Raoul Șorban is hasonlóan látják.

Ha az ember a Csontváry-féle vagy a rousseau-i alkotómódszert ismeri, egyáltalán nem tartja bűnnek a fényképből való inspirációt, ha ezt olyan gazdag tudatalatti tartalma fenn, mint Nagy Albertnél. Nem a tudatosságát, hanem a hihetetlenül érzékeny, mindent lereagáló intuícióját tartom elsődlegesnek. Azt az intuíciót, mely férfiasan kemény, de különösen szemérmes is volt. Nem ismerem Erdélyben festőt, aki annyira vállalta saját magát, mint Nagy Albert; a saját belső hibáival együtt vállalta. Nagy Albert nagy rajzoló volt, amennyiben a rajz kvalitását nem a manírban, hanem az érzékenységben határozzuk meg.

Palotás gondolkozása a Nagy Albert-vitában teljesen dilettáns, ilyen kategorikus szellemmel az ember ne nézzen képet.

Balázs Péternek meleg baráti kezzorítasomat küldöm; nem azért a legrokonszenvesebb az ő véleménye, mert festő írta, hanem azért, mert egy nagy, győtrődő művészt mélyésen megértő ember.

Végül néhány személyes emlék, vallomás Nagy Albertről — ezek is hozzájárulhatnak egy-két vitatott kérdés megvilágításához.

1956-ban, harmadéves főiskolás koromban tettem először látogatást Nagy Albertnél. Sohasem felejttem el a padlásfeljáratot, az átlós gerendákat, melyeket át kellett lépnünk, a kis padlásszobában berendezett műtermet, melynek felsóvilágítása vermeerien csodálatos, időtlen, szórt fényt árasztott. A fehér puritán falakat, a csíkos pokróccal letakart ágyat, az állványt, s az egész megdöbbenően egyszerű, sorsszerű hangulatot, amit e műterem árasztott.

Egy középmagasságú, csodálatos férfi fogadott bennünket. Hatalmas, tiszta kék és mégis meleg tekintetű szeme mélyen ült koponyájában, s szépen rajzolódott halántékcsonthajának nemes formája. Ember és műterem egy volt. Nyugodt meleg tekintetével fürkészve nézett minket, majd boldogságunkra úgy érezte, hogy méltók vagyunk a képek bemutatására.

Tűzfalak, puritán fehérek, keserűen nemes zöldek, égetett föld és terrakotta színek, szürke variációk — mindez oly mételeyzően, oly csontigthatóan szuggesztív volt, hogy az ember valósággal átítatódott ezekkel a hangulatokkal.

Hatalmas mágnes vonzeréjébe kerülünk, *festőnél voltunk*, mi, a fiatal diákok, akik addig csak mellébeszélést láttunk, és eltűzött hősi pátoszt a kiállítótermekben, vagy durva rutint, szaladó, hatásos esetkezelést. Itt más volt, itt szín volt, itt sorsok, időmegállítás, mély humanizmus.

A legnagyobb hatást rám, a képeken kívül, e különösen nagyszerű embernek a rendkívüli szenzibilitása, intuitív érzékenysége, differenciált gondolkozása, a problémák szinte szemérmes keresése, nehézségvállalása tette, csaknem a pokolramenésig. Talán a Csontváry megszállottsága, egy sávonarolai fanatizmus párosult itt egy rousseau-i szelídséggel. Olyan önként vállalt kálváriát éreztem meg benne, mely súlyos lelki tényezőkkel van alátámasztva.

Csakis áhíthatos, megérző tisztelettel lehet őt megismerni, minden elmélet, didaktikus rendsorolás az ő esetében kibicsaklik. A totális piktúra, a szín, a légkörteremtés, az ember felszentelésének vágyát Itáliából hozta magával, a quattrocento nagyjaitól, és ezt metafizikai erővel beolvasztotta egy erdélyi légkörbe, meg-nemesítve ezzel magának e légkörnek a lényegét is.

A negyvenes évektől 1964—65-ig tart pályájának legjobb periódusa. Kodályi értelemben törekszik a jellegzetesen magyar lelkiséget és formát kifejező piktúrára. Ez sikerült is neki, kifejezte a nép lelkét, a temperamentumát — és nem a csipkéket, nem az etnográfiai jelleget, hanem valami ősi, a barbárságig visszavezethető lelki reagálást, mind az arckifejezésben, mind a mozdulatok olykor szögletesen esetlen jellegén keresztül.

A különösséget kereste, nem a szépet. Ő is különös volt, nemcsak törekvéseiben, vállalásaiban, de életvitelében is. Különös volt az is, hogy saját tervezésű, hosszú, szétálló szőrzetű ecetekkel festett, hogy a belső kifejezőerő a tudatalatti titkot gyakran a festői balkezességig vitte, s hogy felületei ezáltal dadogóan zsirosak vagy mázoltan egyszerűek lettek. Az ő esetében ez indokolt és jogos, ugyanúgy, mint Csontváry nagy horderejű, de kellemetlenül kezelt felületeinél.

Fájdalmas az a tény, hogy ma is sok értetlenség, gyanakvás veszi körül képeit, még olyan emberek részéről is, akik a műveltségi színvonal meghatározói, de akik nem intuitív alázattal, hanem az agy kategorikus merevségével közelednek hozzá. Nem csodálhatjuk hát, hogy az ötvenes években elítélte az a közvélemény mint formalistát, hogy szurrealista elemeket találtak műveiben, majd ugyanez a közvélemény a hatvanas évektől elítélte mint földhözragadt realistát. Ez tény, ami, sajnos, még ma is tovább él; s főleg a kollégák részéről nyilvánult meg ez, járult hozzá ahhoz, hogy ez a nagyszerű ember belső védekezését az értetlenséggel szemben annyira fokozza, erőltesse, hogy aztán valóban esés következzen be az utolsó évek munkásságában, és az irodalmiasság, a deklamáló filozofálás előtérbe kerülhessen.

Velázquezre azt mondja Ortega: „Festő a festők számára.” Nagy Albert erre a kollegiális, intim megbecsülésre sem számíthatott, csak az eszköztelenségre hajlamos festők csodálják közel álló, belső ragyogású színfoltjait; az „ecsetkezelők”, az odacsérelők unalmasnak, áporodottnak érzik rádiumpént sugárzó különös kékeit, a lélek mélyéről jött fehérjeit, Olaszországból átlpántált földszíneit. Ő nem volt festő? Hisz vannak színek, amiket ő talált ki, a tintásan lilás kékek, a keserű zöldek Bartók köpenyén, a kerámiaszerű égetett szienák a lánytesteken.

Ő nem volt nagy rajzoló? A Dohány utcai sarki kocsmában rajzolt tanulmányfejei, illetve lelki leremegései a modellek belső lehetőségeit, vágyait, a karakterek hihetetlen változatát mutatják be. Csak egy más tényező is van, Nagy Albert megszeppen a modell előtt, határtalan embertisztelete és -imádata nem képes a nyegle, rutinosan rohanó vonalra, ő felszenteli, megsimogatja a modell lelkületét is.

Kétségtelen, az utolsó években, pontosan a fent említett belső örömforrás kipadása miatt, gyenge munkái is születtek itt, különösen az egészen kis méretű munkákra gondolok (béka, mikrokozmosz stb.).

Amennyiben a nagyság, az egyéniség a különösséggel egyenlő, Nagy Albert-hez fogható filozofikus festőalkatról nem tudok környezetünkben. Olyan alkatról, aki a quattrocento megbízható emberségét, etikai hitelességét ilyen nagyszerűen tudta volna ötvözni a helyi valósággal, csaknem a barbár elemekig elmenve (mint nagy példaképe, Bartók), s aki a festői harmóniákban szinte sikolyzerűen merte használni a diszsonanciát.

Most, halálának tizedik évfordulóján még nagyobb áhítattal kell hozzá közelednünk.

GAZDA JÓZSEF

Nagy Albert egyéniség. Még akkor is, ha néha ellentmondások feszítik művészetét. Ugyanaz az ember áll az olaszországi spiritualista, a negyvenes-ötvenes évek halk szavú realista és az utolsó korszak harcos szándékú művei mögött. Ugyanaz a töprengő, vívódó, befelefordulásra hajló ember.

Csak az idők változtak közben...

„Véleményem szerint mindenfajta művészet mondanivalója a humánus” — mondotta, és vallotta műveivel életének minden pillanatában, alkotópályájának minden szakaszában. Az embertől független szépségek, legyenek bármilyen vonzóak, hidegen hagyták. Mintha keresve kereste volna a jelentéktelent, a dísztelent s az emberfogantatását a tájban is. Tűzfalak közé szorított pici udvar, felásott kert, omladozó kerítés, ezek az ő örök témái. Ezért nincsenek „szép” tájai, napfelkeltéi és naplementéi vagy csak gyönyörködtetni kívánó csendeleitei.

Gátlásos volt és ebből eredően ügyetlen. Minden gondolati beállítottsága ellenére bizonyos mértékig naiv. Tetteiben, gondolkodásmódjában becsületes. Szerinte az igazi művészet is becsületes volt mindig. Őszinte, tiszta hite bizalmat ébresztett az emberekben. Állhatatosan kitartott az igaz út, az általa egyetlennek hitt lehetőség mellett olyankor is, amikor megalkuvással javíthatott volna a helyzetén. Szentnek látta a művészetet, s valóságos középkorias áhítattal közeledett hozzá. Meggabonázta a nagy lehetőség: teremthet! Kifejezheti legbensőbb lelki megnyilatkozásait. Eppen ezért mindig tisztelettel vette kezébe az ecsetet. Védekezés is volt számára a művészet és harci eszköz is. A világból való kiszakítottág leküzdése... A rossz elleni és a jóért való harc lehetősége. „Szókincese” ilyen fogalmakból állott: megértés, barátság, szeretet, rokonszenv, jószág, tisztaság, önfeláldozás, nagy, nemes, végtelen, szánalom, öröm és szomorúság.

„És mivel ezek a fogalmak pontosan sohasem defineálhatók, ezt pótlendő a művészet hivatott arra, hogy megfelelő helyhez juttassa a »valóság« birodalmában őket...”

Kombináló képessége, eszmetársító éleselméjűsége, matematikusi, szerkesztői hajlamai nem erkölcsi jellegű tulajdonságok, de szintén beletartoznak azoknak az egyéniségvonásoknak a sorába, melyek a legközvetlenebbül, meghatározó módon befolyásolták művészetének alakulását.

A Nagy Albert-i mű létrejöttében a központi szerepet mindig a mondanivaló játszotta. Első (olaszországi) és utolsó (hatvanas évekbeli) korszakaiban ez néha még az egyéb, festői jegyek rovására menően is érvényesült. Mindig, minden munkájával kifejezett valamit. S ez a kifejezni vágyott érzelmi-gondolati tartalom valósult meg műveinek érzékenyen finom, árnyaltan gazdag festőiségében.

A barokk kor óta festői hagyomány: színnel, fénnel, hangsúlyozott és elhanyagolt felületekkel kiemelni a mondanivalót. Nagy Albertnél ez másképp valósul meg, mert nála minden kicsi egységnek, színatonnak egyformán fontos szerepe van. Hiszen apró részlemekekből építkezik, ezek a részlelemek állnak össze kompozíciós egységgé, s a mondanivalónak a kompozíciós viszonylatokban kell megtestesülnie.

Kompozíciója rendszerint két-teres. Sokszor közelképszerűen előtérbe kerül a központi mondanivaló. A háttér nem a távlatok érzékeltetése céljából van a képen, hanem inkább tartalmi, hangulati kitekintést hivatott adni. Néha jelképvé stíli-zálja, máskor a valósághatás érvényre jutása eszközzé teszi, de sohasem hanyagolja el.

Leggyakoribb kompozíciós típusai: a frizszerű, vízszintes elhelyezéssel meg az enyhén átlós, piramidális. Gyakran csúcsukon álló, bizonytalan háromszögekre vagy

ívelt vonalakra épít. Olaszországi képein még áttekinthetőbbek a kompozíciós sémák, később bevész valami szokatlant a szabályosba, valamivel megbontja a rendezett képi teret. Ez a „valami“ lehet egy, a megszokottól, a hagyományostól eltérő vonalvezetés, elhajló, „eltévelyedő“ átló, megtört egyenes, ellaposodó kör. Ennek következtében aztán sohasem hatnak munkái túlzottan rendezetteknek, mereven szabályosoknak. Érzékeny, az emberi testet, a fákat, a természet formáit körültagogató vonalai megbotlanak, megbicsaklanak a tárgyak egyenesein, szabályos görbéin, s ellentét-egységet alkotnak velük. Az ellentétes irányú mozgásokat párhuzamos összecsengésekkel foglalja egységbe. Esménye a nyugodt, a fegyelmezett, a mérték-tartó. Kerül mindenféle fölösleges elemet, még amikor zsúfolt egyik-másik kompozíciója, akkor is megvan a rendeltetése minden egyes képelemnek. Kedvence a nyitott kompozíció — pesti tartózkodása idején alakította ki, s a későbbiekben is hű maradt hozzá. A világ tágasságát, sokrétűségét, végtelenségét érezteti vele. Gyakran metszi a figuráit, egy-egy benyúló kéz, láb, elvágott test, tárgy illeszkedik a kompozíciós összhangba.

Rendkívüli gazdagságát vonultatja fel a kifejező arcoknak, szemeknek. Öröm és bánat, kín, mohóság, szenvedély, tétovázás, elmélkedés, befelé sajtás, beteljesedés-vágy, kéj, eksztázis, sóvárgás, elszánt akarát, és még sorolhatnánk az árnyalatokat. Sohasem egyértelműek ezek a tekintetek, arckifejezések, a test mozgásával kifejezett magatartások. Belső feszültség, nyugtalanság árad belőlük, ami sajátosan modernné teszi őket.

Nyugodt ecsetvonásokkal alkotott. Szerette vastagon kenni a festéket. Kevés olajat használt, hogy ne simítsa el vele az érdes felületeket.

Lelki tisztasága, szerénysége, halkszavúsága, festői áhitata szépen nyilvánul meg lefokozott, egységesre álló színskálájában. Megtört, egyformának tűnő vagy tónusban egymáshoz közel álló színtintéi finom redzülésekkel, az alig sejlő reflexek gazdag játékával vannak tele. Levegőssé, mozgalmassá, gazdaggá, szinte-szinte villogzóvá válnak általuk még az egyszínű felületek is. Kedvence volt a titánfehér. Más színekhez is hozzákeverte, még a cinkfehérhez is. Innen ered színfelületeinek fátyolozottsága. Rendkívül gazdagok a meleg, de fojtott hatású, néha lírai, máskor visszاسzorítótságot árasztó szürkéi. A kéket kezdetben lemeszesítette, később megkedvelte, s nagyon erős ultramarin foltokkal igyekezett kontraszt-dinamikát kifejezni. Használta a feketét is, meg az égetett színiánának egy szelídített változatát. Ez volt egyébként kedvenc testszíne. Majdnem teljesen hiányzott palettájáról az élénk cinóberpiros, a citromsárga, hiányoztak a hagyományos, múlt századias barnák. A különböző színértékek összefogó szerepkörét a fehér és a szürke széles skálája töltötte be nála.

Bár szobrászati hajlamokat érzett magában, s többször hangoztatta, hogy ecsetjével tulajdonképpen modellál, ezt nem a tömbszerű ábrázolásra, a formák körülhatárolására, fény-árnyékkal való kiemelésére, domborúságuk érzetetésére értette, hanem a részletékből való építkezésre. Mert alapelvének fogadta el, hogy a festő igazodjék a kétdimenziójú felülethez, s ne akarjon olyasmit érzékeltetni, ami idegen a síktól. A távlatra a szerkesztéssel, az alakok térbeli kibébedésével utalt, de inkább jelzesszerűen, semmint szabályos perspektívát adva. Annál nagyobb súlyt helyezett viszont a két dimenzió hangsúlyozására.

Szerette aktban ábrázolni figuráit. De nem az érzékiség hangsúlyozására, hanem inkább azért, hogy az egész testnek a kifejező erejét felhasználhassa a kompozíció érdekében.

Nem értett egyet azzal a ma sokat hangoztatott felfogással, hogy a vázlatosság már eleve modernséget jelent. Hiitt abban, hogy a korszerűség nem külsőségekben, hanem lelki és szellemi tényezőkön alapul. Ezért mond le a vázlat frissességéről ugyanúgy, mint ahogy visszautasít minden nonfiguratív törekvést.

Értelemkereső hajlama tette filozofikus festővé. A dolgok, jelenségek egyetemes összefüggéseit kutatta. A képen megalkotott minden tárgy, figura kilép önmagából, s konkrét mivoltán túlmutató jelentést vesz fel. Nem másolja a valóság elemeit, hanem költőivé, mélyen emberivé fogalmazza át.

Nagy, összegző művészeink egyike. Saját, még a laikusok által is felismerhető egyedi formát teremtett. Értéke azonban nemcsak a formán múlik; ez ellen ő maga hadakozott mindig a legjobban. Súlyos, mély emberi-művészi mondanivalójú alkotásai teszik nagy művésszé. Emberi tisztaságát sugallják gyötrelmes szenvedéllyel, fojtott izzással megalkotott művei, melyek korunk nagy ellenmondásairól, vajdásairól vallanak közvetlen egyszerűséggel.

Életműve az utóbbi három évtized egyik legnagyobb művészi megvalósítása hazánkban.

A Nevelés- és Oktatásügyi Kongresszuson

Egy küldött feljegyzéseiből

A romániai iskolaügy történetében páratlan méretű és jelentőségű tanácskozássá való felkészülésem jóval a kongresszus előtt kezdődött. A kongresszus jegyében néztük át a tanterveket, a különböző tantárgyak analitikus programjait, tettünk javaslatokat bizonyos módosításokra. Minden egyetemi tanszék — hasonlóképpen minden fokú tanintézmény, az óvodától kezdve a főiskoláig — megkapta a tanügyi fórumon megvitatásra és szavazásra bocsátandó dokumentumokat, a tanszemélyzet új státútumának, az előkészületben lévő fontosabb államtanácsi dekrétumoknak a tervezeteit. A megvitatások során elhangzott javaslatok idejében eljutottak az országos tanácskozás szervezőihez.

A Nevelés- és Oktatásügyi Kongresszus ily módon nem csupán a mintegy háromezer küldöttnek és meghívottnak, hanem az ország 260 000 főnyi tanszemélyzetének, több mint 4 millió tanulójának, 190 000 diákjának, az oktatásban és nevelésben részt vevő valamennyi intézménynek és szervezetnek a tanácskozásává vált. Szervesen illeszkedett azoknak a különböző tevékenységi területeket átfogó, országos szintű tanácskozásoknak a sorába, amelyek megszervezését és intézményesítését Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezte. Mivel a fentebb ismertetett mechanizmus révén valamennyi ilyen kongresszus előkészítése az alapegységektől indul el; mivel e kongresszusok ötévenként összeülnek, hogy döntsenek az illető tevékenységi terület alapvető kérdéseiben és távlati fejlesztéséről; mivel minden ilyen fórum megválasztja a maga állandó jellegű vezető testületét, amely a kongresszusok közötti időszakban az adott ágazatok legfőbb — a szakminisztérium fölött álló — irányító, ellenőrző és egybehangoló szerve, ezek az országos tanácskozások és állandó vezető testületeik, összetételükben és működési módjukban egyaránt, fontos összetevői a romániai szocialista demokrácia sajátos, sok szempontból egyedülálló intézményrendszerének.

A Nevelés- és Oktatásügyi Kongresszus megválasztotta Főtanácsát, melynek első elnöke Ștefan Voitec elvtárs lett, alelnöke pedig — hivatalból — a nevelés- és oktatásügyi miniszter. Miközben tapssal köszöntöttük a hazai iskolaügy legfelsőbb vezető testületének a megválasztását, a teremben körültekintve arra gondoltam: a résztvevők többsége bizonyára nem tudja, hogy a Főtanács elnöke állott már egyszer a hazai tanügy élén, a fiatal román demokrácia első oktatásügyi minisztereként. „Gólyakoromból“ emlékszem, neve fogalomná vált a háború megszakította egyetemi tanulmányok folytatásának, illetve befejezésének a rendezése következtében. Annak idején a „vojtekesek“ légiói lepték el az egyetemek folyosóit, az adott lehetőséggel élni azonban csak egy részüknek sikerült. A felidézett emlékfoszlányok összevetése a kongresszusi teremben hallottakkal és tapasztaltakkal különös élességgel szemléltette számomra azt a hatalmas utat, amelyet hazánk oktatási rendszere futott be a szocialista forradalom és építés évtizedeiben.

Ez az út nem volt zökkenőmentes. Az oktatásügyi miniszternek a kongresszus elé terjesztett jelentése is utalt azokra a hibákra, amelyeket az oktatásban elkövetünk, és amelyek közös forrása iskolánk haladó hagyományainak, értékes tapasztalatainak a figyelmen kívül hagyása volt. A jelentés és a kongresszusi emelvényre lépő valamennyi küldött erőteljesen kiemelte pártunk és államunk vezetőjének, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a döntő szerepét e hibák felszámolásában, a romániai iskolarendszer forradalmi átalakításában. A felszólaló küldöttek, az egész kongresszus véleményét összegezte az a távirat, amelyet a tanácskozás résztvevői a munkálatok befejezésekor a Román Kommunista Párt Központi Bizottságához, Nicolae Ceaușescu elvtárhoz intéztek: „Az egész nép Önnek köszönheti, mélyen tisztelt főtitkár elvtárs, azt a tudományos, korszerű látásmódot, amely szerint az iskola a civilizáció, az országnak szükséges szakemberek képzése, a tudományos és kulturális haladás alapvető tényezője. Az oktatásnak a kutatással, a tervezéssel és a termeléssel való integrálódása, valamint az új forradalmi alapokra való helyezésére vonatkozó eszméi és útmutatásai, példátlan módon felerősítik az oktatás szerepét az új társadalom építése és a haza szüntelen felvirágzása szempontjából, biztosítják a legújabb tudományos és technikai vívmányok elsajátítását a leg-

ifjabb nemzedékek számára, a széles körű képzettséggel rendelkező, merész gondolkodású, az anyagi termelés, a kortárs tudomány és technika követelményeire gyorsan alkalmazkodni képes szakemberek képzését s egyszersmind az oktatási káderek és a tanulóifjúság eltökélt részvállalását a XII. pártkongresszus történelmi jelentőségű dokumentumainak valóra váltásából, az ország gazdasági-társadalmi fejlődéséből, egész népünk anyagi és szellemi jólétének növeléséből.

A Román Kommunista Párt főtitkára, Románia Szocialista Köztársaság elnöke, Nicolae Ceaușescu elvtárs nagy jelentőségű beszédet mondott a kongresszus megnyitásakor. Beszédében, amely a kongresszus munkálatainak vezérfonalává vált, a XII. pártkongresszus határozatainak a fényében fejtette ki és konkretizálta az iskola és annak valamennyi szolgálója előtt álló feladatokat. Taglalta az elért eredményeket, ám ugyanakkor jól ismert kommunista igényességével szólt a még létező hibákról, hiányosságokról és azok felszámolási módjáról. Ismeretes, hogy Nicolae Ceaușescu elvtársnak nincs egyetlen olyan programjellegű beszéde sem, amelyben ne domborítaná ki a párt nemzeti politikáját és annak eredményeit, ne sürgetné a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének szüntelen ápó-lását és erősítését. Az iskolaügyről szólva szükségképpen kitért ezekre a kérdésekre. Hangsúlyozta, hogy az együttélő nemzetiségek nyelvén folyó oktatás bővülése és tökéletesítése a hazai iskolaügy fejlesztésének szerves és elengedhetetlen alkotórésze: „Ez biztosítja az együttélő nemzetiségek fiataljai számára, hogy kezdve az óvodától és végezve az egyetemen anyanyelvükön tanuljanak, erőteljesen tükrözi pártunk következetes, marxista-leninista politikáját, amely szavatolja nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók teljes jogegyenlőségét a társadalmi-gazdasági élet minden területén — hazánk, Románia szocialista fejlődése és kommunizmus felé haladása folyamatának nagy jelentőségű összetevőjét.” A kongresszus emelvényére lépő magyar, német, szerb és más nemzetiségű nevelők, tanárok meglepő szavakkal méltatták e politika megnyilatkozását az iskolaügyben. Lőrincz László, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke, a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium államtitkára hozzászólásában megemlítette, hogy az együttélő nemzetiségek nyelvén 3300 iskolai egység és részleg működik, közel 340 ezer gyermekkel, tanulóval, több mint 16 ezer tanügyi káderrel. A főiskolákon 13 600, az együttélő nemzetiségekhez tartozó diák tanul, a karok egy részén e diákok anyanyelvükön hallgatják az előadásokat és ugyancsak anyanyelvükön vizsgáznak. Mindezek az élet vitathatatlan valóságai, és cáfolják egyes tengerentúli körök ellenséges kijelentéseit. „Határozottan visszautasítjuk a Román Kommunista Párt politikájának bármilyen meghamisítását — mondotta a felszólaló —, erőteljesen elítéljük azokat a próbálkozásokat, amelyek tagadják az oktatás fejlesztése és felvirágzása terén elért eredményeket hazánkban, ahol biztosított az összes dolgozók teljes mértékű érvényesülése, nemzetiségre való tekintet nélkül, és kifejezzük határtalan bizalmunkat a romániai oktatás jövőjében — beleértve az együttélő nemzetiségek nyelvén folyó oktatást is.” Ugyanakkor a magyar, német, szerb és más nemzetiségű nevelők és tanárok meglepődéssel szóltak arról, hogy az iskola, a szülők, a gyermekek részéről egyaránt állandóan fokozódó érdeklődés tapasztalható — az anyanyelv és az anyanyelvű irodalom mellett — a román nyelv és irodalom elsajátítása iránt. A román nyelv alapos ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ország összes lakosai képességeknek, felkészültségüknek, tehetségüknek megfelelően egyenlő érvényesülési lehetőségekhez jussanak, ugyanakkor fontos eszköze a román nép és az együttélő nemzetiségek testvérisége, szocialista társadalmunk egysége szüntelen erősítésének.

Elégé ismerem az iskola szociológiai kérdéseit, folytattam is ilyen irányú vizsgálatokat, tehát nem újdonság számomra az a megállapítás, hogy nincs a társadalmi életnek olyan területe, a társadalmi tevékenységnek olyan ága, a társadalomfejlesztési terveknek és prognózisoknak olyan előirányzata, amely valamilyen módon ne kapcsolódna az iskolaügyhöz. Mégis, a kongresszusi dokumentumokat tanulmányozva, a felszólalókat hallgatva — közöttük a tanárok, nevelők, tanuló és diákok mellett a pártaktivistát, a szakszervezeti vezetőt, a különböző szakminisztériumok vezető tisztviselőit, a technikust, az agronómust, a katonatisztet, a demográfust, a közgazdászt, az orvost —, mintegy élőben érzékelhettem, mily roppant bonyolult és mennyire érzékeny szervezett az iskola, mit jelent gazdasági tekintetben — a távlati gazdasági terveink megvalósítása szempontjából — az iskolarendszer megfelelő alkalmazása és fejlesztése a képzett munkaerő biztosítása érdekében, milyen demográfiai következményei lehetnek a tizenkét osztályos oktatás általánosításának, a házassági életkor esetleges kitolódásának, milyen gazdasági és demográfiai következmények várhatók az esti és a látogatás nélküli tagozatok intenzívebb fejlesztésétől. A jól dokumentált, okos és felelősségteljes

felszólalásokat hallgatva arra gondoltam: ha alaposan odafigyelnének a kongresszuson elhangzottakra mindazok, akik nemegyszer „kapásból“ szólnak hozzá az iskola kérdéseihez, ontják a különböző reformjavaslatokat, és — ha módjukban van — máról holnapra módosítanak tanterveken és iskolai struktúrákon, bizonyára úgy éreznék magukat, mint a hályogot operáló kovács, amikor elmagyarázták neki, milyen következményei lehetnek intervencióinak. (Hasonlatom, érzem, szánt. Az anekdotabeli kovács műtétei ugyanis rendre sikerültek, míg az említett beavatkozásokról ezt nem minden esetben lehet elmondani.)

Jóllehet a kongresszus a megvitatásra kerülő dokumentumokat egyhangúlag megszavazta, és ezzel az elkövetkező öt esztendőre megszabta az iskolafejlesztés általános kereteit, a megválasztott Főtanácsra hárul a feladat, hogy összesítse és tanulmányozza az elhangzott javaslatokat, és érvényt szerezzen azoknak az elkövetkező rendelkezésekben.

Mert sok még a probléma, a tennivaló. Hogy csak az engem közvetlenebbül foglalkoztató főiskolai kérdéseket említsem, nem egy felszólaló igényelte, tegyék alaposabb elemzés tárgyává — legalábbis bizonyos, igen széles területet átfogó tudományágak esetében — a kettős szakképzés célszerűségét. Arról is szó esett, hogy a főiskolának — bármennyire is előtérben álljanak a népgazdasági feladatok, a tanárképzés — a tudományos kutatói utánpótlást is biztosítania kell, és ez nem mindig vág össze a közvetlen napi feladatokkal és szükségletekkel. Nagyobb gondot kell fordítani a tudomány *valamennyi* területén a nemzedékváltás biztosítására.

Sokan szóltunk a nevelés kérdéseiről. Azok, akik — mint magam is — elsősorban az ideológiai-politikai nevelésről beszéltünk, meglehetősen nyugtáztuk az elért eredményeket, erőteljesen kiemeltük, mily döntő szerepet játszanak a tanulóifjúság nevelésében, szocialista tudatuk alakításában pártunk és államunk vezetőjének a forradalmi elméletet alkotó módon továbbfejlesztő eszméi. Ugyanakkor önbírálatilag is megjegyeztük, hogy politikai nevelőtevékenységünkben nem ritkán a monológ még háttérbe szorítja a dialógust, a mennyiség még túlteng a minőség rovására, és nemegyszer megfélemezünk arról, ami a kettőt egyesíti — a mértékről.

A kongresszusról azzal a meggyőződéssel tértünk vissza munkahelyünkre, hogy mindegyikünk, külön-külön az iskolaügy minden dolgozója tehet valamit — nem is keveset — a még meglévő fogyatékok felszámolásáért, a kitűzött feladatok megvalósításáért, a hazai oktatás és nevelés jelenéért és jövőjéért.

Nagy Albert rajza

„Az alkotás legnyugodtabb évei” küszöbén

Az ünnepi alkalom — Imreh István születésének 60. évfordulója és új könyve: az *Erdélyi hétköznapiak* megjelenése — Újfalvi Sándor sorait juttatja eszünkbe. Kiváló emlékirónk 1842. évi székelyföldi benyomásait rögzítve vetette papírra ezt a mondatot: „Tekintsetek szét Erdélyben, Háromszék fiait mindenütt látjátok működni, kik maguknak fáradalmasan kiküzdötték a jóllétet és közbecsülést.”

A vendégeként Előpatakon üdülő, székelyföldi falvakban és városokban, szabadparasztok és határőrökönél, jobbágyok és nemesek körében megfordult, baráti társaságban és székeli közgyűléseken részt vevő kitünő megfigyelőképeségű író szívesen időzik memoárjaiban a háromszékeli nép vonásainak rajzolásánál. Végül kifejti: ez a szorgalmas és tanulni vágyó nép szétrajzik Erdély egész területén, hogy az értelmiség és gyakorlati pályák változatos mezején keresen boldogulást, és életerejével valósággal felfrissítse a megyék és városok közösségét.

Azért időztünk Újfalvi sorainál, mert az emlékiró felvázolta vonások — mutatis mutandis — sok mindenben érvényesek az ünnepelt személyére. Hiszen őt is Háromszék egyik félreeső falucskája, Sepsiszentkirály szülte (1919. szeptember 12.), Sepsibodok havasalji világa nevelte fel, s a sepsiszeki gyermekkor élményei látták el egy életre szóló útravalóval. Sok földijével együtt az ő édesapja is azt akarta, hogy fia „író s olvasó ember” legyen, s hogy tovább haladjon a tudomány birodalmában, a kolozsvári Unitárius Kollégiumba íratta. A gyakorlatias gondolkodású édesapja bizonyára azt remélte az első világhétség követő időben, hogy a legjobb, ha fia gazdasági képzettségre tesz szert. Ezért íratta később a brassói kereskedelmi középiskolába. Előképzettsége irányította aztán Imreh István lépteit 1940-ben a kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karára. Bölcsője után Kolozsvár vált később második hazájává, ahol pályája az értelmiség régióiba emelkedett.

Az igazi rendeltetés megválasztása nem volt részére egyszerű feladat. Hiszen Imreh István sokirányú tehetséggel áldotta meg a természetet. Belső elhivatottsága végül is a nevelői-tudományos pályára ösztönözte.

Itt is a változatok széles skálája kínálkozott számára. Egy egészen új történelmi helyzet, az 1944 után bekövetkezett nemzedékváltás, újabb és újabb lehetőségek más és más feladatok elé állították az éppen akkor végző, és a háború vilhárából szerencsésen kikerült Imrét. A kutatóasztal mellől először a vezető nélkül álló Acélárugyár igazgatójává nevezték ki a felkészült s jó szervező, a dolgozó nép ügyével már régebb rokonszenvező közgazdászt. Azután másfelé, a MÁGISZ szövetkezet egyik igazgatójává szölitják a feladatok, hogy a közellátási nehézségeken-gondokon segítsen. Közben az akkor szervezett Bolyai egyetem Erdélyi Tudományos Intézetében dolgozik először tanársegédként, majd vezető beosztásban, aligazgatóként.

A rövid tartamú feladatok és kiterők időszakában már eldőlt, hogy élete a tudomány pályáján fut majd tovább. A faluból jött, falukutatóként — először a „szociológia kutatóeszközeivel fegyverzetten” — merül bele a fiatalember a bálványosváráljai és a székely faluhelyek, a földműves nép életviszonyainak vizsgálatába. Első közleményei szülőföldjéről: a székely közbirtokosság, az itteni sajátos társadalmi képlet, a munkavállalás kérdéséről szólnak. Szociológiai kétszültsége és érdeklődése életre szólóan el fogja kísérni. És ebben nemcsak gyermekkori élménye, hanem az igazi mester, a népszerűtől fűtött, szenvedélyes társadalomkutató és szuggesztív erejű professzor, Venczel József is szerepet játszott. Ha a továbbiakban Imreh István pályafutásában a szociológia tudományos értelemben mellékszakká változott, annak tematikája és módszertana végigkísérte egész életén, és jótékonyan termékenyítette a főcsoport irányául választott történettudományi munkásságát is.

Maga Imreh beszél el, hogy miként vált élethivatásává a história: „Kelemen Lajos [...] volt az, aki megszédített a história varázsával, félelmetes tudásával. Azután rengeteget segítve, mondhatom, hogy életem első nagy iskolája volt a történet tárgyat illetően.”

Igaz, hogy a fiatalon egyetemi előadótanárnak kinevezett Imreh Istvánnak eleinte az öt diplomával útra bocsátó karon kellett tanítania, de kinevezése az Akadémia Történeti Intézetbe és a Bolyai Tudományegyetem történelem szakára (1950) végleg arra determinálta, hogy Imreh István Klio szolgálatába szegődjön. Egyetemi munkájának területe másfél évtizede az egyetemes legújabb kor. Imreh István a történelem katedra legsikeresebb nevelőgyéniségei közé tartozik.

Az egyetemen dolgozók alapmunkája az oktató-nevelő munka lévén, örökös a küzdelmük azért, hogy a lelkük mélyén melengetett tudományos ambíciójuk ne maradjon mostohagyerek. Közöttük van Imreh István is. Gazdag és sokrétű tudományos tevékenysége kialakulásában az új iránt érzékeny szellemiségének, egyéni ambíciójának, nagy munkabírájának egyaránt nagy szerepe van. Tudományos és tudománynépszerűsítő munkásságának mintegy kétszáz címet tartalmazó jegyzéke öt önálló könyvet és füzetet, számos tanulmányt és cikket tartalmaz, amihez hozzá kell számítanunk a szerkesztésében megjelent két tanulmánykötetet is.

Közel négy évtizedre visszatekintő munkássága központjában Erdély újabkori története áll, pontosabban a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető átmenet időszakára. Azon belül az erdélyi magyarság sajátos hajtása, a székelység története foglalkoztatja. Diák kora óta folyó kutatásai során tanulmányaiban és cikkeiben vizsgálta a székely falu fejlődését, állattartását, szőlőnevelését, társadalmi rétegződését, belső rendjét. Pataki Józseffel írt nagy tanulmányában tért ki Udvarhelyszék mezőgazdasági fejlődésének 1570—1610 közötti időszakára.

A most megjelent *Erdélyi hétköznapiok* két, tárgy körünkbe vágó kötetet kiemelkedő jelentőségű. Az első a Tudományos Könyvkiadó induló gazdaságtörténeti sorozatában látott napvilágot *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején. Adatok a XVIII. század végi és XIX. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról és a parasztföldek kisajátításáról* (Bukarest, 1956) című. Benne a szülőföld élménye és hagyománya, a levéltári kutatások és marxista elméleti felkészültség egységében főleg a hajdani Mikó-birtok majorsági termelését boncolgatja, s azzal szoros összefüggésben megeleveníti székely szabadparaszt földijeinek elkeseredett harcát a létért, szabad legeltetésért és erdölésért.

A *rendtartó székely falu* című forráskiadványban Imreh a székely falu egyediségét vizsgálja, azét a faluét, amely zártságával és a társadalmi rend jellegénél fogva sajátos életformának volt a hordozója. A XVIII—XIX. század időszakából ilyen munkával nem rendelkezünk. Szinte töretlenül élt itt tovább az ősi faluközösség, a maga belső életével. Könyvében Imreh nemcsak kutatói leleményből vizsgázott jelesre, hanem mint történétíró is. Egyetlen, amit a kritika megemlíthet, hogy értékes könyvében nem aknáztá ki az anyagban rejlő gazdaságtörténeti lehetőségeket. De az, ami innen hiányzik: a faluközösségek életének tartópillére, a termelő-dolgozó közösség munkája más tanulmányaiban-cikkeiben bőségesen megtalálható.

Ebben a közösségben azonban arra is kell utalnunk, hogy a több értékes munkaerőt lekötő székely történetben elért eredmények nem homályosíthatják el bennünk a megoldatlan kérdéseket. Imreh István tudatában van annak, hogy nemzeti-történetírásunknak csak egyik főkérdése a székely történelem. Ezért az erdélyi magyarság legegységesebb tömbje mellett fáradhatatlanul kutatnia kell társaival együtt a romániai magyar nemzetiség *egészének* múltját. Gazdaságtörténeti vonalon különösen az ipartörténetben jelentős a hozzájárulása. Több kisebb írás után egy román nyelvű szintézisben összegezte az erdélyi manufaktúrák múltja kutatásában elért eredményeit (*Despre inceputurile industriale capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. București, 1955). Ismételten visszatért munkáiban az első kolozsvári gépgyártó, a hírneves Rajka Péter munkásságára. Ebből azonban ez ideig monográfia nem született.

A modern történetírás az utóbbi évtizedekben sokat tökéletesedett módszereiben. Hagományos segédtudományait újak gyarapították. Ezek sorában a történeti statisztika az, amely talán leginkább segít, hogy egzakttá tegye a tipikusan humán jellegű történettudományt. Az „histoire quantitative” célja az, hogy mérve és számolva rajzolja fel a múlt erővonalait, a gazdasági nyomatékokat, a társadalmat-államot alkotó tömböket, osztályokat, rétegeket, a tájbeli, történetiségbeli életegységeket. A történeti statisztika és történeti demográfia megszületésében országosan úttörő szerepet vállaló kolozsvári történészkör tagjai közül jelentős Imreh érdeme, aki előképzettsége révén mindjárt sorompóba állt. Pataki Józseffel és Csetri Elekkel együtt közölt fontos tanulmányokat.

Erdély újkori történetének kutatója elkerülhetetlenül vallomásra kényszerül 1848—49 kérdésében. Imreh erre az elvárásra a székelyföldi 48 témáival válaszolt.

Szélesebb, egész Erdély, Románia, sőt Délkelet-Európa forradalmának perspektíváját vizsgálja fel a román—magyar közös múlt körébe vágó több Balácskóközpontú tanulmánya. A román—magyar történeti vegyesbizottság II. ülészakán Ștefan Pascuval és Kovács Józseffel referátumot mutatott be a közép- és kelet-európai államok agrárpolitikájáról a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában, amely mindkét nyelven megjelent.

Imreh István már mintegy két évtizede társszerzője több, országos vállalkozásból született történeti szintézisnek, így az *Istoria României* című traktátus III. kötetének és a magyarul is megjelent *Istoria Transilvaniei*nek.

Ha egyéni kutatásai csaknem kizárólag Erdély története körébe is vágnak, egyetemi oktatói munkája rendjén kitekint az emberiség egész új- és legújabbkori történetére. Az egyetemes újkori történet 1870—1914 közti szakaszáról egyetemi jegyzetet publikált, részt vett a korszakról készített szöveggyűjtemény készítésében, és egyik szerzője a *Történeti kronológia* (Bukarest, 1976) jelenkori részének.

A méltatónak el kell azt is mondania, hogy Imreh barátunk társadalmi hasznosságát nemcsak könyvein, tanulmányain, nevelőmunkáján és közösségi tevékenységén mérhetjük le, hanem gazdag közírói-publicisztikai közleményein is.

Miközben a történelem tárgyköréből közölte tanulmányait, szíve mélyén rejtett vágya maradt, hogy második szakjából, a szociológiából is vizsgálzzék a nyilvánosság előtt. A *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánykötet összegyűjtésével és szerkesztésével, ahogy ő mondja, „a staféta törvénye” értelmében, „a monografikus társadalomrajz elkötelezettjeként” adta át tudását, tapasztalatait az utána következőknek, és kapcsolta össze az ide kötődő fiatalabb generációt.

A Kriterion Könyvkiadó munkaközösségének figyelmessége, hogy most előtűnik fekvő tanulmánykötetének megjelenését Imreh István 60. születésnapjára időzítette. Így válik az *Erdélyi hétköznapiak* (Bukarest, 1979) kinyomtatása ünnepi alkalmá. Benne: a szerző eddigi munkásságának mintegy summáját találja együtt az olvasó. Azokat a tanulmányokat, melyeket mint édes gyermekeit évtizedekig óvta-alakította. Kedvenc témáit rakta itt csokorba, élén a „múlt időben” élt székelyekkel. De az olyan tanulmány, mint *A bereckiek moldvai kapcsolatairól*, már a magyar—román közös múltból elhangzó hitvallás. Az 1750—1850 közötti évszázad tanulmányainak időkerete az a korszak, amely a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet, a hagyományos-elhaló régi helyett az új polgári világ születési szakasza.

Erdély népei, társadalmi erői rohannak a forradalomba. A forradalom és szabadságharc pedig kitermeli a maga gyermekeit, az élre dobja Gábor Áront, a változáson munkálkodó ágyúöntő ezermestert. És megszületnek az 1840-es székely hadilapok, a forradalmi ellenállás politikai-propaganda fórumai. Együtt tehát a tanulmánykötetben az eddigi életmű sok jellemző darabja és témája: székely társadalomtörténet, vajdú polgári rend, 1848, történeti statisztika. S mindez nem akármilyen színvonalon, hanem elmélyült kutatásra építve, a modern történettudomány módszereivel és vonzó formájúvá varázsolva-kiművelve.

Életrajzokat és nem életművet értekel a pályatárs. Közös mesterünk, Kelemen Lajos talán leghűségesebb követője, Szabó T. Attila szokta mondani: az alkotás legnyugodtabb éve a 60. esztendő után következnek. Ehhez a helytálláshoz kívánunk Imreh István barátunknak erőt-egészséget! Vállalásához annak, ami sors és történelem.

Csetri Elek

Őszinte köszönettel

kell kezdenem. Köszönettel a *Korunk* szerkesztőségének, hogy alkalmat teremtett erre a találkozásra. Hálás vagyok Gáll Ernőnek, Herédi Gusztávnak, Csetri Eleknek, Egyed Ákosnak, Garda Dezsőnek a biztatást sugárzó meleg, nehezen feleldhető szép szavakért. Illesse köszönet a Kriterion-könyvek szerkesztőit is, akik mindent megtettek azért, hogy a rendet tartó faluval, erdélyi hétköznapiakkal ne csak a magam gyönyörűségére foglalatostkodjak, hogy vizsgálatódhassak azzal a gondolatokkal: annyi felelősséggel élő erdélyi írástudó nyomába lépve, magam is válhatok szolgálatot.

A mai mérlegkézsítők kettős számadásra kötelezetten kell vallomást tennem. Magamról kellene elmondanom, miként sáfárkodtam azokkal az erővel, amelyeket népemtől, társadalomtól jussoltam, és számvetést kellene bemutatnom arról, hogy miként gazdálkodtam a szellemi életünkben nékem jutott közföld-parcellával: históriánkkal. Nehéz feladat. Hadd kezdjem emlékezéssel. Majd fél századdal ezelőtt álltam falumbeli öreg határőrkatona rendbéli székelyek elé, akik nevében Fodor Feri bácsi kötelezett arra, hogy első középiskolai évem bizonyítványát, a kolozsvári értesítőt bemutassam. Tanúsítanom kellett tucatnyi férfiember előtt, akik maguk közül valónak tekintettek, hogy miként is vizsgáztam szorgalomból, helytállásból. Ma ismét ennek a hajdani közösségnek a melegét

érezem felém sugározni, és ugyanúgy érzem jogosultnak a közösség számadoltató szigorát.

Mint nemzedéktársaim, jómagam is bőven jussoltam útravalót. A székely faluközösség, Sepsiszentkirály és Sepsibodok beszélni, énekelni tanított és értékrendet szabott elém. A családi hányattatás éveiben Tövisen a céhbéli kézművestől önmaga és munkája megbecsülését tanultam; Marosújváron, Talmácson pedig a gyárbeli munkás erejét, forrongó keménységét vehettem át mint rámhagyományozott örökséget. S hoztam a nagyszülők, szülők tanítását: hogyan tegyek különbséget a jó és a rossz között. Igen sokat adott az iskola is. A kolozsvári unitárius kollégium a szellem szabad szárnyalásának szépségeire, a brassói pedig a közszolgálat kötelezettségére ébresztett rá. Itt kaptam meg tanáraimtól a társadalmi felelősségre rádobbantó irodalmat és az ÁGISZ-mozgalomban a népért cselekvés első kísérletének örömét.

A kolozsvári egyetemi években a múlt, a história felé olyan vezérlőre találtam, mint Kelemen Lajos, s a jelen vizsgálatával Bálványosváralján a falukutatással eljegyződve olyan tanítóra, mint Venczel József. A háborús években pedig abból is leckét vettem, hogy megtalálható-e az elembertelenedés tájain a határkő, hiszen ebből a tárgyból is naponta kellett vizgát tennem.

Az első tudományos közösség — az Erdélyi Tudományos Intézeté — olyan értelmiségiek, kutatók közé fogadott be, mint amilyen Szabó T. Attila, György Lajos, Juhász István vagy későbbben Gaál Gábor. Ezekben az években életre szőzőan elkötelezetté tett a szocializmus hite s az emberre szabottabb társadalom építésének önként vállalt gondja. Szólhatnék a Levéltárról, az Egyetemről, azokról, akikről, fiataitól, időt töltöttebbtől, gazdagodott az útravaló, s növekedett az adósságteher. Ekkor azonban már a törlesztés időszakához is elérkeztem.

Igaz, más útravalót is jussolnom kellett. Leckét kellett vennem az emberi természetből, tanulnom sokat magam és mások esendő voltáról, a körülmények sajtó, sokszor torzító erejéről. Végezmem kellett meg nem köszönt, túl gyorsan feledett, vagy kevés értelmű munkát, vesztegetni időt, jószándékot. Küzdenem kellett lehetőségekért akkor, amikor már építkezni kívántam, s óhatatlanul ütköztem én is meg nem mértésbe, s kerültem szembe elvekkkel, emberekkel.

A percepció volt azonban a nagy summát kitevő, az erogáció rovatának ismertetéséhez hozzá sem merek kezdeni. Ahol számottevőbb a bevétel, ott ugyanis inkább szándékra, törekedésre találok. Olyanokra, mint amilyen az a Goethétől szavakba öltöztetett parancs, hogy „igyekezz megtenni a kötelességedet, és meg tudod, mi lakozik benned! De mi a kötelességed? Az, amit a hétköznapiak követelnek.“ A kiadások rovatába ezért jegyezhettem sokszor nem is eredményt, csak jószándékú igyekezetet arra, hogy tegyek valamit, amit korom és közösségem a hétköznapiak rendjén megkövetel.

Tudtam-e törleszteni valamit abból a sokból, amivel népem és társadalmam megajándékozott? Csetri Elek olyan baráti szeretettel és bőkezűséggel mérte ki nekem a nyugtatványokat, hogy az talán egy kicsit megnyugtathatna, a hat évtizedről számot adva is elringathatna. Elégedetten nyugodni, sajnos, nem tudok, hiszen ma már mind tisztábban látom a kötelességek sokaságát is. Tartozom még a magyar nemzetiségi önismeretét jól szolgáló históriával. Szükséges tanitanom, hogy szabadulnunk kell a régítől, az avulttól, a hátrahúzódtól, de kell menekülnünk a múlthoz is, hogy megkapaszkodhassunk a minket jellemzőbe, a hagyományokba, az elszürkültéstől, az elvesztéstől menekítőbe. Többel kell hozzájárulnom a kisműzött, a javakból kevesebbet jussolók, az életben nagyobb bizonytalansággal, félelemmel élő emberek pártján álló históriához. Tartozom a helytálláshoz szükséges, emberi méltóságot alapozó, önértéktudatot adó történelem sok fejezetével, az elnyomás elleni szakadatlan küzdelem rajzával, a kudarcok tanulságának, a sikerek lelket megerősítő örömeinek átadásával. Egyszóval: passzív a mérlegem.

Nem is olyan régen B. Nagy Margit pályaképét vázolván Jakó Zsigmond tette fel neki a kérdést: Hogyan tovább? Nos, engem súlyos gondok elé állítana ez a kérdés. Őszönösen talán azt felelném rá, hogy bár csak azt az ütemet, azt a szintet tartva, értékrendet őrizve, amihez valahogyan már eljutottam. Sajnos azonban tudom, ez nem elegendő.

Hadd maradjon hát kimondatlan, belső gondként, teherként hordozott és az életnek mégis értelmet kölcsönző a jövőre vállalt feladat. Váljék viszont kimondottá a nekem ajándékozott szép ünnepért kijáró hála, a köszönet azért, hogy tartozok valahová, ahol a gyorsan múlt időben ily szépen kikerekedő évfordulón számadásra kötelezettként megjelenhettem.

Imreh István

a dalnokverseny

KORUNK
PRÓZÁJA

ó, már csaknem egy éve, hogy sor került a dalnokversenyre, mondta a várúr, magához intette az egyik szolgát, s valamit a fülébe sűgött, mire amaz ismételt mély hajlongások közepette gyorsan eltávozott.

hihetetlen, mondotta az öreg. én meg rögtön felkerekedtem, amikor a nevezetes dalnokverseny híre a fülembé jutott. jobbával

beletúrt kissé elhanyagolt szakállába, s eltűnődve, mereven pillantott sebes, dagadt lábára, ősz fejét csóváltatva. hihetetlen, ismételte fáradt hangon, aztán tompán ejtette ki a szavakat: nagyon messziről jövök, a távoli Erdélyből. az út hosszú volt, és koromat tekintve rendkívül fárasztó. voltaképpen ezért érkeztem csak most ide. hát, ez sajnálatos, mondta a várúr, de mi igazságosak vagyunk, és mindenkinek egyenlő esélyt biztosítunk. jelentkezzék talán a következő dalnokversenyen. és arra mikor kerül sor, kérdezte az öreg.

ezt még nem döntöttük el, de hozzávetőleg öt-tizenöt év múlva, mondotta a várúr.

az öreg egy pillanatig morfondírozott, aztán így szólt: attól tartok, hogy nem várhatok ennyi ideig.

a várúr figyelemmel mustrálgatta az öreget. meglehet, hogy igaza van, mondotta, de azonnal bátorítónan megveregette az öreg vállát, mintha sajnálta volna, hogy ezt mondotta.

az öreg, aki őszintén sajnálta, hogy zavarba hozta a várurát, sűrűn elnézést kért, és restelkedve elfordította a tekintetét. nézegetni kezdte a terem falain a nagy freskókat, amelyeken minden ábrázolt jelenet középpontjában a várúr állott; lát-szólag régebbi freskókra pingálták őket, s ezek némely helyen még halványan áttetszettek. az öreg hirtelen félbeszakította a freskók szemlélését, amikor meghallotta a szolga harsány hangját, aki tiszteletteljesen valamely személy érkezését jelentette be. kíváncsian fordult az ajtó irányába, és figyelemmel nézett a közeledő, kissé túlméretezett, de gondosan ápoltt férfira, akinek gömbölyű, duzzadt arca ragyogott a hájtól és a kifejezéstelenségtől.

a férfi fejét három dús, körkörös elhelyezett babérszőrű övezte, kezében pedig lantot tartott, amelyet felemelt, és gyöngéden a mellére szorított, miközben diszkrét, kifogástalanul begyakorolt meghajlással üdvözetét tolmácsolta. testalkata ellenére feltűnően könnyed volt a járása, s ugyanakkor biztos és öntudatos is.

ez, amint az öreg megállapítani vélte, olyan ember járása, aki bármilyen helyzetváltozás esetén biztosan áll a talpán.

ez Walther, a díjnyertes győző, odaadó, serény és fáradhatatlan dalnok és vitafél, szólt a várúr az öreghez, s míg jobbával az öregre mutatott, Waltherhez fordult: ez pedig...

általában Klingsornak* neveznek, mondta az öreg.

Klingsor, csodálkozott a várúr, és hosszabb szünet után, miközben gondolataiba merülve, félig lehunytt szemmel ült, feloldódott mélységes eltűnődésének merevségéből, s így szólt: persze, persze, azt hiszem, hallottam magáról. de már nem emlékszem pontosan, hogy jó vagy rossz értelemben, ám ez könnyen kideríthető.

* Klingsor, a bűvös dalnok, mondai alak. Egyes adatok szerint Erdélyből származott, és részt vett a wartburgi dalnokversenyen. Alakja Novalis, E. T. A. Hoffmann és más írók műveiben is felbukkan.

a várúr ismét magához intette a szolgát, és valamit újra a fülébe súgott, mire az bólintott, és szó nélkül elhagyta a termet egy hasadékon át, amely néhány pillanatra a falban keletkezett, s a szolga mögött azonnal bezárult.

hogy maga Klingsor-e vagy sem, annak nincs jelentősége, mi ugyanis nem teszünk különbséget, mondotta a várúr. és hogy jó vagy rossz emlékezetemben őrzöm, az rögtön kiderül. de mindez alapján véve érdektelen. amint már mondtam, mi igazságosan járunk el, és mindenkinek egyenlő esélyt biztosítunk.

az út hosszú volt, hosszú és fárasztó, mondta Klingsor, mintha semmit sem hallott volna a várúr eddigi szavaiból.

ez pejsze nagyon sajnálatos, mondta a várúr.

micsoda, kérdezte Klingsor.

a várúr leintette. hagyja a mélabút, mi sok mindent megértünk, szólt mosolyogva, és jelt adott Klingsornak, hogy lépjen közelebb. miközben aztán felpillantott a szolgára, aki éppen kivált a falból, és gyors léptekkel áthaladt a termen, tovább beszélt Klingsorhoz: hát csomagolja ki a hangszerét, s ha elbűvölőbben játszik, mint Walther, megsemmisitem a verseny eredményét, és magát nyilvánítom a dalpárbaj jogos győztesének.

ebből láthatja, milyen becsületes várurunk szándéka, szólt Klingsorhoz futólag a szolga, majd hosszasan és buzgólkodva sugdolózott a várúrral, aki a titkos beszélgetés közepette le nem vette a szemét Klingsorról, és jelentőségteljesen bólogatott.

kezdhetjük tehát, mondotta végül a várúr. és Waltherhez meg Klingsorhoz fordulva, felkérő kézmozdulattal így szólt: induljanak le nyomban a várhegyen. az ablakból majd jelt adok, mikor kezdődhet a versenyfutás fel a hegyre.

Klingsor úgy tett, mintha fel akarna állni, de mégis ülve maradt a széken, szükség van erre, kérdezte.

bár nagyvonalúak lehetünk, kivételt nem tehetünk, mondta a várúr.

Klingsor a vállát vonogatta.

sajnálom, de ez majd jelentősen befolyásolja a végeredményt, szólt a várúr.

ezen már nem lehet változtatni, mondta Klingsor, s újra csak a vállát vonogatta. nos rendben, ha így akarja, mondta a várúr, és felszólította a két résztvevőt, helyezték lantjukat a mérlegre, amelyet a szolga időközben behozott. s hogy a lantok megmérettetését személyesen ellenőrizhesse, a várúr megparancsolta, hogy vigyék őt székébe a mérleghez.

a szolga most arra kérte a résztvevőket, álljanak rá felváltva egyedül és lantjukkal együtt a mérlegre, majd mindegyiket a másik lantjával, és végül mindkét résztvevőt lemérte együttesen, előbb lantok nélkül, majd azokkal együtt.

hogy a lantja könnyebb, az szintén sokat nyom majd a latban, szólt a várúr fejcsoválva Klingsorhoz, miután a művelet befejeződött.

azt hittem, mondta Klingsor, hogy a lantjátékban mérkőzünk meg egymással.

épp ez az, mondta a várúr. melyik kötelező dalt akarja most előadni.

kötelező dalt. erről sosem volt szó, csodálkozott Klingsor.

nem a mi hibánk, ha erről nincs tudomása, mondta a várúr.

és melyek volnának azok, hátha tudok véletlenül egyet közülük, mondta Klingsor.

a nap felragyog hajnalpirban, vörösen csillog a hajnalfény, a láthatáron hajnal hasad, az új nap arany sugarában, a hajnal vörösen világlik, hajnali fényben új nap ébred, a nap új ragyogásra kél, világító fény a láthatáron, mondotta a várúr.

egyetlenegyét sem ismerek, mondta Klingsor.

nos, akkor tulajdonképpen már félbe is szakíthatnánk a versenyt, szólt a várúr, de nem akarjuk elbátortalanítani.

szép, mondta Klingsor, habozás nélkül kézbe vette lantját, s dalba kezdett.

amiközben Klingsor dalolt, a szolgálók egyenként halkán beléptek a terembe, de

lassan az összes várlakók odagyűltek, végül még a freskók alakjai is leszálltak, és lélegzetviasszafojtva hallgatták az öreg hangját.

amikor Klingsor befejezte, mindnyájan hangosan tetszésüket nyilvánították, s egyhangúlag azzal a kéréssel ostromolták, adjon elő más dalokat is, ezért nem tehetett mást, engedett a lelkes hallgatóság unszolásának. az öreg így csaknem négy óra hosszat dalolt megszakítás nélkül, a teljes kimerülésig. a váratlan siker azonban szinte elszédítette.

miután Klingsor végül lankadtan félretette lantját, a várúr intett a jelenlevőknek, hogy hagyják el a termet. ő maga felemelkedett, lassú, súlyos léptekkel Klingsorhoz közeledett, két lépésnyire megállt előtte, fejét enyhén hátravetette, s összehúzta a szemét, közben pillantását egy állandó pontra szegezte, amely látszólag jóval túl volt a fogalmak világának határán.

valóban nagyszerűen játszott, szólt a várúr fojtott hangon Klingsorhoz egyetlen hibája az volt, hogy lantjátékát saját dalával kísérte. ezt a hibát, persze, magasan pontozzuk majd.

Klingsor egy pohár bort kért, amit az egyik udvarhölgy azonnal oda is nyújtott neki. látja, folytatta a várúr, a saját dalát mindenki tudja lanton kísérni, ez olyan tény, amelyet a maga példája ismételtén igazolt. ha azonban dal és lantjáték egyetlen előadásban egyesül, akkor az mindig csak fél művészet, s akkor is csupán a legszerencsésebb esetben. a várúr Walther felé bólintott, és jelt adott neki, hogy vegye elő védőtökjából és tartsa készenlétben lantját. amikor Klingsor a lantot megpillantotta, álmélkodva és értetlenül hol Waltherre, hol a várúrra, hol a lantra tekintett.

be van játszva a nagy témára, s ehhez elegendő egyetlen húr, mondotta a várúr. több húr csak gyöngiténé a koncentrációt.

a várúr e szavak után öt nyers tojást kért, amelyet cukorral, vörösborral és növényi nedvekkel egy aranyserlegben összekavart, s aztán egyetlen hajtásra kiitta.

hogy mi a fél művészet ellentéte, szólt a várúr Klingsorhoz, azt megmutatja most nekünk Walther, miközben lantján kísér egy dalt, amelyet természetesen nem ő ad elő, de amelyet oly tökéletes belcéliséssel kísér, hogy azt az általános benyomást kelti, mintha a sajátja volna.

Klingsor még mindig Walther lantjának szemlélésével volt elfoglalva, ámuldozásából nem tudott felocsúdni.

a várúr hirtelen fülsiketítő dalolásban tört ki, amelyhez Walther nagy hévvel csapkodta a lant egyetlen húrját.

az ablakpárkányokról fölrebentek a galambok, izgatottan verdesték a színes ablakszemeket, és kinn az oszlopos folyosókon számtalan lépés gyors távozása hallatszott.

Klingsor hét pohár bort üritett ki egymás után.

amikor Walther befejezte játékát, a várúr így szólt Klingsorhoz: most már el kell ismernie: a dalmokverseny lefolyása szerint maga minden tekintetben alulmaradt. s ha őszinte és igazságos akarok lenni, akkor kétségtelenül Walthert kell győztesnek nyilvánítanom.

ezután a várúr ünnepi lakomát hordatott fel, s Klingsort is arra kérte, vegyen részt. röviddel éjfél előtt, amikor az ünnepség elérte tetőpontját, a várúr Klingsorhoz közeledett, barátságosan megveregette a vállát, és így szólt: rendkívül sajnálom, de talán vigaszul szolgálhat, ha még egyszer arra emlékeztetem, hogy mintegy öt vagy tizenöt esztendő múlva újabb dalmokversenyre kerül sor.

Ritoók János fordítása

Egy látomás tükrében

Rám tekint, pártfogón
e század

JÓZSEF ATTILA

E szavak csak költői látomásként hatottak abban az időben, amikor József Attila leírta őket. Akkor a Szép Szónál dolgozott, de az ottani szerkesztőségi munka nem jelentett megélhetési lehetőséget is. A frissiben megjelent *Nagyon fáj* című kötete nem fogyott, a könyvnapon egyetlen vevő sem kérte az ott álldogáló költőt, hogy szeretettel ajánlja és írja be nevét a megvásárolt kötetbe...

Tragikus halála feléje fordította az emberek „pártfogó” tekintetét. Ahol csak lehetséges volt, irodalmi megemlékezéseket tartottak tiszteletére. Aránylag elég hamar, már 1940-ben kiadják összes verseit és műfordításait. Két év múlva a kötet újabb kiadására került sor. Ezután csend következik, a háború elnyelt mindent. József Attila verseiből a börtönökben és a szögesdrótok mögött szenvedők merítettek bizakodást, reménységet.

A fegyverek még nem némultak el, de a már felszabadított területeken megindult a József Attila iránti tiszteletadás, és felragyogott pártfogóinak a tekintete. Nagyváradon — a KISZ kezdeményezésére — már 1944. december 3-án József Attila-émlékünnepélyt tartottunk. Kolozsváron megjelent a *Döntsd a tőkét, ne sír-
ránkozz* című verseskötete (felelős kiadó: Jordáky Lajos). Jellemző, hogy akkor még se vasút, se posta nem működött, de az ifjak már december elején Nagyváradon is terjesztették ezt a kötetet.

Alig egy évvel később, Cserépfalvi-kiadásban is megjelent a *Döntsd a tőkét* című kötet, s ebben olvashattuk először nyomtatásban József Attila *Lebukott* című versét.

Csak 1945 elején kerültem vissza Kolozsvárra. A Józsa Béla Athenaeum vezetőségének megbízásából a többi között az is feladatom volt, hogy az üzemekben szervezzék szavalókorust, énekkart és különböző irodalmi előadásokat. Természetesen József Attila népszerűsítéséről sem feledkeztem meg. Egyszer egy ilyen népszerűsítő előadáson — az akkori Unirea Gépgyárban — megkérdeztem a hallgató-ságtól, tudják-e, ki volt József Attila. A kérdésre senki sem válaszolt. Amikor Ady Endréről kérdeztem ugyanazt, akkor több mint tizen emelték fel a kezüket. Petőfi Sándorról viszont mindenki tudott. Elmondtam, hogy Balatonszárszón, ahol József Attilát eltemették, a költő nővére megkérdezett egy öreg nénit, hogy miért látogatja meg minden vasárnap azt a sírt. Azért, kedveském, mert azt mondják a faluban, hogy lángesze volt, mint Petőfinek, és verseket írt. Verseiből mindjárt el is mondtam néhányat, melyekben a szegényekről és a munkásokról szólt.

Nem tudhattam, hogy mennyire sikerült akkor a vasmunkások pártfogói figyelmét József Attilára irányítani. Viszont amikor legközelebb dolgom volt a gyárban, Gáll Kálmán, a szakszervezet elnöke egy kalapácsot és egy harapófogót adott át nekem: „Nézd, ezt neked csináltuk a József Attiláért.”

1945. december 2-án a Magyar Népi Szövetség bukaresti tagozata rendezett József Attila-émlékestet. Az Írószövetség részéről Mihai Beniuc beszélt. Addig csak arról tudtam, hogy József Attila román verseket fordított magyarra, s akkor először hallottam román nyelvre fordított József Attila-verset is.

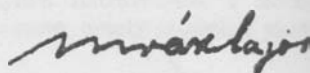
Azóta viszont gyarapodtak az évfordulók, megnőtt a versmondók, a versfordítók, valamint a József Attila-kötetek és a József Attiláról írt könyvek száma. Lehet, hogy apróságoknak tűnik, de a rengeteg irodalmi vitában, a költészettel kapcsolatban írt cikkeken József Attila neve majd mindig jelen van. A *Korunk* múlt évi 9. számában, a költészettel kapcsolatos három kérdésre válaszolva, 14-szer fordul elő a József Attila neve. Egy előző számban viszont Rab János biológus, aki a biológia tanítását nyelvtanításnak is tekinti, ezzel az idézettel zárja igényes írását: „ez a mi munkánk; és nem is kevés”. Nem írta oda a költő nevét, tudta, hogy úgyis tudjuk. Kenéz Ferenc viszont egy nyolctagú családról ír a *Munkás-*

életben. Jolán, a család egyik tagja, sokáig nem szerette a nevét. Akkor szerette meg, amikor megtudta, hogy József Attila nővérét is Jolánnak hívták. Apró tükrözései ezek egy költői látomásnak.

Ebből a szempontból a versfordítások még beszédesebbek. Nem tudhatom, hány nyelvre fordították és fordítják József Attila verseit. A nálunk megjelenő fordításokról és kötetokről sem tudnék pontosan számot adni. Ez ideig 26 román költőről tudok, akik foglalkoztak a József Attila-versek fordításával. A legtöbb verset Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu és Eugen Jebeleanu ültette át románra. Összesen több mint 150 verset.

Bizakodjunk hát a jövőben.

Ez a — pártfogó? — század, József Attila 75. születésnapjától számítva is, még hűsz esztendeig tart.

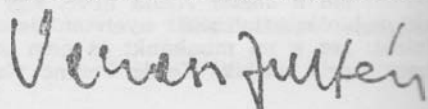
Tudatomban mindig fiatal

Csodálkozva, hitetlenkedve hallottam, amikor meghívtak a születésnapjára ünnepségre, hogy Létay Lajos már hatvanéves; te jó ég, mikor telt el olyan sok idő ama másik ünnepség óta, amelyen megismertem?

Fenyődeszkából ácsolt, fenyőgallyal díszített emelvényre lépett fel — télikabátban, ezt fontos megjegyezni — a fületlen tornateremben, hogy amint egyik tanártársa bejelentette, felolvassa „saját” ünnepi versét; elakadt lélegzettel figyelttem, mert sose láttam még költőt (csak képen, amint egy klasszicista lépcsőzet kőpárkányán szintén a „saját” versét szavalja), és szemem, fülem emlékezete tökéletesen megőrizte vékonyka kis alakját, ismerős aranyosszéki árnyalatokba futó hangját, tanárosan tagolt beszédét s versének muzsikáját; fogalmi memóriám kevésbé fejlett, sehogyan se tudom már, a Kollégium utolsó karácsonyfa-ünnepén történt-e mindez, avagy a belőle lett — már csak egy számmal jelzett — középiskola első téli-ünnepségén; mindenesetre a negyvenes évek legvégén kellett járnunk.

S talán mégis karácsonyfa-ünnep volt, mert Létay a *Csenget az angyal*-t olvasta, amely később — nem szelleme, hanem szóhasználatá miatt — jóval kevésbé lett volna lehetséges; magam előtt látom az enyhe izgalomtól vagy a hidegtől kipirult arcát, tollforgatáshoz finomodott kezét, benne két füzetlap alakú papíron a verssel, s egérszürke télikabátja valamivel sötétebb szürke, keskeny bársonygallérját; meghatott ez a gallér, valahogy kislány volt és szemérmesen szegényes (abban az értelemben szemérmes, hogy mintegy titkolni igyekezett saját szegényességét), holott én a költőket holmi krózosoknak képzeltem, vagy legalábbis anyagi gondok fölött állóknak; az emelvényre lépett költőről, télikabátja kislány bársonygallérjáról leritt a gond, a küzdelmes hétköznapi élet, s verséből is ennek a levegője csapott meg. *Csenget az angyal* — mondta, de az derült ki belőle, hogy az angyal tulajdonképpen az édesapánk, aki egész éven át dolgozik, hogy karácsonyra új ruhát vegyen nekünk; hiányzott ebből minden csillagos, gyertyafényes, háromkirályos, betlehemes poézis, és mégis poézis volt — olyan igaz poézis, hogy könnyű szökött tőle a szemembe.

Ennek a könnynek a lencséjén át látom azóta is Létay Lajost. Tudatomban mindig fiatal, s mindig a küzdelmes hétköznapi élet, a napról napra megújuló gond és felcsillanó öröm költője; s mindig az a bársonygalléros, kislány, vékonyka tanár is, aki aztán a következő félévtől magyar irodalomra kezdett tanítani bennünket, s aki alig magasodott ki egy fejjel közülünk, második vagy harmadik gimnazista diákok közül, de talán éppen ezért lelkiileg is közel állt hozzánk. S nem szüntem meg ilyennek látni — és ilyennek akarni látni — őt akkor sem, amikor gondja és öröme egyre magasabb szinteken vált közösségi gondná és közösségi örömmé.

Véleményem szerint...

Kedves Edgár!

Levélben fordulok Hozzád (noha nem szokásom e rovat keretében), úgy vélem azonban, hogy a levél közvetlenebb hangján inkább szót értünk majd *közös gondjaink* megvitatásában. A két kiemelt szó arra emlékeztetne, hogy *Táj és nép* című köteted így dedikáltad nekem: „Herédi Gusztinak közös gondban (s mely egyetértésben) szeretettel.“ Akkor még nem gondoltam (bizonyára Te sem), hogy kedves soraiddal (főleg a zárójelbe iktatottakkal) mit váltasz ki. Talán eszem ágába sem jut e levél megírása, ha nem egymás után olvasom el *Szolgálatban* és *Vargyasi változások* című, mostanában megjelent könyveid is, s ily módon (kissé meglepően, de nem váratlanul) nem áll össze számomra problémafőlvetésedről, valószínűségről az eddighez képest egyégesebb és — hadd tegyem hozzá — elgondolkoztatóbb kép. De vegyük csak sorra.

A Napoca szállóról, az előtte elterülő térről s az onnan induló Rákóczi, Türr István, Józsa Béla utcákról írod: „A tájban mindenütt ott rejlik románok és magyarok, a nép, a valamikor már előttünk voltak, alkotó elődeink nyoma.“ Nos, írsz az írókat és egyetemi tanárokat adó Cholnoky család egykor híres, sok faritkaságot rejtő kertjéről. Te is tudod (meg is írod), az utolsó bokorig kiirtották, miként a (másik írásodban említett) Central Áruház mögötti gíngkófát is. Xántus János írt róluk (magam is a *Kolozsvár felfedezése* keretében), hetekig nyomozott utánuk, hogy az értékes anyagot legalább szobrászok kezébe adja. Hiába. De (mint említetted) e tájon lakott Jancsó Elemér, Bartalis János is.

A szállódaról ezt írod: „a modern építészet remeke... hegyi parasztház ereztét és magastetejét mimeli...“ Engedd meg a kiigazítást: nem parasztházat, hanem fatemplomot mímel (nem jó ez a szó), a szálló törzse e templomok tornyának karsú fölüvelését jelképezte volna, ha... takarékoságból és a hamarabbi befejezés végett le nem „vágna“ az eredeti tervből négy emeletet. Amivel épp az elgondolás lényegétől fosztották meg; az éretöréstől, a fölnyurgulástól. Ugyanis az alja (a melléképületekkel együtt) elterped, de nincs meg a kellő magassága.

Ha pedig már a szállóknál tartunk, írjak a Belvederéről is. Te ugyancsak remekműnek tartod s beágyazod táj és nép viszonylatába, holott... Ez az alulról fölfelé lépcsőzetesen karsúsodó, napozásra szolgáló, tágas teraszokkal ellátott építmény a Mediterraneum jellegzetes képviselője, meleg tengerpartoké, napsütötte fürdőhelyeké. Óshazája a Riviéra, de tucatszám láttam ilyent az Adrián, a mi partvidékünkön vagy az Aranyhomokon. Most már döntsd el magad, mennyire illik a mi hívős Erdélyünk szívébe, a kincses város Fellegvására.

Több alkalommal is írsz az új negyedekről. Magam is új blokkházban lakom, az új építészet híve vagyok, el-elgyönyörködöm sok olyan pompás építményünkben, mint a brassói állomás, a nagybányai közigazgatási palota vagy Félix-fürdő új nagyszállója. Hanem az új negyedik emelésének ma már sok évtizedes tapasztalaton alapuló törvényei vannak. A toronyházak közt például megfelelő teret kell hagyni zöldövezetnek, játszótérnek, kocsiparkolónak, különben elveszik egymástól (s a lakóktól) a napot, a levegőt, a fényt. Kolozsvárt a Nyárfasor, a Györgyfalvi negyed szép, tágas, szellős, füves-fás körzet. De az új Monostoron már keskenyek az utcák, kevés a park, a játszótér. Nézd át az újságok lakáscsere-hirdetéseit, mennyi köztük a monostori, a más kerületekből származó hirdetőknak pedig visszaterő szövegük: „Monostor kizárva.“ Érthető.

Több helyütt szólsz a zöldövezetekről. Emlékszem rá, a negyvenes évek elején hányan támadták a sajtóban Kós Károlyt s a város vezetőségét, amiért a kis műcsarnokot a Sétáterre építette, s ezzel csökkentette a parkot. Azóta szüles utat vágta a Szamos mentén a stadionig, a Park vendéglő körül kiállítási termeket emeltek, a Kétvízközzel szomszédos ún. kispálya mellett kavicsot hordtak a gyepre, most pedig szálló épül a strandra. Az eredmény? Fele akkora már a Sétáter zöldje, mint valaha. S ez történik máshol is. A Szappan utcabeli kis parkot leaszfaltozták, s a Mărăști téri lakótelep tervezete többszöri átdolgozás után végül is olyanra sikerült, hogy ki kelljen irtani a harminc éven át nagy gonddal ültetett, ápolt parkot. S ezt akkor teszik, amikor az egész világ kiált a növényzet, a zöldövezet, a jó levegő után. Az embernek az az érzése, hogy építészaink, várostervezőink egy része sohasem olvas külföldi lapokat, nem nézi a tévét, nem hallgat rádiót.

De elég is a városrendezésből. Nem is foglalkoztam volna a kérdéssel, ha *Betontömbök a zöldben* című írásodnak nem ez volna a tanulsága: „Táj és nép harmóniája mindig helyreáll, ha a társadalmi fejlődés felelősei nem engedik a

műszaki konstrukciókat az ember s az emberiség fejére nőni.“ Ez elvben igaz, de látod, a gyakorlat nem ennyire egyértelmű. Mint kolozsvári ember, jól tudom, hatalmasat fejlődött az utóbbi évtizedekben a város, s előttem épül az új Monostor imponálóan gyors ütemben. Hanem az is tény, hogy megválaszolatlan kérdések is mutatkoznak.

Egyik jegyzetemben amellett érvelsz, hogy régi kastélyainkban, várainkban ne csak múzeumokat, képtárakat rendezzünk be, hanem menedékházról a csárdáig mindent. Ezzel is egyetértünk, de az élet komiszul cáfol. Ahol a műemlékben iskola, múzeum, agronómusház működik (Válaszút, Törösvár, Radnót, Árkos), ott az épületek gondozottak, épek, ahol viszont egykor vagy ma is állami gazdaság, gépállomás vagy tsz székel (Bonchida, Gerend, Kendilóna, Ózd, Vargyas), nagy kárt tettek, pusztulnak a pompás műemlékek. Egyszer pedig már föl kell vetni a kérdést, hogy Enyedszentkirálytól Kolozsborsáig és Gyaluig miért rendeztek be ezekben a hajlékokba annyira elmeigógyintézetet, örültekházat, szellemileg fogyatékos gyerekek iskoláját? Marosvécs, a *Helikon* írói találkozóinak színhelye esetében ez egyenesen kegyeletstértés. A legfőbb baj azonban az, hogy a sok esetben példás gondnal, nagy költséggel helyreállított műemlékek — minthogy zárt intézetek — hozzáférhetetlenek, nem gyönyörködhet bennük a nagyközönség...

Ezt írod a *Táj és nép* első cikkében: „nagyon nem szeretem azt a szikkadt lelket, aki fújja ugyan az egyetemet, tájékozódik könyvmérményeiben, tud mindennél, éppen csak légüres térben él, mert közvetlenül a maga környezetét, szülőföldjét, munkahelyét nem fogja föl.“

Uram bocsá, de én már ott tartok, szeretném, ha minél több ilyen szikkadt lelünk — magyarul szólva: világgolgárunk — volna. Napjainkra ugyanis vérszen megfogyatkoztak. Te is tudod jól, hogy bajos dolog a nagyvilágba kijutni, s hány könyv jön be onnan. Te sem tagadhatod, hogy sorainkban kevés az olyan ember, akinek módjában állna vigyázó szemét az itthoni dolgokról elfordítva csakis a nagyvilágra vetnie. Holott egy sokarcú kultúrában (remélem, a miénk ilyen marad) helye lehet az efféle embernek is: a világ számos érdekes jelenségére hívhatja föl a figyelmünket.

Főpanaszod, hogy a diplomás fiatalok egy része nem akar falura, kisvárosba menni. Ha nem tudnád, ma törvény írja elő, kit hova helyeznek, oda megy, nincs apelláta. Hajdani nagy gondod (és igaz követelésed) különben is napjainkra fogyó holddá halványult: falvaink felénk nincs jövője, egyre zsugorodnak. Világjelenség ez. Másfelől pedig anyanyelvű kultúránkban az a helyzet, hogy a falvak és kisvárosok művelődési élete Udvarhelytől Szalontáig, Bikaltól Nagykárolyig élénkebb, mint a nagyváros Szatmáré, Váradé vagy Marosvásárhelyé. Ezt nem megnyugtatósl közlöm, hanem inkább annak bizonyítására, hogy nemzetiségi értelmiségünk java ma kisvárosban dolgozik, másfelől pedig nem egy esetben azokat a legjobbakat sem tudjuk kolozsvári, vásárhelyi, temesvári főiskolákon és tudományos intézményekben, zenekarokban, múzeumokban itt-tartani, akikre óhatatlanul szükség volna. Emiatt is tapasztalható nemzetiségi intézményeinkben s bizonyos tudományágainkban (történelem, néprajz, nyelvészet), továbbá az újságírás terén előregedés — erről Te is, Domokos Géza, Demény Lajos és mások is beszéltek illetékes helyeken s írtak a sajtóban.

„Nemzetiségünk sorsa egyedenként és közületileg a mi kezünkben van: éljünk vele!“ — írod. No!!! En figyelmeztesselek téged, a kérdés régi szakértőjét, hogy e bonyolult problémában az ilyen jelszószerű leegyszerűsítés elfogadhatatlan? Elég csak arra utalnom, hogy valamely nemzetiségnek mint az ország lakossága kicsiny részének a sorsa szorosan összefügg a többségével, márpedig a dolgok természetéből következően a többség súlyánál, jelentőségénél fogva döntő módon befolyásolja a kisebbség (szám szerint és nem politikailag értendő) helyzetét. Ez tény.

Nem folytatom az érvelést, gondolom, ennyi is elegendő, hogy kiderüljön, hol és miben nem valósul meg (sajnálom) az előlegezett „mély egyetértés“. Mindezekelőtt a beállítottság terén, a hangvételben, amely többek között (főleg a *Táj és népben*) abban nyilvánul meg, hogy majd minden írásod végére odasikerítesz holmi főlemelő derengést, példamutató kicsengést, biztató következtetést. Rendben, értem én, mi a szándékod. Reményt fakasztani, helytállásra serkenteni. Igenám, de „az fabula tanulsága“ egyik helyütt gyermekded, naiv, máshol erőltetett, kényszeredett, s van, ahol nevétséges vagy éppen bosszantó.

Sajnos, ez utóbbi jelző illik nem egy írásod szerkezetére, építkezési módjára. Olvasás közben meg-megjelent előttem az a fajta riportter, akire joggal mérgek a dolgozók (négyévi üzemi lakatoskodásom idején többször tapasztaltam ezt): végigmegy a gyáron, hall jól és rosszat, lát szépet és csúfat, aztán másnap megjelenik az írása csupa széppel, csupa jóval. Te is (ne haragudj meg ezért) mestere vagy annak, hogyan kell rendezni a tényeket, jelenségeket, gondolatokat úgy, hogy

a következtetéseihez szükségesek megvilágíttassanak, kiemeltessenek, a zavaró körülmények pedig eltörpüljenek.

De hát, kinek kell ez, mire jó ez?

Te is, mások is többször örvendezve írták meg, mekkorát fejlődött olvasóközönségünk: magvas filozófiai munkák éppen úgy, mint kibernetikai, geológiai vagy nyelvtudományi szakkönyvek napok alatt elkelnék. Gondold meg, mit jelent ez olvasásszociológiailag: sokat megélt, érett nép vagyunk, s nem a mesék gyermekhallgatósága.

Különösen érvényes ez az ifjúságra. A nagyfokú, széles körű tanultság megtette hatását: a mai fiatalság műveltebb, érettebb, mint mi, annak idején. De józanabb, higgadtabb is, és kritikusan tekint az előttük járókra. Ne áltassuk magunkat, nem mi neveltük ilyenné, sokkal inkább maga az élet, a tények. Az egész emberiség zord gondokkal küszködik — mi sem különben. Ilyen helyzetben pedig korszerű, tudományos, elemző (s ha úgy adódik, kritikus) szemlélet kialakítására van szükségünk. Ezt nemzeti önismeretünk vonatkozásában is hangsúlyoznám, hiszen (erre nemegyszer rámutattam már) vajmi keveset tudunk még önmagunkról. Ez esetben pedig (ezt Neked nem szükséges külön hangsúlyoznom) önszemléletünk, helyzetfölmérésünk, tájékozódásunk könnyen válhat hiányossá, illuzórikussá, sőt hamissá, különösen, ha egyes írástudóink esetkezelése erősen húz a rózsaszín felé, s didaktikája a balek-nevelés irányába.

Ezt írod a *Táj és nép* bevezetőjében:

„Nem bálnám, ha egyszer már feleslegessé válnának a szinte kíséretemmmé vált jelszavak, s rám piritana valaki, ejnye, már régen megoldott talányokkal ne traktáljuk egymást!”

Megerkezünk. Erről van szó, a fölöslegessé vált szólalomokról. De nem annyira „megoldott talányokról” beszélhetünk, mint inkább túlhaladottakról, talájkukat (s időszerűségüket) veszített, korszerűtlen (s mint ilyen: értelmetlen) ígérközl, ajánlatokról. E helyütt azonban álljunk meg még néhány szóra.

Megvallom, őszinte irigységgel olvastam vargyasi könyved. Irigyeltek érte mint politikust, mint közírót. Ha semmi mást nem írtál volna, ha mi se maradna utánad, akkor is ez a kis kötet, ez a páratlan értékű kordokumentum teljes egészében jelezne, ki voltál (s ki vagy ma is számunkra), nevezetesen az az ember, aki fél évszázaddal ezelőtt is világosan láttál, együttérettél a néppel, fölmérted helyzetét, világgá kiáltottad fájdalmát, jogos követeléseit. És íme, évtizedek múltán megérhetted „eszméid győzedelmét”. Országos vonatkozásban és vargyasi viszonylatban egyaránt (be kevés forradalmár nemzedéknek adatik ez meg!). Napjainkban hát a vargyasi tudósításban arról számolhatsz be, miként válik valóra mindaz, amit a negyvenes évek elején sürgettél. Fényes szerzői elégtétel, fényes emberi elégtétel, egy igaz életpálya történelmi igazolása.

Hanem a vargyasi írások kiáltó mód eltérnek a *Táj és nép*-beliektől. Nem véletlen. „Választott szülőfölded” néperől, jól ismert atyafiságodról írtál, magadon éreztél a falu szemét... s a lelkendezés, az általános kijelentések, a kikerekítések és fölnagyítások — elmaradtak. (Mi tűrés-tagadás, magamban kajánul nevettem ezen.) Helyettük nagyon valós, mélyen elemző, a helyzetet jól ismerő fölmérések, meleg, lírai töltésű beszámolók születtek. S hidd el nekem, sokkal fölemelőbbek, serkentőbbek és biztatóbbak, mint a heurékázók.

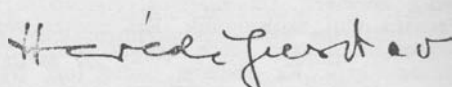
Ha már a forradalmárok elégtételéről van szó, hadd tegyem hozzá, az elmúlt évtizedek nemcsak az eszmék győzedelmét hozták meg, hanem az idők rostálását is: kiderülhetett (mint ahogy ki is derült), mi volt valaha jogos bizakodás, és mi bizonyult álomnak, messianisztikus várakozásnak. S ki valljon erről, ha nem a Te nemzedéked, az a korosztály, amelyik hajdan a leg többet tette a szocializmusért, s amelyik ma (a Te kifejezéssel élve) immár az „öregek padkáján” ül, és írja emlékiratait. Egyike voltam azoknak, akik (sok évvel ezelőtt) szóban és írásban sürgettem az emlékek papírra vetését. Ma viszont egyre növekvő hiányérzettel olvasom (sorra megjelenő) köteteiteket. Külön témát érdemelne alapos átfogó elemzésük, én csupán egy (jellemző!) vonásukat tenném szóvá: az önvizsgálat, a kritikus visszapillantás hiányát. Ezek az önéletrajzok — öngazolások. Nem tagadom, az emlékezésben ennek is helye lehet. De ha főleg erre összpontosít, akkor nyújthat ugyan elégtételt (a szerzőjének), de csökkent értékű üzenetet hordoz a jelenkor s (még inkább) a jövő számára. Ez érvényes az igen érdekes *Szolgalatbanra* is. Úgy tetszik, sem Te, sem nemzedéked többsége nem akar (vagy nem tud) bizonyos tényekkel szembenézni. Innen ered *Táj és nép* előbb említett beállítottsága, hangvétele is, ami sokat von le a különben értékes meglátásokat, jó elgondolásokat, szép részeket tartalmazó könyv értékéből.

„Nem is bálnám, ha... rám piritana valaki” — írod az előbbi idézetben. Mi sem volna könnyebb (de egyben olcsóbb fogás), mint hogy előálljak, íme, én

most Rád pirítok; nem közös a gondunk, nincs köztünk mély egyetértés. Csakhogy nem ez a szándékom, én nem akarok Rád pirítani (nem is „állna jól”), sok hasonló gondolatot vettem papírra magam is egykor, inkább közös balekségünktől, együttes hajdani illúziókeltésünktől, sokunkra jellemző naivitásunktól, gyermetelegségünktől iparkodom elhatárolni magam — Veled együtt. És hangoztatni, hogy újszerű jelenségek mutatkoznak, más kérdések, gondok, s ezek más megközelítést, új-szerű szemléletet és gondolkodásmódot kívánnak. Sürgetőn! Sürgetőn! S mi sem lehet komolyabb földada ma az írástudónak, mint hogy nemzetiségünk, fiatalságunk realista, valós, hiszékenységtől mentes (tudományos) szemléletének kialakításán munkálkodjunk.

Ebben a „közös gondban” szeretnék Veled mélyen egyetérteni.

Öszinte barátsággal

Fülöp Antal Andor hagyatéka

Engem ért az a fájdalmas megtiszteltetés — drága Andorka —, hogy művésztársaid és barátaid nevében, s mindazok nevében, akik Téged tiszteltek és szerettek, utoljára szóljak Hozzád és Rólad, még mielőtt örök nyugovóra térsz abba a földbe, amelyből vétettél, nagy eleink közelébe s nemrég elhunyt pályatársaink körébe.

Ó, jaj be sokat járunk ide mostanában. Be gyakran számítgatjuk: a kegyetlen, nagy kaszás vajon mikor üti majd ki a mi kezünkből is az ecsetet, a vésőt, a tollat? És egyre sokasodnak felénk a kérdések: elvégezted-e már e földön dolgozatot?!

Nos, drága Andorka, Te akár hangsúlyozottan is igennel felelhetnél a kérdésre, mert Te igazán aranyló, szép természet takarítottál be a Rád bízott pászmárról. Olyan kincseket termettél, amelyek címek és díjak nélkül is oda emelnek Téged a halhatatlan, nagy mesterek sorába.

Tudom, mindenkit leintettél, ha Mesternek szólított: „*En Andorka bácsi vagyok*” — mondtad nemrégiben is, szerényen, az egyik művésznövendéknek; és én most mégis áthágom szerénységed korlátait, a leintő tilalmat, s a minőség meghatározásánál Ciupe mesterhez meg Szabó T. Attilához csatlakozom, akik avatott ízléssel és hozzáértéssel már a tíz év előtti gyűjteményes kiállításod anyagát az európai piktúra rangján értékelték.

És ez nem véletlen. Az eredetiben is megismert nagy olasz festészet meg a hazai népművészet páratlan szépségeinek hatására valóban olyan szép, új és eredeti festői világot teremtettél, amilyenre csak az egészen nagy művészek képesek. Olyan fénytel tele, foltatlan szép világ ez, amelyben — mint ahogy a televízió magyar adásában bemutatott portréfilm szövegében is elmondtad — nincsen, csak fény, amelyben nincs árnyék és mocok, ahol nincs önzés és durva kapzsiság, ahol ismeretlen a szitok és a gyűlölködés, ahol édestestvérként szeretik egymást az emberek, megbecsülve egymás nyelvét, kultúráját, művészetét.

Hát csoda-e, ha ezek előtt a napsugaras művek előtt megnyíltanak az egykori kormányzósági palota vaskapui és dísztermei, ahol néhány héten át, im, a Te képeid gyakorolják az erkölcsi és esztétikai hatalmat.

Mit tagadjuk, annak idején érték bántalmak is. Akkoriban, amikor még Cézanne is dekadensnek számított, formalizmus címén nemegyszer kizsúrízták a Te képeidet is; mondván: a zsűri elfogadta őket, s csupán *helyszüke* miatt maradtak ki. Úgy is volt, hogy a helybeli bizottság kedvező döntését semmibe se véve, a már elrendezett kiállításról akasztották le a képeidet, a Szolnay mester műveivel együtt.

Szolnay mester egy-két levélben, cikkben még fel-felelemelte szavát az akkori évek durva torzulásai ellen, de Te a „...dobd vissza kenyérrrel”-t vallók hitével és alázatával túrtad a „sáros cipők és lábak” durva taposását, s csak a tv-film elkészítésekor, a Huszár Sándorral folytatott beszélgetés során vettél annyi bátor-

ságot, hogy némileg kiszabadítsd magadból az oly sokszor elviselt bántalmak keserű emlékeit.

„Annyi emberben csalódtam... Annyi ember belém törülte a sáros cipőjét, lábát — szakadt ki lelkedből elfúló hangon —, nem is gondolva arra, hogy esetleg én egy érzékenyebb ember vagyok, s nem kell annyira durván nekem esni, mert kevesebből is többet értek...”

Milyen szerény halkszavúság jellemzi még a keserű kifakadásokat is. Akár eredményeidet, kései sikereidet, az alkotómunkáddal párhuzamosan végzett társadalmi tevékenységedet sem verted nagydobra. „Ez a Fülöp egy közömbös, passzív ember volt” — így könyveltek el sokan; ám életrajzíród ezt megcáfolandó, e tekintetben is roppant pozitív képet tárt az olvasó elé, magam is emlékszem: mennyi odaadással ügyködtél, rendeztél, tettél-vettél már a Barabás Miklós Céhben is, Kós Károly és Szolnay oldalán. Kisebb-nagyobb megszakitásokkal hosszú időn át állandó mindenes: rendezője, s ha kellett, kétkezi munkása-napszámosa voltál a tartományi és megyei tárlatoknak — még olyan kiállításokon is, ahonnan a Te műveid „helyszüke” miatt kimaradtak.

Mintegy tíz éven át, immár gyengülő szívvel is lelkes rendezője voltál az orvosok országos képzőművészeti biennáléjának, majd a Korunk Galéria rendkívül hasznos tevékenysége felé fordítottad a figyelmed, ahol az itt kiállító fiatalabb nemzedékek sorába állva, s a náladnál is idősebb nagy mesterek felvonulását megnyitva, magad is bemutattad a műveid, hogy aztán a Galéria tiszteletbeli patrónusává válva, e szeretetet és megbecsülést nyújtó baráti körben ünnepeled meg hetvenedik születésnapodat is.

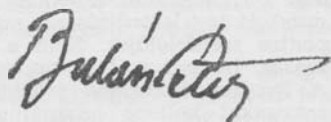
A közösség ilyenén való meleg figyelmessége, növekvő ragaszkodása, megbecsülése megóvott hát attól, hogy a bántalmak hatásaként összeomoljon az ön-bizalmad, meginogjon a hited, hűséged, s erőt adott a további munkához.

Ha megkésve is, de lám, most milyen sok irányból árad műveid felé az elismerés. Alig pergett le szemünk előtt a külföldön is sokfelé megrendelt portréfilm, máris új örömök gyorsították meg a szívverésed; 50 éves munkásságod jubileumi ünnepére a Kritérion Könyvkiadó is elküldte a maga szép ajándékát: életműved várva-várt monográfiáját.

Csak az a kár, hogy egy kissé megkésve jött mindez. Az, akiről szól — noha reszkető kezeivel még fellapozta a kötetet —, már nem olvashatja el az adatbó, szép szöveget.

Nagy gyászunkban így is örvendoznünk kell, hogy öreg napjaidban mindjobban feléd fordult a figyelem, és műveid győzedelmesen kitértek a mellőzés homályából! S míg ez az életmű létezni és ragyogni fog, addig Téged is magunk közt tudunk, s maguk közt éreznek majd a maradékaink maradékai is. Hűségedet pedig magunkévá tesszük, s hátralévő éveinkben megpróbálunk a nagy példakép meghagyásai szerint élni és cselekedni.

Elhangzott (rövidebb változatban) Kolozsvárt, 1979. december 24-én, Fülöp Antal Andor temetésén.

Kell a törődés

A sajtóban több-kevesebb rendszerességgel megjelenő nyelvvelő cikkek vagy a rádióban elhangzó ilyen tárgyú kiselőadások (ötpercek) hasznosak ugyan, mert felhívják újjól a figyelmet a nyelvhelyességi problémákra, tudatosítják ezt vagy azt a szabályt, esetleg követendő példával is szolgálnak, de nem helyettesítik, nem helyettesíthetik mindazt, amit a szülői ház vagy az oktatás (óvoda, iskola) elmulasztott, mivel „elfelejtette” gyermekét (tanulóját) feltarisnyálni egy életre anyanyelvi szeretetével, becsülésével. Az igényes nyelvhasználatra nevelni kell, s nem lehet ezt eléggé korán elkezdni. Ha a család, később a társadalom megteszi ez irányú kötelességét, könnyű dolga lesz a nyelvvelőnek. De addig... Addig bizony, sok még a teendő. Szülő, iskola, sajtó összefogására van szükség, hogy gátat vessünk a további nyelvromlásnak. Ha majd az élet minden területén saját szavainkat használjuk, értelmesen, épkézláb mondatokban beszélünk, akkor „felsőbb

osztályba" léphetünk, s az új cél a választékos, árnyalt nyelvhasználat lesz. De sok van még odáig, előbb jöjjön az alapozás. Az otthoni és az iskolai. Enélkül egy fabatkát sem ér a legokosabb, legmeggyőzőbb nyelvűművelő cikk sem. Mert értő közönség híján pusztába kiáltott szó marad. Oktatás és nevelés *együttésére* talán sehol sincs oly égető szükség, mint a nyelvi alapozásban. Egyidejű értelmi és érzelmi ráhatással sokra mehet a pedagógus. A nyelvi nevelés nagy szerepet játszik az egészséges személyiség helyes erkölcsi szemléletének kialakításában is. Ép erkölcsi érzékű embert nem tudok elképzelni anélkül, hogy ne becsülne anyanyelvét. Az ilyen számára nem lesz közömbös nyelvünk állapota. S amit nem érhet el a nyelvészek hadserege sem, eléri azt a családi és társadalmi összefogás. Túl szép mindez? Naiv álmodozás? De hiszen tőlünk függ, hogy ne az maradjon.

Nem akarok vészharangot kongatni, érdemes azonban eltűnődni azon, meddig ülhetünk öibe tett kézzel, meddig szemlélhetjük közömbösen, mit sem téve, hogy egyébként egyik (ha nem legigényesebb) napilapunkban ilyen mondat láthasson nyomdafestéket: „Politechnikás egyetemista meditatál matematikát és fizikát.” Nem mondom, kirívó példa, apróhirdetési szöveg, de... *megjelent szöveg*, ezrek olvassák, s tanulnak belőle „magyartalanul”, mert hogy nem magyar ez a mondat, az vitathatatlan. Kitalálni sem lehetne „jobb” példát. Hiába, az élet minden képzeletet felülmúl. A nyelvi tudatlanság nem kevésbé. De térjünk vissza e mondat-tünetnyeméhez. „Politechnikás egyetemista”, vagyis műegyetemi hallgató, ha jobban tetszik, mérnökkari hallgató „meditál”, azaz nem bölcseleksedik (magyarul a meditál ezt jelenti), hanem *előkészít vizgára vagy előkészítést vállal*. A jogi tanácsok csaknem mindennapos témája a munkaszervezés felbontása. A *felmondás* kifejezést e hasábkokon már teljesen kiszorította a románból fordított „lemondás”. A „muzikális minikalkulátor” olvastán azonban „szófejtő” fantáziám végképp cserbenhagyott. Azóta is töröm a fejem: mit jelent vajon ez az „elegáns” hangzású szó? Miféle szerkentyű? Tárlatvezetés és sportközvetítés kapcsán egyaránt halhali a „kommentál” kifejezést. Szegényíti a nyelvet, mert árnyalati többlettől foszt meg, nem is pontos, és ráadásul idegen szó, méghozzá fölösleges idegen szó.

A telefonnal, telefonálással kapcsolatos idegenszerű kifejezések garmadájával találkozhatunk lépten-nyomon — ezúttal előszóban. Már elkoptatott nyelvhelyességi példa az „adok egy telefont” kifejezés az egyszerű *telefonálok* vagy *felhívlak* helyett. De terjedőben van egy másik tükörszó is erre: „felcsengetlek”. A számot úton-útfélen „formálják”, és nem *tárcsázzák*, várják a „tónus”-t, s nem azért türelmetlenkednek, mert nincs *vonat*, a *mellékállomást* „belső”-nek kereszteltük el, mert kézenfekvőbb a fordítás, mint az eredeti... Az „újra telefonálok” jelentésű *visszahívom* ilyen ferdtésével találkoztam a minap: „visszajövök”. A forrást nem nehéz felfedni: megint csak fordítunk, mert magyarul már (vagy még?) nem tudjuk. Szociológiai tárgyú cikkekből gyakran olvashatjuk: a lakosság ennyi meg ennyi százalékáa él városi környezetben, ahelyett hogy egyszerűen azt írának: *várososon*, hisz magyarul ezt így mondják. Épp ma találkoztam egy urbanisztikai írásban a „történelmi műemlék” kifejezéssel. Magyarul ez *műemlék*. Semmi szükség mindkét tag lefordítására: nem a kifejezést kell ízről izre visszaadni, hanem annak pontos megfelelőjét. Nem a szavak számának egyezése, a pontos „elszámolás” a fontos, hanem a fogalom értelmének hiánytalan, félre nem érthető visszaadása. A fogalom tisztasága érdekében is a kialakult, mindenki számára ismerős saját szavunkat kellene használnunk. Évszázadokig jól szolgált, ezután is megteszi a magáét, kár elfelejtenünk.

„Legyünk komolyak” — olvastam nemrég *szépirodalmi szövegben*, egy karcolatban. A szövegösszefüggésből kihámozhattam, hogy *ne viccelj* akkor ez lenni, csak-hogy a „fii serius” csenghetet az író fülében, amikor leírta. Mindenesetre hadilábon áll a magyar nyelvvel, ha ezt nem vette észre. Amíg „csak” tudományos szövegekben olvashatunk „világtérkutatás”-ról *világterkutatás* helyett (hogy csak ezt a csodabogarat említsem még), az sem túl megnyugtató, de szépirodalomban találkozni a nyelvérzék ilyen megbomlásával (vagy romlásával), mint az előbbi esetben — ez sokkal fájóbb, mert hiszen a szépirodalom volt eddig a mentsvárunk, a példa, amire hivatkozni lehetett, amihez nyelvünket, stílusunkat frissíteni eddig biztos fordulhattunk, ami tiszta forrás volt. Már ez sem az igazi, már ebben is csalódnunk kell, már ez sem igazít el, ebben sem bízhatunk? Kimondhatatlan írónk felelőssége ezért is. Bízunk bennük, mást nem tehetünk. Amint a harag, a borúlátás is rossz tanácsadó, mert letör, kedvrontó, cselekvésbénító, s van-e számunkra nagyobb veszély, mint a búsongó önmegadás és beletörődés?

Iszab' Iltone

Tordaszentlászló és környéke

Ez a környék nagy múltú táj. Ismeretes, hogy kétezer éven át a Maros, Aranyos és Szamos völgyét nem a mai nemzetközi műút vonala kapcsolta össze, hanem beljebb, a hegyek között, az Enyed—Kőkőz—Torockó—Borév—Jára—Szentlászló—Magyarlóna vonalon csatlakozott a váradi úthoz. A rómaiak is ezt az utat használták, ezért építettek castrumot Gyaluban, és nem Napocán. I. László király (tőle ered a falu neve) itt vívta első csatáit a betolakodó kunokkal, besenyőkkel, emléket őrzi a környéken található sok kis lapos kavics, amelyet a nép Szent László pénzének nevez, s a Tordai-hasadék legendája (Jókai is megírta), mely szerint a menekülő király mögött megrepedt a föld, s elválasztotta üldözőitől. De ott a kézzelfoghatóbb emlék: a környék hajdani történelmi jelentőségének bizonyítéka, a Léta határában magas hegyormon emelkedő Ghéczy-vár, e romjaiban is pompás, büszke építmény.

A tájék fejlődése nem látványos, nem épült itt üzemóriás vagy hatalmas völgyzárógát, nem nőtt ki új város a földből, mégis, ami történt az eltelt emberöltő során, jellemző módon tanúskodik életünk alakulásáról. Annál inkább, minthogy itt három ágazat, a szocialista ipar, a szövetkezeti nagyüzemi termelés és a régi kisparaszti magángazdálkodás egyaránt megtalálható. S mindegyikük változása sajtós képet fest.

Nyolc havasaljai falu — Szentlászló, Magyarfenes, Románléta, Rákos, Magyarléta, Kisfenes, Hesdát és Sztolna — alkotja a községet. A földek jórészt igen soványak, az V—VIII. kategóriába tartoztak, nemigen tudták eltartani a lakosságot. E vidék népe emberöltők óta vállalt részesmunkát távolabbi földbirtokokon, foglalkozott fuvarozással, erdőléssel, háziiparral, a szentlászlóiak és a fenesiek pedig évtizedek óta járnak be Kolozsvárra, de eljutottak a messzi Bukarestbe, Budapestre, sőt Bécsbe, Párizsba is. Érthető, hogy a főlzabadosulás után ez az átváltás gyorsabbá vált, s most már mind a nyolc falu férfiaiinak többsége ipari munkássá, részben pedig kétlaki dolgozóvá lett.

Kolozs megye 74 községe közül a terület nagysága szerint Szentlászló a kilencedik (119 km²), népesség dolgában pedig a tizenkilencedik. (Más vonatkozású adatait az 1., 2., 3. táblázat tükrözi.)

Erdemes rámutatni, hogy a lakosság 55 százaléka munkaképes, a nyugdíjkorhatáron felül is dolgozók e csoport alig 4 százalékát alkotják, a 16 éven felüli diákok pedig az összlakosság alig több mint 3%-át jelentik. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya 34%, ami az országos átlagnak nagyjából megfelel. Megjegyzendő viszont, hogy három faluban — Kisfenesen, Hesdát és Sztolnán — a silány, elaprózott, köves földű falvakban megmaradt az egyéni gazdálkodás. Az aktív lakosság 16%-a tanuló, „bedolgozó” nő, háziasszony. Szentlászló és Magyarfenes már a régmúltban is dinamikusabban fejlődött, minthogy a központban, az út mentén helyezkedett el, könnyebben alakította ki a kapcsolatát Kolozsvárral, Tordával, Gyaluval, de közrejátszott ebben sok egyéb tényező is. Hogy csak egyet említsék: Szentlászlón az 1600-as évek elejétől okiratokkal kimutathatóan működött református, majd később állami népiskola. E két faluban a természetes gazdálkodást már a múlt század végén fölváltotta az árutermelés, megindult a piacolás, s ezt a folyamatot a szövetkezeti átalakulás csak fölgyorsította. A többi faluban az átalakulás jóval lassabban és később kezdődött, s a legnagyobb lendületet az említett útvonal 1970—1971-ben történt aszfaltozása adta. Ettől kezdve valamennyi falut menetrendszerű buszjárat köti össze Kolozsvárral. Korszerűsítették a kis falvak be-kötőútjait is, és megindult az ingázók serege a város felé.

Ipari egység csupán Szentlászlón működik. A kolozsvár-napocai bútór- és kárpitoszövetkezet 1963-ban létesített itt alegységet, amely tervét évről évre túlszárnyalja, és termékeit főleg Amerikába, Hollandiába, Franciaországba szállít-

1. táblázat	Össz- lakosság	Ebből		Korcsoportok -16		szerinti megoszlás 16-24		25-39	
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Tordaszentlászló	1294	614	680	121	126	86	80	98	112
Magyarfenes	1266	613	653	129	150	75	83	129	126
Hesdát	995	520	475	143	127	81	73	105	81
Kisfenes	938	476	462	124	106	73	71	102	110
Románléta	615	297	318	57	59	35	42	58	53
Magyarléta	603	302	301	46	59	43	26	67	60
Sztolna	337	161	176	49	51	26	27	30	29
Rákos	246	117	129	19	18	10	7	12	14
Összesen	6294	3100	3194	688	696	429	409	601	585

ják. 50 munkást foglalkoztat. Egy évtizeddel ezelőtt bővíteni szándékoztak, a helyi néptanács ki is jelölte az új csarnok területét, de a szövetkezet központja a mai napig is késlekedik a beruházással. (Megjegyzendő: az mtsz szolgáltatási egységeinek építése is évek óta késlekedik.)

Sajátos eltérés mutatkozik a falvak mai fejlődésében. Új művelődési ház Hesdát kivételével mindegyikben épült, de minthogy Szentlászlón, Magyarfenesen és Magyarlétán elég tágas iskolát emeltek évtizedekkel ezelőtt, ott maradt a régi hajlék, a többi falu viszont modernebb, jobban berendezett iskolát kapott. Szentlászlón az orvosi rendelő is régi, akárcsak a szövetkezeti hálózat, amely jobbára 40 évvel ezelőtt épült házakból áll; a két Létán, Kisfenesen, Hesdátán és Rákoson már korábban új üzletházat emeltek, míg a szentlászlói alig két éve adták használatba. Így a falvak közti eltérés napjainkra lassan eltűnik.

Melyik falu népe nem állítja magáról, hogy szorgalmas? E vidék lakosságát azonban a zord éghajlat, a sovány föld kivételes munkaszeretetre intette. A szentlászlói, fenesi ácsok, kőművesek évtizedek óta ismert szakemberek messzi földön; újabban vendégmunkásként sokan dolgoznak a két német államban, cseh földön vagy a távoli Líbiában.

Sok tekintetben különböznek az egymáshoz közel eső falvak, de különösen a szövetkezetiek és a magángazdálkodást folytatók. Az előbbi falvakban alig-alig akad férfi, akinek ne lenne munkakönyve, ne volna valahol alkalmazásban. Csupán a mezőgazdaságból úgyszólván csak néhány férfi él: az elnök, brigádosok, fogatók, raktárosok; a dolgozó tagok többsége idős férfi és asszony. A magángazdák közül viszont sok idősebb és középkorú férfi csakis a földművelésből él, s különösen az állattenyésztésre fordít nagy gondot; a magántulajdon folytán ők jobban ragaszkodnak a földhöz s a vele járó életformához. A központi fekvésű, civilizáltabb falvak férfilakossága valaha mind ács, kőműves vagy kőfaragó volt; napjainkban a fiatalok java része még ugyancsak építőmunkásnak megy, de egyre több lesz közülük az építotelepeken sofőr, villanyszerelő, vízvezetékyszerelő, darus stb. A peremfalvak bejárói közül az idősebbek és a középkorúak inkább földmunkára, anyagmozgatásra vállalkoznak, s csak a fiatalság végez szakiskolát.

Az adatokból az is kiderül, hogy sok a munkaviszonyban nem lévő személy. Ellentmond ez talán az előbb említett szorgalmasságnak? Nem, de az az igazság, hogy ezek az építők reggeltől estig dolgoznak, a városban éppúgy, mint otthon a faluban és a környéken, belföldön és külföldön, s elég jól keresnek. Családjuk

2. táblázat	Munkaképes korú		A munkaképes lakosságból dolgozik				Háztartásban, háztartásában			
	összesen	%	Összesen	Iparban és más ágazatban		Mezőgazdaságban		%		
				%	%	%				
Tordaszentlászló	694	54	523	75	432	82	91	18	174	25
Magyarfenes	625	49	466	75	364	74	102	26	159	25
Kisfenes	557	59	421	76	226	54	195	46	136	24
Magyarléta	350	57	306	87	161	53	145	47	44	13
Sztolna	185	55	167	89	73	44	94	56	18	11
Románléta	363	59	343	95	146	43	197	57	20	5
Hesdát	530	58	433	82	163	38	270	62	97	18
Rákos	131	53	102	78	33	33	69	67	29	22
Összesen	3438	55	2761	80	1598	58	1163	42	677	20

40-54		55-59		60-64		65-		16 éven felüli diák	
Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
145	145	31	40	44	55	89	122	9	12
129	123	30	33	42	47	85	85	19	12
82	85	23	23	35	37	50	50	13	9
103	79	19	33	16	25	39	38	22	20
83	84	8	6	20	24	36	50	20	20
66	71	17	15	18	15	45	55	16	15
33	34	6	10	6	9	11	16	5	1
37	45	6	5	13	14	20	26	5	4
678	666	140	165	194	226	375	442	109	93

tagjai nem járnak hát iparba, hanem a háztájiban dolgoznak, varrással, alkalmi munkákkal gyarapítják a ház-jövedelmét.

A lakosság munkakultusza az egyén és a közösség anyagi és szellemi gyarapodásával, a falukép állandó változásával, a civilizációs igények kielégítésére fordított összegek nagyságával és gyarapodásával is igazolható:

Kiadott építési engedélyek

	A községnek összesen	Ebből Tordaszentlászlónak
1970	30	7
1971	39	18
1972	74	18
1973	56	22
1974	85	30
1975	62	11
1976 (augusztus 10-ig)	48	13
Összesen	394	119

Az utóbbi hat esztendőben kiadott építkezési engedélyek száma a lakáskultusz növekedéséről és az építkezési ritmus általános gyorsulásáról is tanúskodik, amihez nemcsak megfelelő anyag, pénz, de rengeteg munka, hozzáértő szakmunkás kell. Utóbbiakban itt nem szűkölködünk! Az egyén megsegítésére összefognak a munkatársak, szomszédok, barátok, rokonok, s a 3-4 lakrészes, összkomfortos, ma már emeletes épület kalákában hetek alatt tető alá kerül, s egy-két év alatt lakhatóvá is válik. Építkezéskor a család minden jövedelmét a lakás elkészítésére, berendezésére fordítják, mert a férfi általában nem nőül meg, nem alapít családot, amíg 1-3 parkettes, csempekályhás szoba, előszoba, csempepés konyha, külön csatornázott fürdőszoba (újabbán garázs is) nincs készen, saját kiállítású egy

3. táblázat

Foglalkoztatott munkaképes lakosság (Férfiak: 16-60, nők: 16-55 év között)

	Állami és szövetheteli alkalmazott		Mtsz-tag		Háztájiban dolgozik		Egyéni gazda		Magánkisiparos	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Tordaszentlászló	311	112	3	67	1	19	9	6	9	—
Magyarfenes	286	62	4	46	9	44	—	—	10	2
Hesdát	120	43	—	—	—	—	104	166	—	—
Kisfenes	171	54	—	—	—	—	70	125	1	—
Románléta	107	37	31	54	12	50	50	1	1	—
Magyarléta	139	16	18	116	1	7	1	2	5	11
Sztolna	57	15	—	—	—	—	28	66	—	1
Rákos	31	1	9	7	6	42	3	2	—	—
Összesen	1222	340	65	290	29	162	215	368	26	4

szoba és konyha a legújabb divat szerint nincs bebutorozva. A többi a menaszszony „holmija“ teszi használhatóvá, otthonossá, családiassá, lakályossá.

A régi falukép nyomait Szentlászlón és Magyarfenesen egyre inkább csak a középületek, a falu múzeuma, Balázs Péter és Györkös Mátyás Albert hangulatos vásznai, illetve Jobbágy Sándor és László Imre művészfotói őrzik. Még a második világháború után emelt házak is rendre levetik régi köntösüket, kibővülnek, átalakulnak. Sajnos, ez a nagy külső megújulás keveset őrzött meg Kalotaszeg e vidékének építészeti stílusából, eredeti megoldásaiból, a fa- és kőfaragó mesterek, vasművesek díszítőelemeiből, mint ahogy az új Kolozsvár is erdélyi hagyományainkból. Szomorúbb, hogy ezeket a lényeges jegyeket sem a falurendezési tervek, sem a kivitelező szervek és egységek nem veszik figyelembe, s ennek következtében egyre több a sablonház, a beton tömbházaktól átvett építészeti megoldás és díszítés.

Ellenben örvendetes, hogy ezt a külső elszegényedést, sekélyességet egyre inkább ellensúlyozza a rendezett udvar és a megművelt kert, a lakásbelső díszítésében a látszatra tetszetős, de hitvány, gyakran külföldről behozott vásári holmik mellett a helyi varrottas-szöttes kézimunka, fémdomborítás, népi kerámia, s mind gyakrabban egy-egy jó kép. Az iskola nevelőmunkája eredményeként a menyasszony hozományában újból helyet kap a maga díszítete vagy rendelt helyi szöttes, kalotaszegi varrottas nemcsak díszítő, hanem használati tárgyként is.

A civilizációs fokról nyújt képet az a tény is, hogy a község minden tizenegyedik gazdasága rendelkezik valamilyen személyi tulajdonú gépjárművel, de Magyarfenesen minden nyolcadik, Sztolnán minden tizedik, Tordaszentlászlón és Magyarlétán pedig minden tizenegyedik gazdaságra jut egy személygépkocsi, illetve motorkerékpár. Egyedül Hesdátón nincs egyetlen személyi tulajdonú gépjármű sem, ugyanis itt a magángazdák többre értékelik még a lábasjóságot, mint a kiskocsit, vagy aki szert tett rá, városra költözött.

Falvaink lakóinak kulturális szintjére, szellemi igényeire a rádió- és tv-készülékek számából, valamint a sajtóelőfizetések adataiból is következtethetünk. Általában minden gazdaságban, csaknem minden családban található valamilyen „hírközlő“ eszköz. Hesdátón azonban más a helyzet. A 256 gazdaság alig felének van tv- vagy rádiókészüléke, s az általános iskolásoknak is csak kevés százalékát tudják rábírní sajtóelőfizetésre; az ilyen célra kiadott összegnek még nincs helye a legtöbb család költségvetésében, ha pedig kéri: „hát adjon az állam, vagy fizessék ki a tanárok“ — vélekednek.

Személyi tulajdonú gépjárművek

	Gazdaság	Személygépkocsi	Motorkerékpár
Tordaszentlászló	522	33	13
Kisfenes	292	8	3
Hesdát	256	—	—
Románléta	186	8	8
Magyarléta	177	8	3
Sztolna	74	4	3
Rákos	91	3	—
Magyarfenes	440	34	19
Összesen	2038	98	49

Bejelentett rádió- és tévékészülékek

	Rádió	Tv	Összesen
Tordaszentlászló	226	135	361
Kisfenes	34	21	55
Hesdát	31	10	41
Románléta	40	22	62
Magyarléta	67	72	139
Sztolna	58	34	92
Rákos	7	7	14
Magyarfenes	230	191	421
Összesen	693	492	1185

Sajtóelőfizetések

	Összesen	Ebből	
		román nyelvű	magyar nyelvű
Tordaszentlászló	427	43	384
Kisfenes	181	181	—
Hesdát	86	86	—
Románléta	124	124	—
Magyarléta	210	12	198
Sztolna	94	87	7
Rákos	102	102	—
Magyarfenes	399	9	390
Összesen	1623	644	979

Amikor Magyarlétán a postafiók tisztviselőjénél a sajtótermékek iránti igényről érdeklődtem, leánya, az V—VIII. osztályos tanulók anyanyelvű iskoláztatását ellenzők egyik hangadója az *Előre* és a *Falvak Dolgozó Népe* előfizetői táborának gyarapodását azzal indokolta, hogy a terjedelmesebb lapszámú újságba többet és jobban lehet csomagolni a munkába menő férfiaknak.

A magángazdálkodást folytató falvakban általában kevesebb a tévé és a rádió, jóval gyérebb az újság- és könyvolvasók száma. Persze, nem mindig a mennyiség a fontos. Előremutató jel, hogy Hesdát kivételével a község minden általános iskolása előfizet valamilyen gyermeklapra.

A gazdálkodásmód—kultúra—életforma összefüggését különben jól tükrözi a szövetkezeti és a kisparaszti falvak különbözősége más téren is. A szocialista nagyüzemmel rendelkező falvak iskoláiba például rendszeresen és eléggé felkészülve járnak a gyermekek, míg a magángazdák még sűrűn fogják be őket otthoni munkára, s a leckekezesítésnél nem sok segítséget nyújtanak nekik. Ezekben a falvakban a szekták is tért hódítanak. Jellemző például, hogy a magyarlétai szektás magyar szülők nem adják gyermekeiket a szentlászlói iskolába V—VIII. osztályos anyanyelvű oktatásra, hanem egy hasonlóan szektás román faluba küldik „hitestvéreikhez”. Sajnos, az általános iskola eredményeit rontja a IX—X. osztályosok és a nagyobbak ingázása. Az autóban a gyermekek a nagyokkal együtt isznak, kártyáznak, duhajkodnak, alig egyévi városba járás már meglátszik rajtuk.

A hagyományok és a szocialista korszerűség szellemében szervezett iskolai tevékenységen, a tanszemélyzet szakmai-pedagógiai felkészültségén, a családban, a szülőkhöz és a tanulóknál kialakult érvényesülési törekvéseken, a jobb tanulási módszereken túl a jó tanulmányi előmenetel és gyakorlati képzés egyik döntő tényezője a tanulók osztályonkénti létszámában keresendő. A kicsiny osztályokban ugyanis a tanórákon több idő jut a közepes és a gyenge tanulók foglalkoztatására, képzésére, ellenőrzésére, nevelésére.

A jelenlegi líceumi felvételi rendszer világosan bebizonyította a szülők és a tanulók előtt, hogy csak a felkészült diák, a versenyképes fiatal érvényesülhet, illetve juthat az óhajtott pályára vagy munkahelyre. De az is sokakban tudatosodott, hogy az anyanyelvén tanult fiatal — minthogy két- vagy többnyelvű műveltséget szerzett — jobban megállja helyét mind a líceumi oktatásban, mind pedig a munkahelyén, különösen akkor, ha a kibocsátó iskola legalább a jellem kialakulásáig figyelemmel kíséri volt diákjait, s környezetével együtt a permanens nevelés és az aktív közművelődés részesévé tudja tenni. Ennek ellenére a község területén még más nézetekkel is találkozunk. A nemzetiségi tudat sorvadását, a fejlődésben való lemaradást, a torzulás jeleit mutatja az a tény, hogy a könnyebb érvényesülés reményében, rábeszélésre vagy az oktató-nevelő tevékenység iránti igénytelenségből fakadóan a szülők és a gyermekek egy része lemond az anyanyelvű gimnáziumi, majd líceumi oktatásról. Ilyen példakkal — tisztelet a kivételeknek —, mint már említettem, inkább a szektás Magyarlétán találkozunk, ahonnan az

1972/73-as tanévben	7	általános iskolai tanulóiból	5
1973/74-es	6	„	4
1974/75-ös	4	„	4
1975/76-os	8	„	7
1976/77-es	5	„	5
1977/78-as	16	„	13
1978/79-es	8	„	7
Összesen	54	„	45

azaz, csak az utolsó hét tanévet véve számításba, a tanköteles fiatalok több mint 83%-a nem járt anyanyelvű iskolába, noha a községben — Tordaszentlászlón és Magyarfenesen is — nyolcosztályos magyar tannyelvű iskola működik, naponta többszöri autóbusszjárat s az ingázó tanulóknak a központi iskola költségtérítésében az ingázási ösztöndíj biztosítva van. A fenti húsz tanuló szülei még a fakultatív anyanyelvi oktatás lehetőségeit sem igénylik a szecseli iskolába járó gyermekeik számára. Emiatt anyanyelvi műveltségigényük a negyedik elemi osztály szintjén megreked, sokan elfelejtenek magyarul írni és olvasni, s ha később például műkedvelőként szerepelnek, a színdarabtanulást anyanyelvű olvasásitanítással kell kezdeniük a tanítóknak. Sajnos, nem kezdeti, hanem évtizedekre visszanyúló jelenség ez Magyarlétán. Következménye ez annak is, hogy a falu tanítói nem tudtak hosszabb időre gyökeret eresztetni ott, s a felelősség sok terhét, megbízatását vállaló előjárókká lenni, a közművelődést állandóvá, az anyanyelvi műveltséget az egyén szükségletévé tenni.

A VIII. osztályt végzetek a pályaválasztásban általában a szülők tanácsát vagy az előbbi korosztályok példáját követik. A döntő érv a fejlettebb anyagi civilizáció biztosítása érdekében a minél nagyobb pénzkereseti lehetőség, még ha a választott szakképesítést nyújtó iskola vagy mesterség követelményei nincsenek is mindig összhangban a hajlammal, a képességgel. A legtöbben Kolozsvár-Napoca iskoláiban, ipari liceumaiban folytatják tanulmányaikat, és nyernek szakképesítést. A real—humán profilú liceumokat, az értelmiségi hivatást még a kiváló képességű tanulók közül is kevesen választják, a mezőgazdasági szakliceumról, a mezőgazdaságban való elhelyezkedésről hallani sem akarnak, annak ellenére, hogy legtöbbször munkába állása után sem a várost választja állandó lakhelyül, hanem városiasodó falvaikat.

A községben végzett növendékeink pályaválasztási tükré

	VIII. osztályt végzettek összesen	Real—humán líceumban folytatja tanulmányait	Ipari líceumban folytatja tanulmányait	Szakiskolában	Munkahelyen szakképesítettek	Szülei egyéni gazdaságában dolgozik	Kimaradt, lecsúszott, kidobták
1976/1977-ben							
Tordaszentlászló	16	6	8	—	2	—	—
Kisfenes	12	1	5	—	3	3	—
Hesdát	24	1	20	—	—	3	1
Magyarfenes	15	—	14	—	1	—	—
Összesen	67	8	47	—	6	6	1
1977/1978-ban							
Tordaszentlászló	16	1	15	—	—	—	1
Kisfenes	14	—	13	—	1	—	—
Hesdát	26	—	24	—	1	1	1
Magyarfenes	21	—	21	—	—	—	—
Összesen	77	1	73	—	2	1	2
1978/1979-ben							
Tordaszentlászló	6	1	4	—	1	—	—
Kisfenes	16	6	10	—	—	—	—
Hesdát	32	1	31	—	—	—	—
Magyarfenes	18	4	14	—	—	—	—
Összesen	72	12	59	—	1	—	—

A fenti eredmények ellenére az ipari liceumok vagy szakiskolák IX—X. osztályában tanuló diákjaink jó részénél az indítás és a kiteljesedés, az alapozás és a nevelés betetőzése, a szocialista etika és méltányosság elvei és eredményei közötti diszharmonia igen szembetűnő. Oka nemcsak az életkori sajátosságokban keresendő, hanem nevelésük, ellenőrzésük hiányos voltában, a kibocsátó és a befogadó iskola közötti kapcsolat hiányában. Ezért ha a család, a faluközösség, a kibocsátó iskola közömbös vagy nem elég figyelmes, az egy-két év előtti, az erkölcsi-etikai normákat komolyan vevő, szorgalmas és közösségi életet élő itthoni diák, ha köte-

lenségére figyelmeztetjük, ha a közösségi munkába vagy a közművelődésbe akarjuk bevonni, azzal védekezünk: „Ezt nekünk nem mondták, nekünk ez nem kötelező, tőlünk ezt nem kéri az iskolánk, mi már nem tartozunk ide” stb. Ennek a szemléletmódnak a kialakulásával párhuzamosan fejlődik vissza művelődési igényük is. 1973—1976 között a tordaszentlászlói iskolából ipari líceumba és szakiskolába bejutott 29 ingázó diákból alig 18-nak van olvasólapja a községi könyvtárban. Lapjaikon egy-egy szakkönyv vagy kalandregény címe található. Színházba, operába kevesen járnak, pedig a színházkultúrának Szentlászlón jó hagyománya van. Igényük legfennebb a gépzenére, a gépi szórakozásra korlátozódik, s az idegen zene hatására gyermekkori népdalismeretük passzívva lett, a közös éneklésben is legfeljebb néhány magyar nótára terjed, pedig a szentlászlói ember tud, szeret énekelni, s igyekszik alkalmat is teremteni a nótázásra. Lakodalomkor, ha a fiatal párt a falun végigkísérik, az ifjak már nem tudnak belekapcsolódni a nász nép énekébe. Noha KISZ-tagok, az ingázás miatt szervezeti életet nem élhetnek, az itthoni KISZ-szervezethez nem tartoznak, a helyi közművelődési életbe kevesen kapcsolódnak be, s így művelődésükkel „két szék közt a pad alatt” maradnak. Nem kételkedem abban, hogy így is jó szakemberré, szorgalmas munkássá válnak, de vajon milyen meggyőződésű ember, állampolgár lesz belőlük? Vajon nem éppen ez a diszharmónia lesz nihilizmusuk forrása? De mit is várhatunk a hangsúlyozottan oktatás-központú iskoláktól, amelyek tantervében a kötelező angol és francia, illetve orosz és német nyelv mellett nem jut kötelező óraszám az anyanyelv és irodalomtanítás, a nemzetiségi műveltséget is megalapozó, erősítő és betetőző nevelés számára, vagy ha sohasem kérdik meg, mit vár a falu vagy a nagyobb község ifjúvá serdült, leendő állampolgárától. Mondanom sem kell, hogy sok fiatal indító iskoláját csak évek múlva tudja értékelni, amikor rádöbben, hogy lemaradt. Szerencsére ekkor aztán „gőzerővel”, sokszor már a katonai szolgálat teljesítése után próbálja pótolni a mulasztást. Nem felejthetem egyik mérnökjelölt diákom szavait: „Nagyon sajnálom, hogy nem tudok magyar irodalomról, művészetről, történelemről elbeszélgetni a 11-es számú Líceumban végzett főiskolás barátommal.” Ezzel függ össze a könyv szerepének növekedése a falu életében. Nem állt módomban a község minden falujában felmérni a könyvek számát, a személyi könyvtárak iránti igényt, s mert könyvesbolt csak a községközpontban van, megfigyeléseim csak Tordaszentlászlóra korlátozódnak. Mint ahogy a szövetkezeti könyvesbolt áruforgalmából is kiténik, a könyvvásárlás egy lakosra jutó értéke a megyei 9 lejhez viszonyítva növekvőben van. Tordaszentlászlón 10 lejről 13 lejre, községi szinten 3,15 lejről alig 4 lejre emelkedett az 1976-os esztendőben, de a könyvesbolt így sem teljesítette könyveladási tervét, noha — felméréseimből tudom — minden iskolás gyermek családjára rendelkezik 25—100 kötetig terjedő személyi könyvtárral, s 1976 februárjában csupán a 16-os létszámú VII. osztályunk 103 kötet könyvet vásárolt. Még többet is vettek volna, ha legalább az ajánlott házi olvasmányok, illetve nemzetiségi kiadványaink értékesebb kötetei kellő mennyiségben eljutottak volna falusi könyvesboltunkba.

Amihez nem jut hozzá az oktatás és a könyv útján, azt a szentlászlói ember — gyermek és fiatal, nő és férfi — öntevékeny közművelődéssel pótolja faluja kulturális igényeinek és lehetőségeinek szintjén. A község nyolc iskolájának 24 pionírkörében 238 pionír és nem pionír tanuló tevékenykedik hajlamának, érdeklődési körének, gyakorlati és kulturális képzségi igényének megfelelően, s a húsz műkedvelőkör 389 diákjából minden évben sokan jutnak el a megyei vagy az országos versenyekre. A nyolc művelődési otthon 21 kultúrcsoportja 304 műkedvelőt tömörít olyan együttesbe, mint a tordaszentlászlói dalkör és a fúvószenekar, a magyarfenei egyeskar, a hesdái női dalszóport, a szentlászlói és a magyarfenei színjátékszász, ahol a közművelődés rég túlnőtt kampányjellegén, a többség belső szükségletévé vált, amihez hasonló igényt próbálunk kialakítani a község többi falvaiban is. Csak az utolsó két esztendőben, amely 1969-hez viszonyítva nem jelent csúcsot, a községközpontban évente 34, a községben 170-et meghaladó közművelődési eseményt és 16 292 résztvevőt tartanak nyilván. Mindez a közművelődésért külön nem díjazott 38 pedagógus vezetéseivel valósult meg.

A társadalmi élet erkölcséről, a szocialista etika követelményeinek betartásáról a község lakosai által elkövetett kihágások és bűncselekmények száma, illetve ezek elkövetőinek a lakosság számához viszonyított százalékaránya is tájékoztató.

A törvénysértések nagyobb százalékát azokban a falvakban követik el, ahol a kulturális nevelőmunka még mindig kampányjellegű, s a követelmények mögött marad, ahol a közművelődés nem vált belső szükségletté, állandó tevékenységgé, vagy ahol bizonyos anyagi körülmények szorítása tapasztalható. Különösen szembevetendő az erdőkihágások és a falopások nagy száma, aminek oka elsősorban a falusi lakosság tüzelőellátásának megoldatlansága, illetve a tűzifa árának roha-

mos emelkedése a piacon. A közvagyon megkárosítók minden faluban előfordulnak, akár szövetkezetesített a mezőgazdasága, akár nem.

A község népmozgalmi helyzete változatos képet mutat. Az adatokból meglepő eltérés derül ki; egyes falvak lakossága, ha lassan is, de gyarapodik, másoké viszont apad; egyesekben a nők vannak többségben, máshol a férfiak. Mindez több okra vezethető vissza. A peremfalvak lakossága fokozottabban költözik a városba, míg a szentlászlóiak és a fenesiek mérsékeltebben. Minthogy általában a férfi a mozgékonyabb elem, azokban a falvakban, ahonnan nagy az elvándorlás, növekszik a nők aránya.

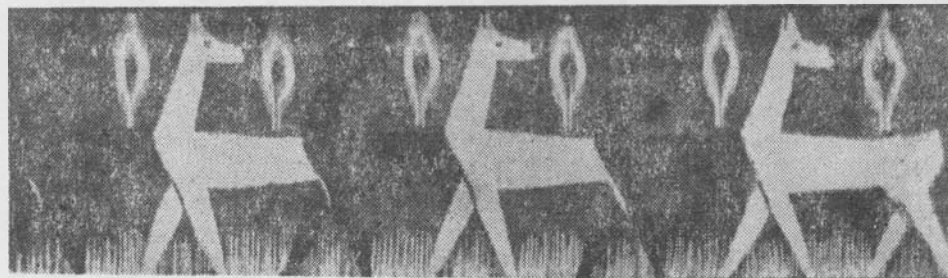
Jellemző, hogy a magángazdálkodó falvakon az öreg és középkorú nemzedék ragaszkodik a földhöz, az állattartáshoz, a fiatalság épp ellenkezőleg: elveti a kisparaszti gazdálkodást és életformát, s hátat fordít a falunak. A rákosiak közt akad, aki 6—8 bivalyt is tart igen szép haszonnal, pompás villaszerű házakat építenek beton- és vaskerítéssel, hatalmas istállóik, csűrjeik is vannak, de kevés a gyermek, előregedik a falu, az ifjúság elhagyja. Összegezésként elmondható: a szaporodás központi fekvésű falvainkban, általában az anyagi civilizáció magasabb fokára jutott helységeinkben stagnál, a község hegyek közé dugott peremfalvaiban a lassú elvándorlás következtében inkább csökkenő tendenciát mutat. Ennek ellenére a lakosság életerősnek mondható, sőt a peremfalvakból — kevesebb számarányuk, a születések csökkenése vagy stagnálása ellenére is — a községközpont felé terjeszkedő képet mutat. Különösen szembetűnő ez a jelenség a nem termelői munkakörök és a vezetői állások betöltésében. Az utolsó két esztendőben Tordaszentlászlón az átlagos életkor 71 esztendő.

Rákos kivételével „egyke“ vagy „egyse“ kevés van! Csép Sándor kalotaszegi tv-filmje egykealanyúul Tordaszentlászlót akarta választani, amikor azonban forgatásra került volna a sor, örömmel állapították meg, hogy a 21-es létszámú első osztályban mindössze egyetlen egyke volt, de így jártunk a többi osztályban is. Inkább „kettőke“ a divat. Ritkább a három-, s nagyon kevés a négygyermekes család, mert a megismert anyagi kultúra szintjét csak így tarthatják fenn. Négyen felüli gyermek inkább a peremfalvakban vagy a havasról leköltözött családokban fordul elő.

A lelkialkat uralkodó vonása falvanként változik. A peremhelységeinkben az iskolázottság ellenére is érvényesülnek a társadalmi előítéletek, az elvont problémák iránti csökkentebb fogékonyság, a központi fekvésű falvakban kevés kivétellel az óvatosság, máskor meg a hangulati elemek túltengése a jellemző a cselekvés irányításában; sokat adnak a látszatra meg arra, hogy ki mit mond. Az érzelmi-akarati életben többségében eszes, tanulékony, leleményes, ipari hajlamú, kedélyes, vidám nép fellépése hangulatilag irányított, a kritikában bátor, de elemző önbírálatra kevésbé képes. Inkább megbízható; az összefogó közösségi eszmékért csak akkor lelkesedik, ha értelmét látja, ha előjáró vezetői következtetések, igazságosak, nem részrehajlók vagy elfogultak. De elég egy rosszindulatú szóbeszéd, félreértés, intrika, bizalmuk meginog, rögtön gyanakvóak lesznek, megállnak a cselekvésben, vagy az illető személy ellen fordulnak.

A hagyomány szellemében a szentlászlóiak megsüvegelik az „idegent“, hisznek a szavának, ha kevésbé iskolázott is, mint ők vagy mint a maguk fajtája. Azt tartják, hogy „még az ördögnek is gyertyát kell tartani“. Általában vonakodnak a vezetői tisztségtől, a felelősségtől, s ezért engednek maguk elé másokat.

Boldizsár Zeyk Imre

Kozma Erzsébet szőnyege

Egy tolmács hűtlen hűsége

Gondolatok a könyvtárban

Köszöntöttük, megünnepeltük a román és a romániai magyar sajtóban egyhangúlag a *Forrás*-nemzedékekbeli „fiatal” költők Baltes—Kántor-féle szép antológiáját*; ha jól emlékszem, elsóhajtottuk, hogy bár igaz volna a címben hangoztatott jelző (a kötet megjelenésekor a *Forrás* könyvsorozat tizennyolc, a *Forrás*-jelenség — ha szabad így neveznem az első és az összes további *Forrás*-szerzők, főleg költők jelentkezését — huszonegy esztendő volt, s a legidősebb szerző negyvenöt éves); és megállapítottuk, egyetértve az előszót szignáló Kántor Lajossal, hogy a „fiatal” jelző mégis annyiban légtogosult, amennyiben egykori s az utánpótlás révén mindenkori fiatalságot jelent, és nem annyira életkort, mint inkább attitűdöt. Elégtétellel nyugtáztuk, hogy a *Forrás*-jelenség a maga *jelenségszerűségében* juthat végre tudomására a román közönségnek (egy *Forrás*-szerzőket, költőket és prózairókat, már sokszor fordítottak románra, mindezen esetekben azonban a román közönség csak egy-egy önálló tehetséget ismert meg, aki vagy érdekelte, vagy nem); elégtétellel olvastuk a román lapokban az *Építő Amfion*** megjelenése hozott tizenhárom évvel korábban; s mindezek közepette döbbsent meglepetéssel álltunk Tudor Baltes sirjánál. Már nem szoríthatuk meg a kezét harminchét költőnk tolmácsolásának baráti gesztusáért, s nem ülhattünk le vele nyelvi, stilisztikai és egyéb szakmai részletkérdéseket vitatni; a veszteség fájdalma nagylelkűvé tett vele szemben, s fordítói munkája minőségét egyhangúlag éppoly magas szintűnek mondtuk, illetőleg hagytuk hinni, hogy mondjuk, mint nagy és merész vállalkozása erkölcsi nemességét.

Itt az ideje erről az oldalról is szemügyre venni az antológiát. Nem mintha lejárt volna a kegyelet határéideje, de éppen mert nem járt le — és mert a fordítói fáradság legmagasabb fokú megbecsülése az, ha komolyan vesszük. Ha érdemesnek tartjuk az új nyelvi genesis eredménye, az új versek fölé hajolni, s azokat olyan behatóan vizsgálni, mint egy-egy fiatal teoretikusunk — doktoráló vagy csak államvizsgázó — egy-egy klasszikus költőnk vagy írónk valamely szövegének szemiotikai mezőit. S egyáltalán, ideje újra meghonosítani a még mindig kritikának nevezett publicisztikai tevékenységben a komolyságot, a szakmaiságot, az értékelésnek hitelt és alapot adó *mű-* és főleg *szövegelemzést*, versek és fordítások kritikájában főleg az utóbbit; ideje észrevenni, hogy miközben a szöveg tudománya, a közlés mint technika elmélete rohamosan fejlődik (egyelőre mélyebb emberi tartalmakat mellőző műszaki tudományként, egyedül a közlés *módjára* koncentrálván), az irodalmi jelenséget értelmezni, magas szinten újrafogalmazni hivatott kritikában épp a közlés módjával, a „harmadik jelrendszerbeli” kommunikáció lényeges sajátosságával törődünk a legkevesebbet. Persze nem fogom ezt a hiányt éppen én — egy másik fordító — és éppen Tudor Baltes itt szóban forgó tolmácsolásai kapcsán pótolni, már csak azért sem, mivel e fordítások részletes elemzésre támaszkodó értékelése a román kritikának volna a feladata; amire vállalkozom, mindössze annyi, hogy a nyelvismeret s a költők ismerete kettős illetékességével néhány szempontot próbálok szolgáltatni egy ilyen, valahol talán már készülő értékeléshez.

* Tineri poezi maghiari din România. Generația Forrás. O antologie de Tudor Baltes. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1979.

** Építő Amfion. Fiatal román költők verseiből. Összeállította és az előszót írta Vasile Nicolescu. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967.

Számunkra ennek az lesz a haszna, hogy megtudjuk, milyen művészi szinten jelennek meg itt román nyelven a *Forrás-nemzedékek* költői. S hogy ennek az alapján a kötet visszhangjait helyesen értelmezzük. Mindegyik költőnk egy-egy saját és egy közös-sajátos életérzés szentjánosbogár-fényjeleit küldi a világűrbe, s ha ezek valahonnan visszasugarazódnak egy földi közösségnek, az a közösség kettős valenciájú jeleket fog fel; az eredeti jelekhez társul a tükröző felület sajátossága.

Elejétől végéig olvasva a *Tineri poeți maghiari din România*-t, harminchét olyan költő áll elénk, akiknek tehetsége körülbelül egyforma — mind a milyenség, mind pedig a nagyságrend tekintetében. Ez utóbbi mércéje Tudor Baltes költői tehetsége; nyilvánvaló, hogy *saját magát* nem tudta túlszárnyalni akkor sem, amikor például Szilágyi Domokost tolmácsolta. (Műfordítói teljesítmény — furcsa, de így van — csak akkor nőhet a fordító saját költői tehetség szintje fölé, ha elég terjedelmes munkáról van szó; az értéket ilyenkor nagyrészt éppen a terjedelem hordozza epikum vagy filozofikum formájában, s ezt átmentheti az a jó, egyenletes költői középsínt is, amely tíz zseniális verssorral nem tudna megbirkózni.) Itt rövid versekkel van dolgunk, a nagyobb lélegzetű poémákból is — amilyen például a *Bartók Amerikában* — csak részleteket kapunk; a kötet tehát néhány költőnket „lefokozza”, bár korántsem annyira, hogy az érzékeny olvasó találkozása velük ne menjen élményszámba. Más költőket viszont „megemel” a fordító, és ez is természetes, ez sem történhet másképp; senki sem fog egy verset rosszabbul tolmácsolni, mint amilyen jó — azonos tartalmú és formájú — vers megírására képes, csak mert a szerzőt a lelke mélyén kisebbnek érzi magánál mint költőnél.

Ez a nemes műfordítói magatartás („mindenkit és mindent a lehető legjobban, legszebben fordítani”) olykor arra készítette Baltest, hogy a viszonylagos hűség határán belül ott is valahogy költőibbre hangolja a szöveget, ahol ez nem lett volna szükséges. „Villanylámpákkal álmodott, s új hársorokkal”, mondja például Lászlóffy Aladár (a tényleg fiatal, huszon-egynéhány éves, a mai energiagondokról még mit sem sejtő Lászlóffy Aladár) egy pásztorról, de Baltes ezt, úgy látszik, prózáinak érezve, egyszerű villanylámpák helyett — pedig itt éppen ez az *igaz és poétikus* — elektromos csillagzatokat álmodtat a pásztorral („*Visă constelații electrice, șiruri noi de clădiri*”). Ezt a példát csak szembeszökő volta miatt idéztem, a költőibbre hangolás eljárását Baltes többnyire finomabban, alig tetten érhető módon végzi, mint például a következő két Hervay-sor fordításában:

*A felnött embert úgy ledönti a lábáról
a sóvárgás, hogy le kell ülnie egy kőre*

— ahol csak a Hervay-féle lehető legegyszerűbb, leghétköznapibb, élőbeszédbeli *szörend* megváltoztatásával, régiesre-választékosra vételével igyekszik a fordító költőibb lenni a szerzőnél:

*Pe omul matur tinjirea aceasta îl doboară,
încît sã se așeze trebuie pe-o piatrã.*

S ami a tolmács részéről merő jószándék, igényesség a maga produkálta szöveggel szemben, ami Lászlóffy-t az előbb látott esetben lényegileg nem — vagy alig — érintette, az a Hervay-verset, Hervay-költészetet már-már milyenségében változtatja meg; e versek poézise éppen a legprózaibb sorok, a „tömondatok” mögül röp-pen fel, oly váratlanul, mint az ablakpárkányra száradni tett mosogatórongy fölött az égre rajzolódó szivárvány — s ha merő jószándékból színes kelmével cseréljük ki a rongyot, kevésbé tönemenyes lesz a varázslat.

Hadd legyen azonban igazságos, és mutassak rá arra, hogy néha célt ér a jószándék is. Jancsik például köztudottan halk, visszafogott, tartózkodó költő, aki mindig kevesebbet mond, mint amennyit gondol, sejt, érez (a költők gyermekbetegsége a fordított eljárás, a puskapor ellövődözése, gyakran vaktöltényekkel); s ezért Jancsik halk verseiben mindig — vagy többnyire — ott borzong valami „szöveg-mögötti”. Tolmácsunk, alkalmasint attól való féltében, hogy ezt nem tudja visszaadni, de kitűnő érzékkel „fogva” a jelenséget, behozza a szövegbe, amit csak be tud hozni. Ennek a két sornak az átköltése például:

*szakadékok, vizek, halálos mélyek
föllött kecsesen ível át az élet*

ahelyett, hogy mint az eredeti, egy jelzős szerkezettel célozzon tapintatosan a halálra, egyenesen és szokatlanul — Jancsiktól szokatlanul — erőteljesen mondja ki a „szövegmögöttit“:

*peste al morții hău, prăpăstii, ape,
suav viața trece prin arcade*

— sőt, amint látjuk, a feláldozott metaforát is pótolja egy másik metaforával. Jancsiknak ez a verse (*Híd*) egyike a Baltes által mintaszerűen, veszteség nélkül tolmácsolott daraboknak, egy másik pedig (*Máglyahalál előtt mondhatta valamelyik*) arra ad alkalmat a műfordítónak, hogy egy szinte megoldhatatlan feladatot oldjon meg. Ez utóbbi vers mind tartalmával-hangulatával, mind sorainak szabályos drámai jambusával tudatosan Madáchra emlékeztet, amit szemléltessen itt csak ez a négy sor:

*Hogy mindazt lássák, érezzék és értsék,
ami az életem értelme volt,
meg kell gyűjtani ezt a végső máglyát.
— Hát köszönet, Prométheusz, a tűzért!*

Baltes itt virtuóz egyszerűséggel találta meg annak a módját, hogy sugallja a „kulturális szövegmögöttit“ (a rejtett utalást egy klasszikusunkra, ami távoli összefüggések érzésével dűsitja a verset az olvasóban); ő is Madáchra, illetőleg a román fordításirodalom klasszikus darabjára, Goga *Tragédia*-fordítására emlékeztet egyik-másik remekbe sikerült részletével:

*Să vadă și să simtă, să-nfeleagă
ceea ce vieții mele sens i-a dat,
ăst rug din urmă trebuie aprins*

— s csak az a kár, hogy a következő sort ritmikailag is megbotlasztja, félre is érti: „Deci pentru foc îți mulțumesc eu, Prometeu!“ (Ilyen félreértések sajnos még akadnak a kötetben, amelyen fordítója, előszóírója, szerkesztője, műszaki szerkesztője, fedőlap-tervezője és harminchét szerzője mellett tizennyolc arcképrajzolója is név szerint fel van tüntetve, egyedül a szövegösszevetője nincsen — s ebből az gyanítható, hogy ilyen munkatársa nem is volt.)

Persze a „kulturális szövegmögötti“ érzékeltetése nem mindig sikerül tolmácsolásnak sem; sok esetben ez nem is lehetséges. Szilágyi Domokos egy-egy olyan belterjes célzását például, mint az „égiekkel játszó földi tünemények“, bizonyára nem tudja soha senki más nyelvre, más kulturális közegbe átültetni, csak gépiesen, másodlagos jelentéséhez képest vérszegény elsődleges jelentésében („apariții terestre, jucându-se cu cerul“, fordítja akkurátusan Baltes). Ebből a tanulság az, hogy azokat a verseket, amelyekben ilyen részletek vannak, bölcsebb lett volna kihagyni a válogatásból; egészében ilyen például Király László kísérteties verse, az *Emlékmű*, amelynek az olvasó pontos és szép tolmácsolását találja a kötetben, de ahhoz, hogy kísértetiességét a csontja velejében érezze, tudnia kell egy adag magyar irodalomtörténetet, mégpedig abból is a „tények mögöttit“.

Dacára annak, hogy Tudor Baltes fordításában — egyetlen személy, tehetség, intellektus fordításában — harminchét költőnk hol felülről, hol alulról közeledik összértékük középarányosához, bizonyos nagyságrendi különbség mégis érzik közöttük (s nemcsak az antológiába bevett versek számában, amiben inkább a válogatást végző vagy irányító Kántor Lajos értékelése jut kifejezésre). S az így esetleg felállítható — de itt most nem felállítandó — értékssorrend nagyjából megfelel a valóságosnak, éppen csak az ingadozások amplitúdója kisebb; ez amellett is, annak ellenére is így van, hogy a harminchét költő az egyéni jegyek, stílári és egyéb sajátosságok, egyszóval a milyenség tekintetében ugyancsak közeledik egymáshoz.

Néhány példát erre is fel kell hoznom. E példákat úgy válogattam, hogy a műfordítói munka különféle nehéz vagy kényes helyzetait, gyakoribb hibalehetőségeit mutassák.

A legegyszerűbb (ámbar nem a legkönnyebb) nehéz helyzet az, amikor a tolmácsolandó költő egyéni jellegzetessége — stílári jellegzetességről beszélek — egy sajátos szóhasználatban rejlik (vagy éppenséggel szóalkotási kedvben); amikor a fordító olyan szavakkal, kifejezésekkel találja szemben magát, amelyeket ha megért, csak a szövegösszefüggésből ért meg, s amelyeket aztán éppolyan egyéniellen kellene tolmácsolnia, ha lehetne. A baj az, hogy nem lehet, hiszen a költő

egy-egy leleményét helyettesítő fordítói lelemény, bármilyen „szolgáltatkozás”, mégis a fordító sajátja; olvastán-hallatán nem ismerjük fel az ismerős költőt.

*Istennek hagyunk,
mi „nyista gádzsók”*

— erről a két sorról például mindenki rögtön tudja, hogy Palocsay Zsigmond valamelyik verséből való. Baltes-féle megfelelője viszont éppúgy lehetne Bartis Ferenc, Elekcs Ferenc és még néhány más szerző két sorának tolmácsolása:

*Te-am ținut de dumnezeu
noi, „colo niște moftangii”*

— sőt az említett költők közül éppen Palocsay az, akire az utóbbi két sor a legkevésbé jellemző (hangulati szempontból; arról itt nem is szólva, hogy a „nyista gádzsók”-at a tolmács gyökeresen félreértette). Palocsay sajátos milyensége az új nyelvi közegben alig jut szóhoz, és így ő alighanem a legkevésbé hasonlít önmagára a *Tineri poezi maghiari din România*-ban. Látszik, hogy az ő esetében már a válogatás fő elve inkább a fordíthatóság volt, mint a versek jellemző volta; s ami jellemző maradt a kötetbe került versekben, annak csak a formai részét — a szöveg tördelését, rengeteg írásjelét — lehetett átmenteni, szorosan nyelvhez kötött különlegességét nem. Sietek leszögezni azonban, hogy ez nem Tudor Baltes hibája, mint ahogy az sem az ő átlagon felüli érdeme, hogy tolmácsolásában például a *Homok a bőröndben*, Kenéz Ferenc verse, teljes mértékben az eredeti rangján áll, és milyensége sem másul. Mindez nagyrészt a költőkön fordult meg, s gyakorlatilag azon, hogy mire bíztak több üzenetet, szavaik értelmére-e vagy hangulatára.

Nehéz helyzet az is, mikor a szavak *rejtett információtartalmat* hordoznak (nem függetlenül mondott tulajdonságaiktól), amit fel kell fedezni és vissza kell adni; az első a nehezebb dolog, a másodikra mindig akad megoldás. Fábrián Sándor itt következő négy sorában például:

*Úgy látszik, bennünket kísér
egész nap ez a kicsi szél;
fáradt, nincs kedve sepregetni
a telep szenes útjait —*

a tolmács nem fedezi fel a „telep” és a „szenes” szavakra — és egyedül csak ezekre — bizott igen fontos információt: azt, hogy a költő és tavaszi gallycsokrot cipelő szerelmese egy meglehetősen komor ipari tájban örvendeznek egymásnak (ez a kontrasztthatás a verset erősen megemeli), s egy poétikus, de jelentésten és ezért jelentéktelen környezetbe helyezi a vers „szereplőit”:

*Se pare că întreaga zi
ne însoțește vîntu-acesta lin;
e obosit, nu are chef să măture
înnegritele drumuri.*

Ez bizony hiba; a vers lényeges tartalmi elemmel lett szegényebb. S a hiba ritkán szokott egyedül járni. Talán ugyanaz a pillanatnyi figyelmetlenség tette, hogy a szépen megoldott első két sor után (ki tudja, mennyi fáradság fekszik benne), a harmadik sor ritmikailag kissé botladozóan „jött ki”; ilyesmi Fábriánál sohasem fordul elő, neki a jambus mintegy második anyanyelve — s ezért nem egy sor megbotlását reklamálom itt, hanem az ő költői milyensége megváltozását, elmozdulását a fiatalabbak felé, akik nem sokat törődnek a prozodiával.

Futólag megemlítem még a nehéz helyzetek között azt is, mikor egy-egy szó vagy szintagma *pontos jelentésárnyalatát* kell visszaadni; mikor ez fontosabb az egész vers lelkiismeretes fordításánál, mert itt fészkel a vers lelke. Ha például Szilágyi Domokos a „szerelmesek szép, meztelen, súlytalan ünnepeit” egy verse vége felé, egy szemlélatomást összegző sorban, „értelmes csodának” nevezi, hát akkor érezni kell, hogy az „értelmes” jelző a vers kulcsszava, ezt kell abszolút pontosan tolmácsolni (milyen jól kifejezi ez az egyetlen szókapcsolat a mindenkor racionális, még majd a kétségbeesésben is racionális költőt!) — s nem lehet „miracolos intelegt”-et, „bölcös csodát” csinálni belőle. Nem lehet, mondom, de a román szövegben ez áll; lehet tehát, csak szabad nem lett volna. Ugyanabban a versben, pár sorral fennebb, az itt *világűr* értelemben használt „űr” szót Baltes „vid”-nek

fordítja; ez csúnya melléfogás, mégsem akkora hiba egy költő-műfordító részéről, mint az „értelmes csoda“ és a „miracolos ítélet“ között az árnyalatnyi — a versnek egy más világnézeti árnyalatot adó — eltérés. Szilágyi milyensége, sajátossága a szóban forgó vers (*Unnepek*) esetében jelentősen megmúl; az ő kristályossága is az amorfi milyenségi középarányos felé mozdul, amit más versek esetében egy más tényező, a Baltes-féle tolmácsolások gyakori *formai* hűtlensége ugyancsak elősegít.

Hadd szóljak végül harminchét költőnk lelkes, igyekvő tolmácsának erről az érthetetlen igénytelenségéről saját magával szemben (hacsak nem arról van szó, hogy a tartalom lehető legteljesebb átmentésére koncentrálna bizonyos formai elemeket egyszerűen nem is vett észre, s nem akadt utólag sem, aki ezekre figyelmeztette volna). A formahűség a versek tolmácsolásának azon a szintjén, amely a *műfordítás* nevet igényli a maga számára, mind a magyar, mind a román irodalomban *kötelező*; szakmai becsület dolga is, hogy annak a versnek, amelynek valamilyen kötött műformát adott a költő, mikor megírta, ne csak egy hozzávetőleges nyersfordítását tegyük le az olvasó asztalára; s ha már versekkel foglalkozunk, valamiképpen az is becsület dolga, hogy feltételezzük, hogy a formai elemeknek van funkciójuk, van céljuk, hogy velük teljes a vers — ebből pedig az következik, hogy ha egy vers más nyelven való megszólaltatását úgy adjuk el versfordításként (sorokra, szakaszokra tördelve, vers formát adva neki), hogy a *saját* formai elemeit mellőzzük, nem hanyagságot követtünk el, hanem hamisítottunk. Lehetetlen, hogy Baltes mindezt ne tudta volna. S lehetetlen, hogy aki ilyen feszes ritmusú és sűrű rímelésű Szilágyi-verssorokat, mint ezek:

*Jaj istenem, a világ
kinek szoros, kinek tág,
jaj de szoros a világ,
csontig hatol, velőt vág*

ilyen pontosan, minden szempontból hűen, telibe találóan, bravúrosan fordított:

*Vai, doamne, această lume
cui e strîmtă, largă cui e,
lumea, vai, cît e de strîmtă,
pînă-n oase ți se-mplîntă*

— lehetetlen, mondom, hogy ez a mesterien verselő költő ne tudta vagy ne akarta volna például ezeknek a Hervay-soroknak:

*Milyen könnyű lenne sárkányt eregetni,
vele minden gondot szélnék riasztani.
minden vidámságot fennen zizegtetni —*

ugyancsak a népköltészettől kölcsönzött, a magyar és a román népköltészetben közös, mindkét nyelven egyaránt természetes ritmusát átvenni és reprodukálni, és érthetetlen, miért adta helyette ezt a lapos és pontoskodó formátlanyságot:

*Ce simplu-ar fi să înălțăm doar zmei,
cu ei deodată gîndul în cele patru vînturi,
bucuriile noastre să murmure sus*

— hacsak, ismétlem, nem az történt, hogy a magyar szöveget Baltes elfelejtette hangosan felolvasni magának, itt és mindenhol, ahol ilyen meglepő, bántó formai hűtlenségen foghatjuk rajta. S még jó néhány helyt rajtafoghatjuk. Igen, így történt, így kellett történnie: szegény Baltes gyakran elsüllyedt a szövegek értelmének megfejtésében, ennek az átültetésében, és a forma ilyenkor teljesen kiesett a látóköréből. S ebben az esetben a szövegösszevető dolga lett volna a hibát felfedezni, jelezni, kijavítását kérni (Baltes, ahogy ismertem, hálás lett volna érte); ha nem volt szövegösszevető, tehette volna ugyanezt a szerkesztő, tehette volna a versek válogatója, az előszóíró, tehette volna Baltes akármelyik magyar barátja, hogy az érdekelt költőkről — az élőkéről — ne is szóljak; sokan felelünk ezért az immár végleges mulasztásért.

Talán még a könyv technikai szerkesztője is felel. Mert nem tudom például, hogy Baltes jelezte-e a *Harmínckét sor a boldogságról* című Szilágyi Domokos-vers fordításának benyújtott kéziratán, hogy — mint a szerző — két sort megtör, s ezeknek a második felét „beütve“ kell szedni, annyival bennebb, amennyi az első

félsor hossza; nem tudom, jelezte-e, de ha jelezte, akkor a nyomdai szerkesztő nem tördeltette bennebb a két második félsort; tény, hogy a boldogságról szóló harminckét sor a könyvben (*Treizeci și două de rînduri despre fericire*) harmincnégy szabályos sorból áll.

Mindezekből, azt hiszem, magától adódik az elméleti — kritikai és irodalomtörténeti — konklúzió, valamint az erkölcsi tanulság. Hadd foglaljam össze azonban én is mindezt néhány mondatban.

Harminchét költőnk, a *Forrás*-nemzedékek legjobbjai román nyelvű bemutatása jelentős esemény; nagy lépés az egymás megismerésének szükségszerűen a jobb megértés felé vezető útján. Tudor Baltes és Kántor Lajos — s velük együtt a Dacia Könyvkiadó — vállalkozása tehát több, mint irodalmi tett: erkölcsi-politikai tett is. Meg kell jegyezni viszont, hogy ami a kiadót illeti, e tette értékéből sokat levon a szűkösen mért példányszám.

Maguk a költők, mint az előbbieken illusztráltam néhány példával, nem mindig reális nagyságrendjüket nyerik el a tolmácsolásban, sajátos milyenségük sem mindig érvényesül; ki minél kiemelkedőbb vagy különlegesebb, annál nagyobb veszteség éri. De mint nemzedék, mint irodalom, ez a harminchét költő nem rangján alul szerepel Tudor Baltes antológiájában, s a közös életérzés, amelyet így vagy amúgy kódolva sugároznak, hitelesen szólal meg románul is. Mivel azonban kollektív életérzés van, kollektív költői-művészi teljesítmény nincsen, mindenképp jobb lett volna az *Építő Amfion* mintájára antológiát szerkeszteni; abban (sajnos, csupán elvileg, gyakorlatilag nem elég következetesen) minden költőt más-más költő-fordító szólaltatott meg, sőt lehetőleg rokon alkatú költő, s ez az egy tolmács esetében érthető uniformizálódásnak elejét vette.

S végül az erkölcsi tanulság: a *Tineri poezi maghiari din România* lehetett volna sokkal jobb is, mint amilyen lett — s ez rajtunk múlott, sokunkon. Fel kell ismernünk, hogy — írók, költők, műfordítók, szerkesztők — kissé elidegenedtünk egymástól és magunktól; hogy nem törődünk eléggé egymás munkájával, s már arra sem vagyunk elég kényesek, hogy mások hogyan reprodukálják és fogadják a mi munkánkat; hogy minél többet szavaljuk a „dolgozni csak pontosan, szépen”-t, annál kevésbé tesszük.

Veress Zoltán

Vallomás a földekről

Az alább közölt szöveg kézirata 1978 júliusában érkezett szerkesztőségünkbe, tehát szerzője nem lehetett tekintettel olyan jelentős önéletírásokra, mint a *Koppantó* és más kötetek. A megkésztet közlést az is időszerűvé teszi, hogy időközben a *Fekete ugar* szerzője agrármérnöki aranydiplomát kapott, az oklevél megszerzésétől eltelt 60 év alatt végzett munkája elismeréséül. (*A szerk.*)

„Földművelőnek születtem, az volt az apám is, az volt minden ősem” — írja Kozán Imre önéletírásának* első sorában. És már ezzel megjelöli a kötet helyét is a nálunk az utóbbi évtizedben megjelent (és csak hetilapokban, folyóiratokban közölt egyes részletekből ismert) azonos műfajú számos mű között, hiszen azok szerzői többnyire mun-

kászmozgalmi múlttal rendelkeztek, a közelmúlt politikai életében szerepet játszottak (Balogh Edgár, Bányai László, Demeter János, Kacsó Sándor, Nagy István, Veress Pál, Kovács István és mások), s néhány kivétellel már hivatásos tollforgatók, amikor visszaemlékezéseik megírásához hozzákezdnek. Mondanivalójuk gerincében is többnyire a felszabadulás előtti politikai élet áll, a legtöbbszörnek eddig megjelent kötetei a második világháború befejezését közvetlenül követő hónapokkal zárulnak.

Kozán Imre kötete két szempontból is különbözik ezektől. Egyrészt ő nem vett részt a párt felszabadulás előtti tevékenységében, másrészt az életutat szinte a kötet megjelenésének pillanatáig (pontosan 1977-ig) leírja, amikor már nyolcvan esztendő áll mögötte.

A világnak abban a zaklatott zugában, ahol Kozán Imre életét leélte, nyolcvan év alatt sok minden történt.

* Kozán Imre: *Fekete ugar*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

Hogy csak az egyén és a közösség életében legfontosabbakat említsük: két világháború, több hatalomváltás és egy társadalmi rendszer-változás. Hogy ilyen alapvető változások közepette valaki tárgyilagos maradjon, nem könnyű dolog. Ezért valljuk azt, hogy annak, aki itt önéletrajzra vállalkozik, nagyon sok mindennel számot kell vetnie. Elsősorban azzal, hogy mi az, ami az írásból kimaradva nem változtatja úgy meg a korrajzot, hogy annak valóság-hűsége megkérdőjelezhető legyen. Mert a korrajz leszűkítése, egyes embercsoportok szempontjából jelentős események, helyzetek bemutatásának mellőzése oda vezet, hogy az emlékező szerző úgy jár, mint az a szakíró, aki a halak életéről értekezve, szóval sem tesz említést a vízről. Az önéletrajz tehát nagystílusú lavírozás az „elmondjam, ne mondjam, és ha elmondom, hogyan mondjam?” buktatói között.

A lelkiismereten nyilván úgy is lehet könnyíteni, hogy azt mondom: a mai ifjúság akkor is tanulhat életpályából, ha nem a teljes egészet látja, hanem csak egyes részeit. Persze ezeknek a részeknek lehetőleg jellemzőknek kell lenniük az adott színhelyre és kora. Mert senki nem élt üvegburában semmilyen korban, tehát életútjára meghatározók voltak a történelmi, társadalmi, politikai, gazdasági és családi körülmények.

Mindezeket figyelembe véve, Kozán Imre önéletrajzát meglepéssel kell fogadnunk, mert a hiteles kép nyújtására irányuló jószándékot nem vonhatjuk kétségbe, még akkor sem, ha itt-ott hiányérzetünk támad a súlypontok megfelelő elhelyezését illetően. Amikor a *Fekete ugart* mérlegre tesszük, azt sem felejtethetjük el, hogy a szerző célja — még ha ezt nem is fogalmazza meg ilyen konkrétan — saját életútjának bemutatásán kívül, elsősorban a csiki mezőgazdaság nyolc évtized alatt megtett útja fontosabb szakaszainak felvázolása volt. A termelés-technikai, mezőgazdasági, igazgatási kérdések mellett a gazdaságpolitikaiaké is, hol bőkezűbben, hol szűkmárkúbban adagolva a részleteket. S mindig megtűzdelve egy kis lírával, balladai hangulattal. Például amikor arról ír, hogy már tízéves korában részt vesz a szénacsínálásban, így folytatja: „A durván faragott szálfákból összeácsolt csűr ott az erdő szélén ma málnaillatú mesepalota nekem. Itt hálunk tizen-húszan, sokszor két hétig is, ide menekültünk, ha eget-földet rázó nagyidő jött. Esténként, amikor belenyújtottunk a friss havasi szénába, megbomlottak az életek boglyái, mesék, balladák születtek. A lelkek tarisznyájából előkerült az öröm, a bánat...”

(Hogy ebben a fogalmazásban mennyi a része Kassay Miklósnak, azt nem tudjuk, mert szerepét a kötet végleges formába öntésében csak ennyi jelzi a belső borítón: „Itt mondom köszönetet Kassay Miklósnak, aki visszaemlékezéseim jelen formájának kialakításában hathatós segítségemre volt. — K. I.”)

Kozán abból indul ki, hogy neki eleve hisz az olvasó; nem kell állandóan bizonyítani: amit állít, az igaz. Például nemhogy pontos bibliográfiai adatokat, de még a nevét sem említi annak a lapnak, amelyből a következőket idézi: „A székelységnek gazdasági és közigazgatási nyomorúságai vannak, amelyeket nem lehet lelkes felhívásokkal, hazafias frázisokkal, humbugos kitelepítésekkel megoldani.“ El kell hinnünk, hogy ilyen pongyola szöveg valóban megjelent valamelyik korabeli lapban, mert utánajárni — a lap nevének, a cikk megjelenési idejének ismerete nélkül — túl körülményes volna. Ezért a legcélszerűbbnek látszik úgy fogadni a kötetet, mint a háborúból megtért hadi elbeszéléseit, amit a hadtörténész ugyan korrigálhatna, de a hallgatóság élvez. Mert a hallgató fantáziáját a hősi tettek és a megfutamodások érdeklik, s nem jut eszébe ezekkel kapcsolatosan feltenni (magának) a kérdést: vajon a hadi számára sok élményt nyújtó háború igazságos volt-e?

A csiki mezőgazdálkodás eredményesebbé tételéért folytatott százéves háború nevezetes csatái voltak a sarlóról a kaszára való áttérés az aratásnál, a cséphadaróról a lovas járgányra, majd a tüzes gépre való átváltás a cséplésnél, a tagosítás a terület- és birtokrendezésnél, a fekete ugar felszámolása, vetésforgó bevezetése az üzemszervezésben, a gyepgazdálkodás ésszerűsítése a havasi gazdálkodásban és így tovább. Mindezek Kozán Imre életében — és jórészt határozó közreműködésével — mentek végbe Csikban. Ezekről a szerző nem kronológiai sorrendben, hanem mintegy viszsza pillantó tükörbe tekintve számol be. A fiatalabb nemzedékekhez tartozó olvasók számára ezek nagy része agrártörténeti kuriózum, ami feltehetőleg annyira felkelti érdeklődésüket, hogy — szeretnék remélni — egyesek közülük beállnak a kutatóórokba, hogy felfedjék azokat a részleteket is, amelyek a kötetben még homályban maradtak. Ilyen — elsősorban a Hargita megyében élő agrárszakemberek, gazdaságtörténészek számára — kutatási lehetőséget kínáló (és erre mintegy kötelező) téma a közbirtokosságok kialakulása, tevékenysége, megszűnésének körülményei, okai, vagy például annak felmérése, hogyan hatott a tagosítás a gazdálkodásra. Bár nem agrártörténeti vonatkozású, de feltétlenül további

vizsgálódást sugalló sok más megállapítás is akad. Egy helyen ezt írja Kozán: „Húszonkét éves voltam. 1919—1920 telén egyik barátommal, Fülöp Jánossal, akinek tanítói oklevele volt, de az iskolában hely nem jutott neki, erdőlésbe kezdünk.“ Az olvasó oldalát furdalja a kíváncsiság: miért nem jutott hely a tanítónak az iskolában? De arra is igen-igen kíváncsi lehet egy, a harmincas években vagy azután született olvasó, hogy miként lehetett úgy egyszerűen „erdőlésbe kezdeni“. Kinek az erdejében? Milyen engedély alapján? Vállalkozóként vagy bér munkásként? Mindezek izgalmas kérdések, amelyekre a közelmúlt történelme iránt érdeklődő olvasó szeretne feleletet, magyarázatot kapni. Az önéletírás erre nem vállalkozhatik, de azáltal is hasznos szolgálatot tesz, hogy felébrésztí az érdeklődést az ilyen jellegű kérdések iránt.

Ugyanilyen gondolatébresztők azok a sorok is, ahol csiksomlyói — mindössze egy évig tartó — tanítóképzői tanárkodásáról szól. Mert az idősebb rendű olvasók közül még néhányan tudhatják, hogy milyen veszélyeket rejtett magában a felekezeti iskolák nyilvánossági jogáról intézkedő törvény, de a fiatalabbak már nem hallottak róla. Igaz, ezt Kozán sem nevezi nevén, de az indoklás, hogy „mindkét iskolát — tanárihány miatt — a felszámolás veszélye fenyegette“ — azt jelentette akkor.

Ma már — amikor bármilyen élelmezési termékből a kínálat világszerte általában kisebb, mint a kereslet — nehezen képzelem el az olvasó, hogy a húszas-harmincas évek Csík megyéjében a tehéntartás és a gyümölcsfatelepités azért nem fizetődött ki, mert nem volt kinek eladni a tejet, illetve a gyümölcsöt. S ilyen körülmények között nehéz volt rávenni a csiki gazdákat, hogy térjenek át a jobb tejelő fajtákba tartozó (de igazán kevésbé alkalmas) tehének tartására, és telepítsenek gyümölcsösöket a szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas domboldalakra. Kozán Imre azonban ezekért csak úgy küzdött, akárcsak a nyomásos rendszer megszüntetéséért, a legelők feljavításáért vagy a rozs kapánövényként való termesztésének meghonosításáért. Küzdött, küszködött különböző munkahelyeken, miközben a történelem — mint nemzedékét egészben is — újabb és újabb helyzetek elé állította, nagyfokú rugalmasságot követelve a változó szemléletekhez, igazságokhoz való alkalmazkodásban. Ezekről a szemléleti,

felfogásbeli változásokról azonban éppúgy csak érintőleg tesz említést, mint a politikaiakról (például a liberális—nemzeti parasztpárti vetélkedés, a Károly-diktatúra, a vasgárdista rémuralom, az 1919-es és 1945-ös földreformok, a CASBI, a nagybirtok maradványainak felszámolása stb.), talán ezzel is hangsúlyozni akarván azt a szándékát, hogy számára mindennél fontosabb volt az, amibe beleszületett, amiben felnőtt s amiért ma is él: a mezőgazdaság.

Sűrűsödik a mondanivaló a kötet vége felé. Az 1946-tól eltelt több mint három évtized nemcsak történelmi eseményekben gazdag, de Kozán Imre életpályáján is sok olyan változást hoz, amelyek az általános korpépre is jellemzők. A tizenhat könyvoldalba sűrített emberöltőnyi idő alatt megtörténik a hazai mezőgazdaságban, birtokviszonyokban az évszázadok óta legnagyobb változás: a szövetkezetesítés. Akkor ennek az ügynek veti neki a vállát. De erről szóló vallomásaiban a fenntartásait sem rejti véka alá. Így ír: „A mezőgazdaság szocialista átalakításának fontosságát egy pillanatra sem vontam kétségbe, egyedül csak ebben láttam a jövőt. De a megvalósítás eszközei, módja miatt sokszor berzenkedtem, s még ellenségeket is szereztem magamnak.“

Aztán 1955-ben megalakul — újra — a csikszeredai gazdasági iskola, s ott tanít (mert nem vállalja az igazgatóságot, amire felkéri) 1968-ig, amikor a szakiskolából liceum lesz. És — bár 70 éves elmúlt — rábízják a szabadegyetem vezetését. Amikor ettől is megválnak, az az újabb megtiszteltetés éri, hogy kinevezik a Hargita megyei — akkor létesülő — agronómusház igazgatójává. Egy új intézményt — amelynek megszervezésében semmilyen korábbi tapasztalatra nem lehetett támaszkodni — beindítani bátorság, önbizalom kell. Kozán Imrénének még 73 éves korában is elég volt mindebből, hogy a feladatot vállalja.

Tudomásunk szerint a szerző képanyagot is szánt a kötetbe, aminek a kimaradását csak sajnálhatjuk, hiszen nem sok olyan könyv kerül olvasóközönségünk kezébe, amely a csiki élet közelmúltját fényképekben is bemutatná. Vajon a kiadó is arra gondolt, hogy e hiányérzetünkért kárpótol Nagy Imre zsongódi gyűjteménye? S így a két zsongódi társszerzővé válik? Ha nem is, de a *Fekete ugar* ismét Zsongódre irányítja a Hargita lábánál élőkkal együttérzők figyelmét.

Nagy Miklós

Apokrif

Nem, semmiképpen sem boldogulok ezekkel a megvadult papírlapokkal, kedves Szerkesztő úr, hiába kért föl, úgy látszik, erre a kritikára, nem boldogulok ezekkel a papírlapokkal. Több embernek, több barátomnak, ismeretleneknek is kölcsönadtam Lászlóffy Csaba könyvét (*Apokrif*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979), és összefirkálva, telijegyzetelve, szakadozottan, összekeveredett lapokkal, más kötetből idegabayodott lapokkal, agyonolvasva kaptam vissza, és már napok és hosszú éjszakák óta igyekszem összerakni a könyvet, azonosítani az idézeteket, de nem boldogulok. Olvastam valahol, hogy nem az az igazi költő, aki ihletet kap, hanem aki ihletet ad. Így értelvezve végül is az azonosíthatatlan bejegyzéseket (mint a mű kivételéseit), hát pusztá kényszerűségből és határidő-kényszerből ezeket küldöm el, kuriózumokként, amiknek, sajnos, nem én vagyok a szerzője, amiért is elnézését kéri

Beke Mihály András

„nincs más fegyverem, mint láthatóvá tenni ezt a látomást“

(kivágás Lászlóffy Csaba egyik verseskötetéből, alatta szálkás betűkkel:)

Bizony, sok van a dolgok között, amiről nem tudunk. Pedig a dolgok agresszívek, támadnak. Az ismeretlen orvul sebzi meg a lelket, a védekezés bárminő esélye nélkül. Amit nem ismerünk, az kivédhetetlen. Amit nem tudunk, de érezzük, sejtjük létét, az végzetes csapást mérhet zavart, állandó veszélyérzetben élő lelkünkre. Hiszen a csupán sejtett, ismeretlen irányú ütésektől összeroskadhatunk, akár a mosogatórongy, csak a fölsímt(etett), tudatosított tényekkel szemben tudunk állást foglalni: szembenállni. Karddal szemben kard a fegyver, szavak ellen a szó, a dolgokat valódi nevükön nevező szó lehet a fegyverünk, egyedüli fegyverünk...

(idegen kéz kusza, röptében fölrött írása egy barbáru, gombostűvel föltűzött papírfecnyire:)

És ha az irodalom vállalja az egyén és a közösség önfelfedező és antimaniplulátor stb. szerepét, ez vajon nem azért is lehet-é, mert a bódított, édeskés szavakkal csak a VERS szállhat szembe, mint a szófegyver legavatottabb forgatója?

„Ha fellapozhatnók »feltételezett« teljes leveleskönyvét s mindazt, ami fényt deríthetne fanyar humorának és humanista tudományosságának keserű és kényszerű előzményeire...“

(vastagon aláhúzva a fenti sorok a kötet első oldalának alján, és kis, gyöngybetűkkel a margón:)

Az apokrif nagyon szigorúan: hazugság. A közhit szerint viszont a hazugság elítélendő, míg az igazmondás dicséretes. No de, mi van, amikor valaki úgy hazudik, hogy figyelmeztet rá: hazudott. Ha nem vallaná be, akkor jóhiszeműsége hitelesíthetné meséjét. De a bevallásával elhatárolja magát saját mondókájától, tudatosítja annak hamis voltát. A tudatosítás viszont nyomban fölkelti a célszerű alkalmazás gyanúját. Hiszen ami tudatos, főleg ami *ennyire* tudatos, az irányítható. A hazugságnak tehát föltételezhetően célja van. A tagadás tagadása-ként a hazugság megvallása új szintű állítást szül, a hazugság így válhat más szinten igazsággá. S ha a múltat hazudják, akkor a másik szint is nyilván az időtengelyen lesz, föltételezhetően és az esetek java részében, a jelenben. De a jövőre is mutathat. A mesélő összefüggésekről, jelenségekről szól, a hazugság viszont ezeknek csupán múltbéli megjelenítésére vonatkozik, így a másik szintű állítás átvétel más idősíkra. A tagadva állított idő és a föltételezhetően állított időszint között állandó kölcsönös ellenőrzési viszony van: az egyik valóság hamissága tudatosulásának helyzetéből egészen új megvilágítást kap a másik állított valóság, és a kettő állandó szembesítése, a tagadásként tudatosított „hazugság“ állandó elenézése segít fölsímmerni és *tudatosítani* (sokkal hatékonyabban!) a tagadva (mert hiányával) állított valóság még föl nem fedezett — korrespondens — tényeit, összefüggéseit. A bevallott hazugság erkölce itt igazolódhat.

(ideges melléírás az utolsó mondathoz:)

Tehát a művészeté is...?

(akkurátus beírás a lap túloldalán:)

Az apokrif igaznak hazudja önmagát, aztán nyomban hazugságnak minősíti saját állítását. No de, mi van akkor, ha állítása önmagában is valóban igaz, legalábbis maximálisan föltételezhető, valószínű? Akkor alapjában véve mégsem hazudik. S ha mégis hamisnak tételezi saját állí-

tását, akkor végképp bizonyítást nyer a célszerű alkalmazás gyanúja: a szerző mégsem hazudik, a szerző állít, csak hogy másképpen teszi... Ez itt már a művészet birodalma talán...

(harmadik kéz tétova rovása a fenti mondatok mellé:)

De vajon van-e, lehet-e mentség a hazugságra, ha a valóságot igazolja is? Föl fog-e valaha szabadulni — ha egyébként majd tehetné — a „hazugságra“, a metaforára mint a megismerés szinte egyedüli eszközére kényszerült-szokott lélek? Le fog-e, le tud-e szokni majd a kódos virágnyelvről, tud-e majd még őszinte lenni, miután annyira megszokta a rejtőzködést?

„Felséged bölcsességére bizom, rendelkezék a pergamennel, úgyszintén további szolgálataimmal, még ha lábai előtt egy porszem vagyok is csak...“

(a 34. oldalon a fenti mondat utolsó része kétszer is aláhúzva filctollal, az oldal szélén kemény fölkiáltójel, és a bejegyzés, szintén filctollal:)

Lám, ilyen a gyöngé ember, mint ez a gyáva káplán, nem képes megküzdeni a léte igazolásához szükséges bizonyosságok: önmaga megtalálásáért, megvalósításáért, nem képes saját világot alkotni magából-magában, föl ad minden küzdelmet, elfogadja a fölkinált kényelmes, de hamis bizonyosságokat, a „porszemnyi“ helyet a hatalmi építményben. Beéri a fölkinálttal, a hamissal, és nem veszi észre, hogy az építmény bukásával maga is bukik.

(beírás piros ceruzával:)

VAJON? (I. a *Negyven gazfickó... című* drámát, a megszülető hatalmak átveszik a „porszemnyi“-ket, de *valaminő módon* közömbösítik a veszélyes lázongókat, még ha lázadásukkal segítettek is az újabbnak megszületni...)

„Jól mondja Szókratész és Platón, hogy azon népek szerencsések, kiknek bölcs uralkodóik, illetve uralkodó bölcsaik vannak. Mert ha a bölcsesség tartja kezében a gyepőt, ennek vezérlete alatt semmit vaktában, semmit meggondolatlanul nem cselekszenek.“

(a 35. oldalon aláhúzva a fenti néhány sor, mellette ingerült beírás:)

NE BÍZZUK A VILÁGOT A KISIPAROSOKRA! Láttuk már a szobafestőt...

(alatta piros ceruzával:)

A bölcs király, ha igazán bölcs, tudatában van saját bölcsességének, tehát annak, hogy bölcsessége nem végtelen. A már közismert, a családi kérdésekig le, mindenben döntő „salamonian bölcs“ királyok után már csak az özönvíz jöhet és jön, hiszen a „totalis“ bölcsesség intolleráns, nem tűri tehát a kételyt, tehát a döntést, tehát a gondolkodást, tehát más bölcsesket, hiszen ezek léte saját „totalitását“ kérdőjelezi meg; az emberek leszoknak a gondolkodásról, a döntésről, s így a királlyal együtt pusztul a birodalom.

(könyvjelzőként használt papírlapra szálkás betűkkel:)

„Mátyás, az igazságos!?“ Szüksége van-e igazságos királynak (az itt hipotetikusán föltételezett, inkább elméleti jelentőségű) besúgóra? Megtűrhetheti-e a besúgást? Vagy talán nemesíthetné a cél az eszközt, nemessé teheti az óvodás árulkodást az a tény, hogy a király jó és igazságos? Nem szüli-e tudathasadást, ha a gyermekek szájon törlik az árulkodásért, de valamivel később olyan történeteket olvas, amelyben a „hős“ valamely nemesnek kinevezett cél érdekében besúgással győzedelmeskedik? Mátyás föltételezett igazságossága mentheti-e az általa irányított kancellária azon módszerét, hogy besúgókra épít? Lehet-e igazságos az a király, aki az alapvetően emberi, mert közösségi etikai normákat felelő emberekre alapoz, gyakorlatilag szentesítve az erkölcsi normasértést? Nem minősíti-e vajon az eszköz a fölhasználóját, nem változtatja-e meg — adott esetben — magának Mátyás királynak és uralkodásának minőségi előjelét, erkölcsi minősítését az etikai normasértés ilyen szentesítése?

„Protestáns prédikátor panaszzkodása ez, de merem magamnak vallani, mert nem maradhatok mi itt, egyazon nyelven fohászkozó különböző felekezetűek, ha nem tart meg bennünket egyhíten a hűség. Lelki kenyérünk ez.“

(az 57. oldalon a fenti sorok mellé gondos, tiszta „könyökvédős“ beírás, kék tintával:)

Egyfajta szintézis ez a könyv, olyan, amit az első (Forrás-)kötet optimista, magabiztos hangja, de még a rákövetkező néhány próza- és verseskötet sem jelez előre. Szintézise egyrészt az előző prózai drámakötetnek (Bolondok játéka, 1971) azon vonatkozásban, hogy abban foglalkozik először a hatalom és az egyén viszonyának torzulásaival, abszurditásaival, bár

a képlet itt még meglehetősen (és némileg hitelrontóan) vegytiszta. A szintézis másik pólusát előrejelző kötet (*Levelek az időből*, 1976) pedig először közelíti meg a történelmi sorskérdéseket, formájában is a jelen kötetet előrejelző módon: apokrif versszövegekben. Mostani szintézis-könyve újból hatalom és egyén viszonyának képletét variálja, de régmúlt történelmünk eseményeivel illusztrálva, ily módon mintegy gyakorlati igazolását nyújtva képlete érvényességének. A modell a hatalommal szembenálló művész-értelmiségi, és e két szembeni póluson a szerepkört logikai (és a mű üzenetét hordozó) sorrendben egyrészt a hatalommal bíró, majd hatalmát veszített, félreértett, mellőzött, de mindig hazájáért küzdő művész-értelmiségi tölti be, másrészt a (kissé egyoldalúan ábrázolt) erős abszolút uralom, amit törvényszerűen követ egy gyenge uralkodó és a tragédia és az idegen uralom. Az első írásban, *A király jobb szemében* hatalma tudatában nyíltan száll szembe a diktatórikus ízü királyi uralommal a nagytudású főpap. Tragédiája, hogy „bár érte haragszik, nem ellene“, félreértik, amiben nagy szerepe van a széthúzást szító, mert ebből előnyt élvező idegeneknek (a királynő személyében). Az értelem és a hatalom, ennek képviselőjében a főpap és a király (a nemzet érdekében egymásra utaltak) jelképes erejű találkozásának megakadályozása, az ebben megvalósulásra törő eszményi nemzeti egység fölbomlásának megemlékezője egyenest *Mohács*hoz vezet. A második és a harmadik írásban a krónikáiról már a hatalmi pozíciót nélkülöző, és ezért csak elkeseredetten szemlélődő, kényszerből a hatalom szolgálatában lévő, de azzal egyet nem értő, *titkos lázadó* írrok. A teljes hatalomnélküliségét fájón érzékelő kényszerírrok *Mohács* következményeit meséli el, a történelembe való, érezhetően nagyon vágyott beleszólás bárminő lehetősége nélkül (ez megszűnt már *Mohács* előtt, éppen ezzel idézve elő a tragédiát) egyszerűen csak jelzi az eseményeket, a tragédia után is továbbra-marakodást, a nemzeti-történelmi katasztrófákat előidéző össze-nem-tartást, melynek végkicsengése: „Immár az németek rajtonk vadnak és ezentúl rajtonk lesznek a terek is. Vaj’ meddig s jaj ki még?!“

„Így történt, hogy a réges-régi okleveleket, amelyekből az illető századok biztos tanúságait merítettük volna, és ahonnan a történetírás számára bőséges anyag állt volna rendelkezésre, ahonnan őseink dicső tetteit megismerhettük volna, szétléttek, jóvátehetetlen pusztítással megsemmisítették.“

(a 75. oldalon e sorok mellé ferdén féljegyezve, ideges golyóstoll-vonásokkal:)

Jól mondta Kossuth: „A nemzetet önmagával és körülményeivel leplezetlenül megismertetni a legelső feltétel, minden haladás, minden javítás nélkülözhetetlen előzménye.“

(gyöngybetűkkel, ceruzával egy lapok közé keveredett papírdarabkára jegyezve:)

Haladóknak szóló és nagyon hiányzó történelemkönyvet írt Lászlóffy Csaba. Előzményeit, okait és következményeit írja meg a jelképi erejét éppen hiányával meghatározó *Mohács*nak, mintegy előszót és utószót Krúdy *Mohács* című regényéhez. Nem apologetikus eposzt, nem panaszosan siránkozó történelmi mesét, de az összefogás, a nemzeti szabadság, az idegen elnyomás metaforáit, leckéit írja.

(az egyik félig üres lapon, az egyik fejezet végén nyugodt kézírás:)

A levélforma, ez a fiktív levélcsomó mint „műforma“ nagyszerű lehetőséget nyújt a szerzőnek az elmesélő-szubjektív álláspont (s így a manipuláció-vád) kivédésére, ugyanakkor arra is, hogy ne vállalja a szintén könnyen manipulálható, „tudományosan igazolt“ tények fölsorolását sem, a „tényszerű“ objektív álláspontot. Mindkét veszély elhárítására, a maximális hitelesség biztosítására egy köztes formát talált: egyfajta objektíven-szubjektívnek látszó szempontból, különböző személyeknek tulajdonított levelekkel igyekszik körülrajzolni a kort, nem vállalva a nyilvánvaló objektivitás vagy szubjektivitás ódiáját. „Objektíven“ bemutatott „szubjektív“ levelekkel állunk szemben. Így kerülheti el a szerző, hogy Mátyás király ábrázolásában valamiféle egyoldalúsággal vádolhassák, hiszen gyakorlatilag a főpap szemével látta a királyt, kettejük viszonyán keresztül igyekszik az összefüggéseket érzékelteni. Ekképpen, ez „objektíven-szubjektív“ szemlélettel, sikerül a szerzőnek a történelmi tényeknek, összefüggéseknek megítélése szerint lényegi logikai menetét exponálni.

„Vajha egyenesen krónikát írhatnánk! De ez előbb a felborzolt indulatú urak elejébe tétetik, eszerint hát juhászokdóbban, vagy ha vigasznak jobban hangzik, eszesebben...“

(a 77. oldal e fenti sorai közé tintával beírva:)

...lám, az apokrif ars poeticája...

„Nem tartozunk mi annak hívséggel,
aki mihozzánk nem hív...”

MIÉRT kell testvéremnek vallanom azt,
aki engem nem vall testvérenek? Nem
alázat-e ez? Csak azt vallhatom testvé-
remnek, barátomnak, aki ilyen minőségé-
hez méltóan viselkedik, *érez*. És miért az
öcsi mondja a bátyónak meggyőződése
reményében: ugye, mi jó testvérek va-
gyunk?...

„A bizonytalanság választása gyengeség
— mondja apám —, márpedig gyen-
geséggel nem lehet magabiztos erő el-
len védekezni.”

(*elmosódott, pecsétes írás:*)

Jaj, nagyon téved itt az id. Brueghel, hisz
lám odébb a fiát...

(*nyíl vezet a fenti 134. oldalról a 136.-
ra, ahol vastagon aláhúzva:*)

„S a tompult agy a megszokás csalóka
hurkába kapaszkodik, mint a kegyes meg-
bocsátás (szolgaságunkkal kiérdemelt)
aranyláncába.”

(*folytatódik a fenti írás, valamivel ol-
vashatóbban, apró betűkkel:*)

„Szárnyalj föl, ének”

1. Mégis, csak azért is — az élet él! Az
élet — mindenek ellenére — megnyilvá-
nul. Változatos formákban. A tücsök pél-
dával szól a világ zord periferiájára do-
bottan. bénító, idegen környezetben is —
„Sivó homok és gyilkos örvény” mellett
is. Elete, ahogy a költő Jancsik Pál írja:
zengő kín s öröm. Nyilvánvaló, hogy er-
ről a tücsöknek nincs tudata, minthogy
az is evidens, hogy az ember — társa-
dalmi lény! — tudatosan, kételyekkel
fordul saját léte és tevékenysége felé. Az
írástudó például így: „De törvény-e, hogy
— higgyem én is? // hegedülök, / mint a
tücsök?” (*Mint a tücsök*) A kétely meg-
jelenése természetes, annál is inkább,
mivel ma leginkább kételyeinket kény-
szerülünk megfogalmazni. A költő pél-
dával léte és a költészet iránt. A köz-
ponti probléma — rákérdezni a saját ma-
ga és a költészet létezési módjára:

szemekre váró szavak
szavakat váró szemek

(Szavak szemek)

illetve:

Magabiztos erővel szemben valóban nem
lehet gyengeséggel védekezni, de nagyon
vigyázni kell a bizonyosság megválasztásá-
ban. Hiszen megkísérthet ama „porszem-
nyi“-ség. Könnyen eshetünk a kényelme-
sen választható, hamis bizonyosságok
nyújtotta hamis magabiztos-érzet, ha-
misi erőerzet csapdjába. Ne válasszuk-
é inkább az *alappvető* bizonytalanságot, a
kételyt, a tagadást, így a magabiztos erő
tagadását, miáltal az erő elveszti lénye-
gét: magabiztoságát, és így a csupán
általunk hitt, általunk neki tulajdonított
erejét? Így nem fog belétompulni agyunk
a megalázó megszokásba, és csupán ez-
után keressük meg *saját* magunk terem-
tette, az erővel szembeni bizonyosságunk-
kat (aminek létfeltétele éppen az őt szü-
lő, megelőző tagadás), például ahogy
Brueghel hitte:

(*kívágra a kötet utolsó lapjából és ide-
ragasztva:*)

„Nem ölhetnek meg, el sem hurcolhat-
nak innen egy egész népet, hisz a föld
csak annak létezik, ki vele lélegzik, dol-
gozik, fullad ki.”

A világtörténelem az id. Brueghel fel-
jegyzéseit...

Beke Mihály András

Azt mondd, meg lehetne szokni.
Azt mondd, nincsen semmi baj.
Pedig már nem hallod dalolni
magad belül se, oly nagy kinn a zaj.

(Zajártalom)

S az írást vállalnia kell, akkor is, ha
szavára rimként csap a villám (*Fiam*
szavára).

2.1. Holott Jancsik Pál legfőbb törek-
vése — *versgyűjteménye** a bizonyság
erre — nem is a fenti kérdés-komplexum-
ban való eligazodás (vagy belebonyoló-
dás), hanem személyes életérzésének
őszinte, leplezetlen megfogalmazása:

Milyen nehéz, milyen nehéz,

— — — — —
hármias terhem cipelni vállon:
magányom, életem, halálom.

(Csak azt tudnám)

vagy:

* Jancsik Pál: Szavak szemek. Kriterion Könyv-
kiadó. Bukarest, 1979.

*Ember áldva harccal kudarcral
gond és öröm perzselte arccal*

(Tavaszi '76)

Személyes életérzés; de milyen mértékben mai és a mienk — tehetjük föl a kérdést, hiszen hangot adni bizonyos életeri érzéseknek, egy nemzedékhez, egy meghatározott tájhoz (szülőföld) és életperiódushoz (ifjúság) való ragaszkodásnak, vagy az olyan általános tematika választása, mint a szerelem, életszeretet és elmúlás, csakis élményszerűen megformálva, sajátos tartalommal telítve hozhat létre új művészeti értéket. Természetesen találni ilyen művészi értéket Jancsik versgyűjteményében — klasszikus, úgymond, öntörvényű költemények tematikus egymásutánjában.

2. 2. Nem érdektelen megemlíteni például úgynevezett tájleíró költeményeinek vonulatát. A *Nyugat* első nemzedékének hagyományában gyökereznek, emlékeztetnek ugyanakkor egy közelebbire is — Áprily, Bartalis természetlírájára (*Tavaszi transzban, Hát újra... Őszi szántóföld*).

Az élettárs és a család iránti rajongó ragaszkodás gondolatának eredeti, maradó megfogalmazása a *Kék és piros* című költemény — magánéleti költészetének egyik kimagasló csúcsa. Tömörség és gazdaságosság jellemző a leíró részre, szímszimbolikája egyszerűségében is rendkívül képzeletgazdag és újszerű, a visszafogott vallomásban pedig a férfiúi lélek mélysége tárul föl:

*E csipkés, tüskés kis bokor
enyém legyen,
vagy éppen én legyek,
amint lágyan, szerelmesen
ringat piros bogyt és kék eget.*

A tavasz, nyár, őszi motívumok is, amint tudjuk, gazdag hagyománnyal rendelkeznek. Felelevenítésük pedig a Jancsik Pál érdeme is.

2.3. És a kockázatot is neki kell vállalnia! Ugyanis ez a természetlira olyan irodalmi kontextusban jelentkezett, amelyre inkább új költői eszközök és eljárások keresése, a kísérletezés a jellemző; s a régi eszközök radikális újjáértékelése. A művek formáiba beépül ma a művészet fogalmára vonatkozó spekuláció — írja Radnóti Sándor —, és *evidenciából problémává* válnak a művészet funkciói, szabályai, eszméi és formái (*Új Symposium*, 1978. 5.). Csupán utalunk a Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Paskándi, Kányádi költészetére. Ha találni is verseikben ún. tájelemeket, ezek annyira telítettek mély gondolati elemmel,

bizonyos esetekben filozofikummal is, hogy megszokott, hagyományos szemantikai mezőjük nagy módosulást szenved. Másokat meg főleg a „nyelvi táj” érdeklí.

2.4. Határtalan életszeretet árad tavasz-szimbolikájú költeményeiből:

*Bomolj ki, és szárnyalj föl, ének,
illatos-ékes, hajnal-gyönyörű.*

(Tavaszi transzban)

És ugyanilyen nagy erővel fakad föl az elmúlás-gondolat, már-már Adyra emlékeztetően:

*Holt-sárga, véres-vörös levelek, tetemek.
Járok közöttük fojtott fájdalommal.
Temetem a nyarat. Temetek, temetek.*

(Temetem a nyarat)

A szonettforma dominanciája szintén egy klasszikus hagyomány folytatójára vall. Ódái hangvételű szonettciklusában (*A földnek, a napnak, a víznek, a szélnek*) meg is fogalmazza — (ön)ironikusan? — a hagyományörzéshez való viszonyát:

*Szél, kissé ódivatú vagy te, vélem,
szereped lejárt a romantikával,
s költöd...*

Shelley után rólad még verset ír.

3. Ha elfogadjuk, hogy a kritika a „meghallgatás” egy formája, hogy tudniillik a mű jelentéstartalmát nem kitárlni vagy hozzárendelni kell, hanem, úgymond, belső nyelvért meghallgatva, figyelmesen meg kell fejteni, akkor ebből a szempontból igaznak kell tételeznünk azt az állítást, hogy vannak olyan művek, melyeknek jelentése világosan tör elő, és vannak a jelentés felfedésének ellentáloak (l. Adrian Marino: *Bevezetés az irodalomkritikába*. Bukarest, 1978. 87—88.). „Nem minden, ami világos, feltétlenül felületes, haszontalan vagy jelentéktelen. Ha a jelentés világosan tör elő, a kritika haszna legfeljebb abban áll, hogy még világosabbá teszi. [...] Egészen más a helyzet a mély, nehéz, sokdimenziójú, a jelentés felfedésének ellentálo művekkel. A kritika nagy hivatása itt kezdődik.” (Uo.)

A címadó költemény, minden kétséget kizáróan, az utóbbi kategóriába tartozik. Központi problematikáját jelezte, Kántor Lajos kritikájában pedig részletesen elemezte a verset (*Utunk*, 1979. 39.). A kötet költeményei azonban többnyire az első kategóriába kíváncsoznak.

Borcsa János

POMOGÁTS BÉLA: SORSÁT KERESŐ IRODALOM

Másfél évtizedes kritikai jelenlét (1964—1977) legigényesebb bizonyítékait gyűjtötte kötetbe Pomogáts Béla. S minthogy igénye annak idején is több volt a recenzensénél, a szimpla kritikai tudomásulvételnél, a portrévá bővült egykori folyóirat-közleményekből már-már egy kortársi irodalomtörténet körvonalai rajzolódnak ki; a prózaírók közül többek közt Déry Tibor, Lengyel József, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szentkuthy, Ottlik, Mészöly Miklós, a költők sorából Ilyés, Vas István, Zelk, Jékely, Takáts Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Kormos, Juhász Ferenc és Nagy László kap egy-egy „fejezetet” Pomogáts könyvében. E rövidített névsor (melyből kihagytuk a két világháború közti időszakra vonatkozó elemzéseket) sokoldalú érdeklődésre mutat. A szerző így magyarázza választásait: „...nemcsak az írók keresik sorsukat, az irodalom is sorsát keresi. A modern magyar költészet és elbeszélő irodalom, amely magyarság és európaiság, hagyomány és újítás keresztelési pontjában próbál tájékozódni a maga történelmi küldetése felől, s próbálja kialakítani, ha kell, kiharcolni ezt a küldetést. Régi szabályoktól, ízlésbe és idegekbe rögződött magatartásformáktól és írói eljárásoktól szakad el, új eszméket, művészi eszközöket és feladatokat keres. És velük új gondolkodást, új felismerést, új szenvedélyt. A lassabban mozgó magyar életet akarja hozzáigazítani az egyetemes változásokhoz, a nagyvilág új szellemi áramlataihoz és törekvéseihez. Felfedezésekre vállalkozik, ugyanakkor egyeztetésre: a városi és paraszti hagyományok, a magyar és európai örökség között.”

Ez az egyeztetés Pomogáts kritikai és irodalomtörténeti krédójának is része: nem megalkuvás, hanem harc az esztétikai elfogultságok, a csoportszemlélet meghatározta tiltások és kitagadások, igazságtalanságok ellen. A *Sorsát kereső irodalom* kritikusa, tanulmányírója szintézisre törekszik, s teszi ezt oly természetességgel, ahogy a valóságban — az irodalomban — találkozik a jelenségekkel. Kormos István líráját jellemző bírálatát (*Lébénytől Párizsig*) például így hangszereli: „Mosonszentmiklós, Kormos István szülőfaluját, elkerüli a bécsi országút. Csak egy jelzőtábla mutatja Öttevény után a hozzá vezető utat. De nem kerülte el a történelem. Közéleben van a lebényi Árpád-kori templom és az abdai gát, amely Radnóti Miklós vértanúságának tanúja volt.” Kormos pályája lehetőséget ad további általánosításokra is: „Megismerte és birtokba vette a modern költői látást és technikát, de nem szakított a népi örökséggel sem. Erejleti és személyes költői stílus született, amely egyformán kapcsolatot tartott a népköltészet hagyományával és a modern líra újításaival, amely természetes alkotógesztussal tudta kibontani a balladákban és népdalokban rejlő »szürrealisztikus« lehetőségeket, s a népi tradícióhoz tudta horgonyozni a modern líra szabadon lebegő szellemét. Hagyománynak és újításnak eme egysége, amely az újabb magyar lírában egy egész költői irányzat teremtő eredménye volt, s amelyet Kormos mellett Nagy László, Csoóri Sándor, Tornai József, Kalász Márton, Agh István neve is jelez, a dal újjászületését tette lehetővé. Azét a műfajét, amelyet szétzördelt, szinte megszüntetett a modern fejlődés, különösen az avantgarde. A lírai dal részben Kormos költészetében kapott új alakot, új hangzást, új evokatív erőt. A népi hagyomány és a modern költészet természetes egységét a költői személyiség erős karaktere hitelesítette, amely egyformán be tudta fogadni és birtokba tudta venni a zárt népi kultúrát és a korszerű, nyitott távlatokat.

Hagyománynak és újításnak e szerencsés vegyületét méltán nevezhetnők »népi szürrealizmusnak«. E kifejezést általában Sinka István költészetére alkalmazta a kritika. Holott Sinkának nem a szürrealizmushoz, hanem a mágiikus népi hagyományokhoz, a paraszti élet naív mítoszaihoz, a balladákban testet öltő archaikus látásmódhoz, esetleg az alföldi vallási szekták népi messianizmusához volt köze. Költészetét legfeljebb »szürrealisztikusnak« lehetne mondani. A »népi szürrealizmus« mint irodalomkritikai fogalom sokkal inkább illik arra a tudatosan kialakított költői nyelvre és technikára, amelyet Kormos István (illetve Nagy László, Csoóri Sándor) kezdeményezett. Azok a költők, akik már nemcsak a népi örökséget ismerték és építették be költészetükbe, hanem a modern, mondhatni, szürrealista líra: Max

Jacob, Éluard, García Lorca eredményeit is. Akikre a népi hagyomány és a szürrealista líra együttesen és egységesen hatott.

Itt az irodalomtörténész szól már, akárcsak a kötet jó néhány más írásában. Aki a folyamatokat látja, különböző szálakat köt össze, az irodalomtörténeti folytonosságra (és azon belül az újításra) figyel. Nem az elemzés, a mű legapróbb rezzenéseinek, esztétikai finomságainak is a feltárása az ő szenvedélye, s — az itt összegyűjtött tanulmányokban legalábbis — nem akar elmélyedni, elmerülni a filológiai kutatásban sem. Az egészét akarja láttatni, pontosan tájékozik és tájékoztat, nyugodtan bízhatjuk magunkat ítéleteire. (*Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1979.*)

K. L.

EUGEN SIMION: TIMPUL TRĂIRII, TIMPUL MĂRTURISIRII (JURNAL PARIZIAN)

„Azt akartam, hogy ez a *Párizsi napló* a »kritika rövid vakációját« jelentse számomra egy nehéz, nyomasztó tárgyú könyv megírása után (*Scriptori români de azi*, II.). Most, hogy újraolvasom, rájövök, hogy tulajdonképpen nem tudtam teljesen elszakadni sem az irodalomtól, sem a kritikától. Csak a stílus, amellyel közltem, változott némiképp. [...] A szubjektivitás erősebb, a képzelet abszolút szabadságot élvez, csapong a könyvektől az utca életéig és vissza a könyvekhez, igyekezve betölteni a hézagokat.

Eugen Simion naplója valóban szubjektív, és a szó legnemesebb értelmében csapongó; ha csak a könyv végén lévő „Tartalomjegyzék helyett” neveit és témáit idézzük (Sollers, Proust, Miron Radu Paraschivescu, Madame Soleil, Giroud aszszony, Roland Barthes szemináriuma, Zaharia Stancu, Jean-Paul Sartre, Fellini, Ionesco, Mircea Eliade, Jean Rousset stb.), már lenyűgöz a szerző nyitottsága, mindent befogadó szelleme, minden jelenséget tisztázni vágyó alapállása.

Eugen Simion vendégtanár volt Párizsban: „A diákkorradalom után két évvel érkeztem Párizsba. Visszhangja most sem halt el. A köznapi párizsi ember ma is hivatkozik 68 májusára. Akkor fellázkodtak a *les gosses* (a srácok), és a bizalmatlanság, a szinte általános irónia ellenére bebizonyították, hogy szét tudják zúzni a *la douce France*-ot. Világosabb szellemek elismerik, hogy a két évvel ezelőtti eseményekkel egy új nemzedék jelentkezett a társadalmi és politikai életben: a bőség társadalmának mítoszain nevelkedett technokrata korszak fiai ezek. Lázadásuk egyekek szerint paradoxon, szeszély, jól, túl jól táplált kamaszok nagyvilági kalandja. Nyilván nem kielégítő ítélet és magyarázat ez. A 68-as mozgalomnak mélyebb tartalma van, és hatása az egész társadalomra egyáltalán nem elhanyagolható.”

Sokat van a fiatalok között, közel kerül hozzájuk, órán és órán kívül együtt van a diákokkal, beszélget, provokál, figyel („A Sorbonne 200 000 hallgatója közül mintegy hatvanan érdeklődnek a román nyelv és kultúra iránt”), eljár más tanárok szemináriumaira, igyekszik megismerni a *Cité Universitaire* világát, nemcsak külső felépítését, lelki, erkölcsi összetevőit is.

És közben: olvasmányok, előadások, kritika, múzeumok, képtárak. Könyvek kerülnek a kezébe, nem tud „szakmán kívüli” olvasó maradni, hiába kezd úgy írni egy-egy könyvről, mintha csak épp az olvasó elméikései vezetnék tollát; gondolkodó, alkotó kritikus ő. (Lásd Elena Văcărescu verseinek elemzését, Barthes kritikájának értelmezését stb.) Erősen foglalkoztatják a XX. századi filozófusok, sokrétű, olykor kiszámíthatatlan hatásuk a jóléti társadalomban élő ifjúságra. És rá, Simionra, a higgadt gondolkodóra.

A korunkban oly divatosá vált, megújult műfaj egyik legmodernebb példája Eugen Simion kötete. Igazi, világra nyitott ablak. (*Editura Cartea Românească. București, 1979.*)

K. E.

Mitől jó egy kalendárium?

Könyvespolcainkon sokasodnak az évkönyvek, almanachok; szerepük-hasznuk-fontosságuk nem szorul bizonyításra. A kalendáriumoknak már szerényebb figyelem jut, egyik-másikba csak belelapozunk, aztán félretesszük, és gyorsan megfedkezünk róluk. Mi a hibájuk? Talán az, hogy sokat markolnak és — törvényszerűen — keveset fognak. Nem „profilíroznak” jól; nem ismerik kellőképpen annak az olvasótábornak az igényeit, amelyikhez szólnak vagy szólni akarnak. A „mindenkinek valamit” jelszóból — a valóságban — „senkinek semmit” lesz. És ezen, sajnos, nem változtat egy-két jó helyre címzett írás sem.

Az 1980-as *Hargita Kalendárium* figyelmet érdemel; nem kifelé vizslat, befelé néz. Nem a nagyvilágra nyit ablakot, hanem kaput tár a nagyvilág előtt: gyertek látó szemekkel, ez a mi megyénk, az ország területének 2,8, a hazai népességnek alig 1,5 százaléka; itt élünk, dolgozunk, küszködünk, de közben gondunk van nyelvünk, kultúránk, hagyományaink épségére is. „És nincs okunk borulásra. Kifogyhatatlan optimizmusunk számol a nehézségekkel, mégsem csorbul jövőhitünk.” Ez a megye még nem is olyan sok évtizeddel korábban a legtöbb cselédet, napszámot, szezonmunkást adta az országnak; ma a legdinamikusabban fejlődő megyék egyike. A lakosság 72 százaléka a nem mezőgazdasági ágazatokban dolgozik. És itt állítják elő az ország rézkonzentrátum-termelésének 18,7, az élelmiszeripari gépek és felszerelések 16,5, a faipari berendezések 5, a traktorok 3,9, a kohóipari gépek és berendezések 2 százalékát. El kell olvasni Szász József (az RKP Hargita megyei bizottságának első titkára) komoly, sallangmentes felmérését.

A felfelé ivelő fejlődés letagadhatatlan igazat bizonyítja a *Hargita megye a számok tükrében* című terjedelmes összeállítás is. Nem magyaráz, nem rág a számba semmit: tényeket közöl. A mérlegelést, összehasonlítást az olvasóra bizzák.

Lapozom a kalendáriumot. Épül már Csíkszereda politikai-közigazgatási központja, a gigászi munka eredménye egy egészen új város. Az ember és táj kapcsolatáról, a helynevek keletkezéséről és alakulásmódjának törvényszerűségeiről Murádin László értekezik. Tovább: két riport Balánbányáról és Toplicáról, színes írások a régi és új mesterségekről. Székelyudvarhely szellemi nagyjait Hermann Gusztáv idézi meg. Bizony sokan hiányoznak — igazolatlanul is —, de elegendő vannak ahhoz, hogy népszolgálatra ösztönöz, bátorító példát adjanak. Ezt a célt szolgálja az *Arcképcsarnok* is: „Akárcsak az egész ország [...], Hargita megye lakói is méltán büszkéek szellemi elődeikre, az egyetemes és hazai haladás kimagasló egyéniségeire, szülőföldünk felemelkedésének előharcosaira. Életművükből, példájukból, kimagasló tetteikből erőt merítünk a helytállásra [...]” Ismerős reprodukció: Jakabos Ödön Körösi Csoma Sándor darjeelingi síremléke mellett. A konok utazó („a virágkoszorút rákötöttem a síremlékre, aztán leültem a vaskorlátra, és megettem a kenyeret, mert nagyon éhes voltam”) már halott. Arra nem jutott ideje, hogy ázsiai útleírását befejezze. A meglevő ötszáz oldalból bizonyára könyv lesz... Beke György: *Egy csiki iparosmester a régi Bukarestben* dokumentum erejű írás, az idegenben is otthon teremtő székelyekről. Demény Lajos a Nagy Fejedelem, Bethlen Gábor alakját idézi meg.

A kalendárium hasznosságát csak növeli az 1979-es fontosabb törvények ismertetése. Tallózok belőle; mit és mennyit vihet magával a külföldre utazó; mekkora a maximális utazósebesség gépkocsitípusok szerint; milyen iratokra van szüksége annak, aki építkezni akar; jogügyi tudnivalók jegyzőségi ügyekben, lakhelyváltoztatás esetén.

Pihentető olvasmány: *Judit néni mesél*. Egy érdekesnek ígérkező emlékirat megtalálta a maga szerkesztőjét Fodor Sándorban. Vajon a kiadót is? De lapozunk csak tovább: két írás a csiki iskolák múltjáról Király István és dr. Antal Imre tollából. A *Szülőföldünk* fejléc alatt a vidék földtani múltjáról ír Kristó András, a mészke-szirtek őreiről Miklóssy V. Vilmos, a Sóvidékről Nagy Pál, népi hímzéseinkről Kósa-Szánthó Vilma, a fenyvesek büszke vadjáról, az európai gim-szarvasról Isa István.

Nem soroltam fel minden szerzőt és minden írást, és ez nem jelent értéket. Ez a kalendárium így jó, helye van az asztalunkon, felkerülhet a könyvespolcaink — tanulnak és tanulságnak. Végezetül egy kritikai megjegyzés: vajon a Hargita megyei képzőművészek alkotásairól készült reprodukciók nem emelték volna-e a kalendárium esztétikai összességét?

Kassay Miklós

ÉSZREVÉTELEK A HELYESÍRÁSRÓL (Híd, 1979. december)

Idestova három éve folynak az akadémiai helyesírás új, tizenegyedik kiadását megelőző tanácskozások. A Magyar Tudományos Akadémia a helyesírás kérdését — nagyon demokratikus módon — össznépi érdekeltségűvé tette azzal, hogy közvéleménykutatást rendelt el: a kérdőíves módszer révén bárki érdekelt hozzászólhat a vitához, leteheti a voksát. A Helyesírási Bizottság tehát óriási adatanyag birtokában dönthet majd a — reméljük — lehető legmegfelelőbb, „legtesthezálóbb” szabályok mellett. 1832-ben jelent meg első helyesírási szabályzatunk, azóta több, javított, bővített kiadása látott napvilágot. Minden új kiadás célja az, hogy az örökké fejlődő nyelvvel lépést tartson helyesírásunk: ne szakadjon el az élő nyelvtől, a mindenkor adott nyelvállapottól.

„Az írásszabályok rendszerének [...] lehetőleg a nyelvközösségekben elfogadott és alkalmazott nyelvrendszerből kell erednie, miként a grammatikának és a nyelvhelyességi normáknak” — üti le a cikke alaphangját Agoston Mihály az újvidéki folyóirat említett számában. Elvárása — gondolom — közvéleményt tükröz: „A meglevő szabályzatot tehát csak úgy akarhatjuk módosítani, hogy [...] jobban megfeleljen a magyar nyelven írók közösségének.” Kiindulópontként a felismert nyelvi szükségletek összegyűjtését jelöli meg, ezután következhet a gondos selejtezés. Felelős dolog szerinte az újítás és a nem újítás, és nem elég a pillanatnyi nyelvi sugallat sem. „Észlelései”-nek közrebocsátásával észrevétni, ráfigyeltetni óhajt a szerző, s nem a mindenáron való „elfogadtatás” sarkallja, hanem az a vágy, hogy megújított szabályzatunk „nyelvünknek (= mindannyiunknak)” megfeleljen.

Az írás annál tökéletesebb, minél teljesebben jelöli a köztelendőt, s az sem kevésbé fontos, hogy minél könnyebben leírassuk. Következetlenségen, pongyolaságon alapuló egyszerűsítést persze, senki sem óhajt.

A tennivalók elvi leszövegzése után következnek a konkrét javaslatok. Mit vár Agoston Mihály a helyesírás 11. kiadásától?

— Hogy megszüntesse a szabályokban felismert ellentmondásokat és kettősségeket.

— Hogy egyértelművé tegye a homályos szabályokat.

— Hogy kiegészítse az egyoldalú, nem teljes szabályokat.

— Hogy pótolja a hiányzó szabályokat.

— Hogy változtassa meg a nyelvünknek jelenleg meg nem felelő szabályokat.

A tanulságos, gondolatébresztő, itt-ott vitára serkentő megjegyzések, észrevételek tömegét olvashatjuk tárgyalkörök szerint csoportosítva e közleményben. Minden sora gondos mérlegelésről, gazdag anyagismeretről, tárgyilagosságra törekvésről tanúskodik, arról a jobbitó igyekezetről, amely nélkül minden hasonló írás célt tévesztene.

Íme, néhány javaslata mutatóba.

Helyesírásunk alapelvein módosítani kellene, éspedig szerinte úgy, hogy „helyesírásunk két főelve a *kiejtés* és a *szóelemzés* szerinti írásmód, harmadik a *hagyomány* elve, és kisebb mértékben érvényesül helyesírásunkban az *egyszerűsítés* és a *nemzetköziség* elve. Jelen vannak továbbá az említett elvek kettős vagy hármas kombinációi.”

A *kiejtés szerinti írásmód* fejezetben a szerző álláspontja, hogy jobban kellene közelíteni írásunkat a köznyelvi kiejtéshez, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy anyanyelvünk egyik legfontosabb zenei eleme a hosszú- és mássalhangzó; a hosszú-rövid fonémátartam központi jegye köznyelvünk magyarosságának. A helyesírás nemcsak eredője a köznyelvi kiejtésnek, hanem vissza is hat rá. A *különírás és az egybeírás* fejezet terjedelmével is árulkodik a kérdés sok ága-bogáról, az idegen tulajdonnevek írását nemkülönb. A kettősségek megszüntetését szorgalmazza itt is a szerző, továbbá a helyesírási tanácsok egyeztetését, mindenekelőtt egyazon forrásban. Szükség volna a két alapmunka, a *Helyesírási tanácsadó szótár* s a *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó*, valamint a fontosabb kézikönyvek (szótárak, lexikonok, földrajzi atlaszok stb.) helyesírásának összehangolására. Helyesírásunk egységesítése érdekében.

„A rezonálás kiváltása mindvégig háttározott szándékom volt: a magyar írás általa a magyar nyelv egységét szolgálja

észrevételeimmel minél jobban és minél inkább akkor, amikor még van idő megfontolni a teendőket. Valószínűleg úgy is mondhatnánk: ami jövőre már csak meddő kritizálás lenne, az ma még hasznos bírálat lehet" — vallja jegyzetei végére érve a szerző.

Sz. I.

ÖTVENÉVES AZ ANNALES

(Le Nouvel Observateur, 1980. 791.)

Fél évszázada annak, hogy 1929-ben két francia tudós (Marc Bloch és Lucien Febvre) új történeztudományt hívott létre, amely Franciaországban szellemi hegemóniát gyakorol, de az angolszász nyelvterületen, sőt Kelet-Európában (Lengyelország, Magyarország) is nagy befolyásra tett szert.

A francia baloldali hetilap krónikása, Emmanuel Le Roy Ladurie négy hatást különböztet meg az *Annales* kialakulásában. Nem szabad azonban a dogmatizmustól mentes marxizmus ösztönző befolyásáról sem megfeledkezni. Ez a hatás különösen 1950 és 1970 között érvényesült erőteljesebben, de Marc Bloch (aki 1944-ben halt meg) sem volt közömbös, érdektelen Marx tanításával szemben.

Bloch felfogását elemezve, a *Le Nouvel Observateur* szemleírója főként szociológusaira és sajátos történelmi látásmódjára hivatkozik. Ami az előbbit illeti, ez Blochnál abban a törekvésben jelentkezett, hogy az események, a „tiszta” politikumon és az egyéneken túl feltárja a történelemalakító milliók, valamint az elitekhez tartozók tényleges szerepét. Lucien Febvre-nek, az iskola másik nagy alapítómesterének kutatásaira az volt jellemző, hogy össze kívánta „házasítani” a különböző francia vidékek földrajzát az ott kibontakozott pre-indusztriális vidéki társadalmak történetével.

A második világháború utáni korszakban (1945–1979) új nemzedék került az iskola élére. Fernand Braudel válik elismert vezetővé, mellette pedig Ernest Labrousse munkásságát kell kiemelni. Braudel veszi át az *Annales* közvetlen irányítását, s ugyanakkor ő építi ki az *École pratique des Hautes Études* (VI. szekció) nevű intézményt, amely helyet biztosít mindazoknak, akik a modern francia társadalomtudományokban nevet szereztek maguknak (Lévi-Strauss, Aron, Bourdieu, Touraine és mások).

A második világháború utáni szakasz Ernest Labrousse nevéhez fűződik, aki

mindenekelőtt gazdaságtörténész. Erdeme, hogy a francia történészeknek egy egész nemzedékét megtanította számolni, s új, korszerű eszközökkel látta el mind az egyetemeken, mind pedig a tudományos intézetekben folyó kutatást.

Az *Annales* és a *L'Institut national d'Études démographiques* égisze alatt megszületik a francia történelmi népesedéskutatás.

Lényeges, hogy ezek a bűvarkodások nem maradtak a szakemberek szűk körén belül, hanem — a nagy példányszámokban piacra dobott könyvek, valamint a tömegtájékoztató eszközök közvetítésével — eredményeik behatoltak a széles közönségbe. Az *Annales* eszmei kisugárzásának köszönhetően a történelemkutatás új területeket hódított meg. Ilyen — többek között — a mentalitások története, amelyet előbb Lucien Febvre és Robert Mandrou alapozott meg, majd — kvantitatív megközelítésekkel — Michel Vovelle fejlesztett tovább. E módszer segítségével Daniel Morné-nak sikerült például a vallások képzeteinek visszaszorulását a XVIII. század folyamán kimutatnia. Ismeretes, hogy ez a folyamat a nagy francia forradalom ideológiai előzményeihez tartozott, Vovelle pedig a korabeli végrendeletekben előforduló vallásos fogalmak és fordulatok számának csökkenéséből következtetett a jelenségre.

Megújult a hagyományos eszmetörténet is. François Furet a tömegek mai manipulációjának előzményeit vizsgálva, a szabadkőműves páholyok, vidéki akadémiák és a politikai klubok szerepét világította meg az uralkodó közvéleménynek a francia forradalmat megelőző felvilágosításában. A történelmi demográfia betekintést nyújtott az erkölcsök múltbeli alakulásába. Jean-Louis Flandrin rekonstruálta például — a falusi plébániák bejegyzései alapján is — a házasságon kívül született gyermekek számát, s az adatokat értelmezve következtetéseket vont le a szexuálerekölcs módosulására az idők folyamán.

Emmanuel Le Roy Ladurie meg gondolkodó megállapítással zárja az ötvenéves *Annales*-iskola felidézését. Ha az intellektuális XX. század mérlegének elkészítői arra a konklúzióra jutnak majd, hogy a francia szakemberek nem sorolhatók a modern atomipar és haditechnika csúcseredményeinek a megteremtői közé, el kell majd viszont ismerniük élenjáró szerepüket a történelemtudományban. A francia kutatók — az *Annales*-nek köszönhetően — a világ legjobb történészei közé emelkedtek. G. E.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

FINOGRISTIEK FACULTEIT DER LETTEREN RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN (A Groningeni Egyetem Finnugor Tanszéke). — Tisztelt Szerkesztőség! Igen köszönjük a *Korunk* 1979. évi számait. Folyóiratuk írásait mindig érdeklődéssel olvassuk. Egy-egy olyan vitaindító körkérdés, mint a *Költészet és kommunikáció* kérdései (79/9.) és az arra adott válaszok, Gáll Ernő főszerkesztőnek Németh László, Szekfű Gyula és Bibó István munkásságához fűzött megjegyzései (79/11.), olyan dokumentumok, mint Gömöri György *Epicédiumok Tudós Móric halálára* című írása (79/11.), számunkra is fontos, munkánkban jól használható cikkek. Történelmi jellegű visszaemlékezéseik (pl. *A lengyel népnek nyújtott segítség a II. világháborúban* — 79/11.) az oktatás során egy-egy részletkérdés alaposabb megismerésében segítik hallgatóinkat. — Kívánunk a Szerkesztőségnek az 1980-as esztendőben is sok sikert, eredményes, jó munkát. — Öszinte tisztelettel: Dr. A. D. Kylstra professzor, tanszékvezető, E. J. Burgler, J. Helder, S. L. Hahmo finn részleg, H. Kammer, Szabó T. A.

A KORUNK HÍREI

Február 27-én, a Korunk-délelőttök keretében, kerekasztal-értekezletet tartottunk Jakó Zsigmond és Juhász István *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, valamint Tonk Sándor *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* című könyvének megjelenése alkalmából. E munkákat Gaal György, illetve Sebestyén Mihály méltatta, majd vitaindítójuk után a hozzászólók kitértek a további iskolatörténeti kutatások elvi és gyakorlati kérdéseire. A vitát — szerkesztőségünk felkérésére — Benkő Samu foglalta össze.

Február 15-én a székelyudvarhelyi Művelődési Napok keretében a *Művelődés* című folyóirat kezdeményezésére tartott kollokviumon, amely a valóságkutatás mai feladatait taglalta, Gáll Ernő vitazáró előadást tartott.

Február 22-én a parajdi szabadegyetemen Herédi Gusztáv jugoszláviai útiélményeiről beszélt.

Február 27-én a dési szabadegyetemen Herédi Gusztáv a demokráciáról tartott előadást.

Március 13-án a nagyváradi Irodalmi Kerekasztal rendezte összejövetelen Ritoók János tartott előadást a magyar—szász irodalmi kapcsolatokról.

Március 14-én a nagyszalontai Arany János Irodalmi Körben Faragó József a népmondákról tartott előadást, Kiss Jenő költői munkásságáról beszélt és műveiből olvasott fel.

KORUNK GALÉRIA

Február 9.: Petkes József (Szatmár) akvarelljei. — A megnyitón Gyöngyösi Gábor, az Északi Színház irodalmi titkára mondott bevezetőt; Boér Ferenc szatmári színművész Farkas Árpád, Hervay Gizella, Kányádi Sándor és Szilágyi Domokos verseiből összeállított műsort adott elő; Kováts Sándor kolozsvári zongoraművész Schumann-műveket játszott.

Március 1.: Bakó-Hetei Rozália kerámiai és Zoltán Mihály fotói. — A megnyitón Dávid Gyula, a Kriterion szerkesztője mondott bevezetőt; Mráz Lajos (Bukarest), a proletárköltő műveinek régi népszerűsítője József Attila-verseket mondott, Barabás Káslér Magda dalénekes Eisikovits Mihály és Terényi Ede József Attila-dalait adta elő, Zsigmond Enikő végzős növendék zongorakiséretével.

Március 22.: Buzás András (Gyergyóalfalu) festményei. — Kántor Lajos bevezetője után Tamás Simon színművész Ferencz S. István és Magyar Lajos verseiből olvasott fel; Barabás Káslér Magda (ének), Majó Zoltán és Simon Gábor (csörfuvola), ifj. Márkos Albert (hegedű), Márkos András (gordonka) és Botár Katalin (csembaló) Márkos Albert *Zöld erdő harmatát... I. (6 virágének)* című művét adta elő. Ez évi 1–2. számunkból kimaradt az *Ifjúság, jövő, távlatok* súlypont emblémáját és tördelési tervét készítő grafikusművész neve: **Szilágyi Zoltán**.

NEMSOKÁRA

MEGJELENIK

A

KORUNK ÉVKÖNYV 1980

Ember, város, környezet

SZERZŐINK:

Aradi József • Bácskai Vera • Balogh Ferenc • József Banka • Beke György • Ditrói Ervin • Elkán György • Fábrián Ernő • Ferenczi István • Gaal György • Herédi Gusztáv • Kapusy Antal • Kassay Miklós • Keszi-Harmath Sándor • Létay László • Péter Vass Ferenc • Rohonyi Zoltán • Mărioara Salvanu • Virgil Salvanu • Schranz-Kunovits Edit • Semlyén István • Aurelia Sirbu • Szócs István • Tompa István • Várhegyi István • Vofkori László

A TARTALOMBÓL:

Városfejlődés térben és időben • Országos és nemzetiségi népességgyarapodás • Új irányok a közép-kelet-európai várostörténeti kutatásban • Gondolatok a tömegépítészeti esztétikájáról • A láthatatlan város • A város önbírálata? • Legszorosabb környezetünk — a ruha • A város ideggyógyász-szemmel • Lakótelepi jegyzetek • Ingázás a havasokon át • Urbánus szótár • A Bánffy-palota hangtalan beszéde • Vár és város • Erdély parasztvárai • Házsongárdi Panteon